

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ Σ. ΣΤΟΥΠΗ
(Α.Μ.: 1012201903048)

Θέμα: «Η εγκατάσταση των Μικρασιατών Προσφύγων στην Αχαΐα»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κωνσταντίνα Μπότσιου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

«Η Σμύρνη μάνα καίγεται, καίγεται και το βιός μας,
ο πόνος μας δε λέγεται δε γράφεται ο καημός μας.

Ρωμιοσύνη, ρωμιοσύνη δε θα ησυχάσεις πια
ένα χρόνο ζεις ειρήνη και τριάντα στη φωτιά.....

Η Σμύρνη μάνα χάνεται τα όνειρά μας πάνε
στα πλοία όποιος πιάνεται κι οι φίλοι τον χτυπάνε.

Ρωμιοσύνη, ρωμιοσύνη δε θα ησυχάσεις πια
ένα χρόνο ζεις ειρήνη και τριάντα στη φωτιά.....»

Π. Παπασταματίου

«Ω γη της Ιωνίας, σένα αγαπούν
ακόμη,
σένα οι ψυχές ενθουμούνται ακόμη...»

Κ. Καβάφης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	6

Α΄ Κεφάλαιο

Ιστορική αναδρομή (1912-1923)

1.1. Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1914).....	10
1.2. Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918).....	14
1.3. Μικρασιατική καταστροφή (1919-1922).....	17
1.4. Καταστροφή της Σμύρνης (1922).....	19
1.5. Ελληνοτουρκική σύμβαση της Λωζάνης (1923).....	22

Β΄ Κεφάλαιο

Έλευση και αποκατάσταση προσφύγων στο νομό Αχαΐας

2.1. Η έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα.....	25
2.2. Άφιξη προσφυγικού πληθυσμού στην Πάτρα	27
2.3. Οι πρώτοι μήνες υποδοχής και εγκατάστασης των προσφύγων.....	33
2.4. Η υγειονομική κατάσταση των προσφύγων και η περίθαλψή τους.....	35
2.5. Οι πρόσφυγες του Αιγίου.....	39

Γ΄ Κεφάλαιο

Το έργο της στέγασης των προσφύγων

3.1. Ο ρόλος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων.....	42
3.2. Προσφυγικοί συνοικισμοί.....	44
3.2.1. Συνοικισμοί Πάτρας.....	44
3.2.2. Συνοικισμοί Αιγίου.....	53
3.3. Κοινωνική ενσωμάτωση των προσφύγων και η σχέση τους με τους γηγενείς.....	57

Επίλογος.....	59
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	61
Παράρτημα.....	65
Περίληψη.....	70

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές», του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου που εδρεύει στην πόλη της Καλαμάτας. Η εργασία έχει ως θέμα της: «Η εγκατάσταση των Μικρασιατών Προσφύγων στην Αχαΐα». Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος δεν ήταν τυχαία. Ήδη από τα μαθητικά μου χρόνια η σελίδα της ιστορίας που αναφέρεται στη Μικρασιατική καταστροφή μου προκαλούσε έντονο δέος, ρίγος και συγκίνηση. Τα λόγια μοιάζουν τόσο φτωχά για να περιγράψει κανείς αυτή την ασύλληπτη τραγωδία. Η καταστροφή της Σμύρνης αποτελούσε, αποτελεί και θα αποτελεί ένα δραματικό γεγονός, το οποίο έχει στιγματίσει την Ελληνική ιστορία και όχι μόνο. Οι πιο πολλοί από εμάς είτε έχουμε διαβάσει είτε έχουμε ακούσει σε συζητήσεις ανατριχιαστικές ιστορίες ανθρώπινου πόνου και σπαραγμού από γιαγιάδες, παππούδες, φιλόστορες αναγνώστες αλλά και από επαγγελματίες ιστορικούς που έχουν μελετήσει ενδελεχώς μια από τις μεγαλύτερες τραγωδίες που έζησε το έθνος μας. Εμείς εκπροσωπώντας τη νεά γενιά μπορεί να μην ζήσαμε όλα αυτά τα γεγονότα και να μην είχαμε άμεση επαφή με αυτό το ιστορικό συμβάν αλλά στο άκουσμα και μόνο "δακρίζει" η καρδιά μας από αυτό τον βίαιο ξεριζωμό εκατομμυρίων βασανισμένων ανθρώπων από τα πατρογονικά τους εδάφη.

Ο Σεπτέμβριος του 1922 ήταν, είναι και θα είναι μία μαύρη σελίδα στην Ελληνική ιστορία. Σύσσωμο το Ελληνικό κράτος βίωσε μία από τις μεγαλύτερες καταστροφές της ιστορίας του, καθώς η Μικρασιατική καταστροφή ήταν μία Εθνική τραγωδία ανυπολόγιστων διαστάσεων. Το ποσοστό των προσφύγων ήταν αρκετά μεγάλο για τις πενιχρές έως τότε δυνατότητες της Ελλάδας, η οποία πρίν από λίγο βγήκε από έναν πόλεμο όχι μόνο εθνικά ταπεινωμένη αλλά και οικονομικά αιμορραγούσα. Αναλυτικότερα ο Τουρκικός στρατός έκαψε, σκότωσε και ατίμωσε κάθε τι Ελληνικό που υπήρχε στη Σμύρνη. Η Ελλάδα εκτός από χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες στρατιώτες από Ελληνικής πλευράς στα χώματα της Μικράς Ασίας, ήρθε αντιμέτωπη και με ένα άλλο ιδιαίτερο και εξαιρετικά δύσκολο πρόβλημα που δεν είναι άλλο απο το προσφυγικό. Ένα πλήθος εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων της Ιωνίας και του Πόντου (περισσότεροι από ένα εκατομμύριο) αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν και να αποχωρηστούν τα πατρογονικά τους εδάφη και ήρθαν στην

Ελλάδα ως πρόσφυγες. Η Ελλάδα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι διχασμένη πολιτικά, κοινωνικά και με μία ρημαγμένη οικονομία εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων στο Μικρασιατικό μέτωπο. Παρ'όλα αυτά το σχεδόν χρεοκοπημένο Ελληνικό κράτος αναγκάστηκε θέλοντας και μη να αντιμετωπίσει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα αυτή την τεράστια και πρωτοφανή πρόκληση προκειμένου να ενσωματώσει και να περιθάλψει έναν πρωτοφανή αριθμό προσφύγων που έφταναν διαρκώς στη χώρα.. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο πληθυσμός της χώρας να αυξηθεί κατά πολύ ανατρέποντας τις ήδη υπάρχουσες ισορροπίες στον τομέα των οικονομικών και να δημιουργήσει σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα το λεγόμενο "προσφυγικό". Τα κυριότερα ζητήματα που είχε τώρα να διευθετήσει η Ελληνική κυβέρνηση λόγω της αθρόας εισροής προσφύγων, ήταν οι υποδομές υποδοχής αλλά και εγκατάστασης, η διασφάλιση της δημόσιας υγείας, η στέγαση, η επαγγελματική αποκατάσταση και η κοινωνική ενσωμάτωση. Η έλευση του προσφυγικού στοιχείου της Μικράς Ασίας άλλαξε τα μέρη τότε δεδομένα στη χώρα μας και οι Ελληνικές πόλεις στις οποίες κατέφθασαν κλήθηκαν να διευθετήσουν τις επιπτώσεις θα λέγαμε μιας ανύπτως ανθρώπινης θηριωδίας, μιας μελανής και ζοφερής σελίδας της Ελληνικής ιστορίας.

Η πρωτεύουσα του νομού Αχαΐας, η Πάτρα περισσότερο και η πόλη του Αιγίου λιγότερο, ήταν από τις πόλεις που δέχτηκαν έναν σημαντικό αριθμό ξεριζωμένων προσφύγων. Οι πληροφορίες όμως που διαθέτουμε σήμερα για ιστορική ανάλυση δυστυχώς είναι ελάχιστες και ελλιπής. Ακόμα και οι προφορικές μαρτυρίες των ίδιων των προσφύγων ή των απογόνων τους, παρόλο που αποτελούν έναν αληθινό ιστορικό θησαυρό δεν έχουν καταγραφεί επαρκώς. Τις περρισσότερες πληροφορίες τις βρίσκουμε στον τύπο της εποχής ο οποίος καταγράφει ενδελεχώς την τραγωδία που αρχίζει να διαδραματίζεται με τον ερχομό των πρώτων караβανιών με Μικρασιάτες πρόσφυγες στην πόλη το έτος 1922 από τα παράλια της Ιωνικής γης. Καθημερινά λοιπόν, πλήθη εξαθλιωμένων προσφύγων τόσο σωματικά όσο και ψυχικά αποβιβάζονται στο λιμάνι της πόλης με σκοπό την εγκατάστασή τους σε νέο έδαφος μακριά από τις πατρογονικές τους εστίες. Οι περισσότεροι κατάγονται από την Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη και τον Πόντο.

Η εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής διατριβής δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση για εμένα καθώς ήρθα αντιμέτωπη με ένα πλήθος εμποδίων που δυσκόλεψαν την ολοκλήρωση αυτού του μαγικού ταξιδιού γνώσης που άρχισε πριν από δυο χρόνια περίπου το έτος 2019. Πιο συγκεκριμένα εξαιτίας αυτής της πρωτοφανούς υγειονομικής κρίσης εν ονόματι Covid-19 που έχει ξεσπάσει σε όλο

τον πλανήτη, αναμφίβολα έχει επηρεάσει σε μέγιστο βαθμό θα λέγαμε, τη ζωή και την καθημερινότητά μας. Καθ' όλη τη διάρκεια λοιπόν της συγγραφής της εργασίας μου τόσο οι Πανεπιστημιακές όσο και οι δημόσιες βιβλιοθήκες βρίσκονταν υπό καθεστώς αναστολής και η έρευνα σε αρχαιακό υλικό ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Δεδομένης της υπάρχουσας κατάστασης στηρίχθηκα κυρίως σε εγχειρίδια που διαθέτω στην προσωπική μου βιβλιοθήκη, σε εγχειρίδια που μου δάνεισαν φίλοι και γνωστοί και σε διάσπαρτες πληροφορίες που βρήκα στο διαδίκτυο. Επομένως χρειάστηκε πολύς χρόνος και επίπονος προσωπικός μόχθος προκειμένου να συλλεγεί το απαραίτητο αρχαιακό υλικό και στην συνέχεια να καταταγεί σε ερμηνευτικές κατηγορίες. Επιπρόσθετα η βιβλιογραφία που αφορά το θέμα της εργασίας μου είναι ελλιπής και τα πρακτικά χειρόγραφα πολλές φορές δυσανάγνωστα. Τέλος οι επαγγελματικές μου υποχρεώσεις από την άλλη ήταν πολλές και επιτακτικές και συνέβαλαν καθοριστικά στη δυσκολία ολοκλήρωσης αυτού του έργου. Δεν θα αποκρύψω ότι πολλές φορές κατά την διάρκεια της συγγραφής έφτασα στα όρια της εγκατάλειψης της προσπάθειας, όμως η επιθυμία μου να ολοκληρώσω εμπρόθεσμα και επιτυχώς αυτό τον υπέροχο κύκλο της ζωής μου έκανε στην άκρη όλους τους ενδιασμούς μου και νίκησε όλες τις αντικειμενικές δυσκολίες που συνάντησα.

Σε αυτό το σημείο νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά εκ βάθους καρδιάς τον αναπληρωτή καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, κύριο Θανάση Χρήστου για την αμέριστη συμπαράστασή του στο πρόσωπό μου όλα τα χρόνια της φοιτητικής μου πορείας. Οι υποδείξεις του στα πλαίσια της ακαδημαϊκής μου πορείας τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο ήταν καταλυτικές και θα με συντροφεύουν σε όλη τη διάρκεια της ζωής μου. Ανθρώπινος και προσεγγίσιμος με ενθάρρυνε και μου έδινε σημαντικές συμβουλές για να ολοκληρώσω το δύσκολο αυτό εγχείρημα. Τον ευχαριστώ θερμά για όλα. Το ευχαριστώ μπορεί να είναι μια λέξη αρκετά μικρή για να φανερώσει όλο τον σεβασμό, τον θαυμασμό και την ιδιαίτερη εκτίμηση που τρέφω προς το πρόσωπό του, ωστόσο το ευχαριστώ είναι η μοναδική λέξη που είναι ικανή από μόνη της να εκφράσει περισσότερο από χίλιες άλλες μαζί... Στην συνέχεια θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, κυρία Μπόττσιου Κωνσταντίνα και τον αναπληρωτή καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κύριο Μιχαηλίδη Ιάκωβο για την στήριξη, τις πολύτιμες συμβουλές και την αμέριστη συμπαράστασή τους. Είναι δυο

καθηγητές τους οποίους εκτιμώ και σέβομαι βαθύτατα και είχα την τιμή και την τύχη να έλεγα να τους συναντήσω αλλά και να τους γνωρίσω καλύτερα κατά την διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου και να μαθητεύσω δίπλα τους. Επίσης νιώθω την ανάγκη να πω ένα τεράστιο ευχαριστώ στον Παμμικρασιατικό Σύνδεσμο Πατρών για την πολύτιμη και αμέριστη βοήθειά τους καθώς σε όλη τη διάρκεια της κοπιώδους προσπάθειας της εκπόνησης της εργασίας μου, μου αποστέλλε διαρκώς αρχειακό υλικό, καθώς λόγω την απαγόρευσης μετακίνησης από νομό σε νομό δεν είχα την δυνατότητα να μεταβώ εγώ η ίδια στην πόλη της Πάτρας. Ακόμα επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά όλους τους φίλους και συμφοιτητές μου, που υπήρξαμε συνοδοιπόροι αυτά τα δύο χρόνια στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, για την αμοιβαία σχέση εμπιστοσύνης και φιλίας που αναπτύχθηκε μεταξύ μας. Τέλος θα ήθελα να εκφράσω ξεχωριστά την ευγνωμοσύνη μου στον πολυτιμότερο σύμμαχο που έχω στην ζωή μου από τη στιγμή που γεννήθηκα, την οικογένειά μου, που βρίσκεται πάντα διακριτικά δίπλα μου συνοδοιπόροι και στις προπτυχιακές αλλά και στις μεταπτυχιακές σπουδές μου και στάθηκαν πραγματικός αρωγός στην επιθυμία μου να μορφωθώ και να αποκτήσω αρχές και αξίες στην ζωή μου. Οι εντάσεις, οι ψυχολογικές διακυμάνσεις, τα ξεσπάσματα και οι απογοητεύσεις υπήρξαν καθημερινά φαινόμενα το τελευταίο εξάμηνο αλλά ήταν πάντα εκεί δίπλα μου να με ενθαρρύνουν να συνεχίσω και να ολοκληρώσω την επίπονη αυτή προσπάθεια.

Είναι αυτονόητο πως οποιοδήποτε λάθος ή τυχόν παραλείψεις στην παρούσα εργασία βαρύνουν αποκλειστικά τη γράφουσα.

Γεωργία Σ. Στούπη,
Καλαμάτα, Ιούνιος 2021

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εμβαθύνει και να παρουσιάσει αναλυτικά ένα ιδιαίτερο ιστορικό γεγονός το οποίο έχει χαραχτεί ανεξίτηλα στις σελίδες της Ελληνικής ιστορίας αλλά και στις μνήμες όλων μας. Πριν ξεκινήσουμε να αναλύουμε τις επιπτώσεις της Μικρασιατικής καταστροφής στη ζωή εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων θα πρέπει πρώτα να αναζητήσουμε και να μελετήσουμε τα αίτια που οδήγησαν σε μια από τις μεγαλύτερες και τραγικότερες συμφορές που υπέστη ο Ελληνισμός κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Αρχικά η υπερχείλιση του εθνικού αισθήματος στα κράτη των Βαλκανίων, η ανεπίτρεπτη συμπεριφορά και η παραβίαση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων από πλευράς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις για την κυριαρχία τους σε περιοχές ζωτικής σημασίας, οι οποίες θα εξυπηρετούσαν καλύτερα τις επεκτατικές τους βλέψεις και τα συμφέροντά τους οδήγησαν αναπόφευκτα σε μια σειρά ένοπλων συγκρούσεων. Η πρώτη σύγκρουση δεν άργησε να φανεί. Έτσι στις 5 Οκτωβρίου του 1912 κηρύχθηκε επίσημα ο Α' Βαλκανικός πόλεμος από τη Βαλκανική συμμαχία αποτελούμενη από τέσσερις συνολικά χώρες: την Σερβία, την Ελλάδα, την Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο, οι οποίες σχεδίαζαν να επιτεθούν εναντίον της Τουρκίας, όταν ο Σουλτάνος απέρριψε προκλητικά την πρότασή τους για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των ομοεθνών τους στην περιοχή. Ο Α' Βαλκανικός πόλεμος έληξε με την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου την άνοιξη του έτους 1913. Σύμφωνα με αυτή τη συνθήκη λοιπόν η γείτονα χώρα, Τουρκία έχανε αμέτρητα Ευρωπαϊκά εδάφη που κατείχε έως τότε.

Εν συνεχεία ωστόσο η διαφωνία και οι φιλονικίες των Βαλκανικών κρατών για την κατανομή των κατακτηθέντων εδαφών οδήγησε στην έναρξη του Β' Βαλκανικού πολέμου. Αυτή τη φορά όμως έμελε να γίνει κάτι διαφορετικό αφού οι συμμαχικές χώρες Ρουμανία, Σερβία και Ελλάδα, ήρθαν αντιμέτωπες με την πρώην σύμμαχό τους τη Βουλγαρία. Οι εχθροπραξίες ξεκίνησαν το καλοκαίρι και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1913 και οι Ελληνικές δυνάμεις κατάφεραν σχεδόν αμέσως να αποσπάσουν από την κατοχή των Βουλγάρων την Ανατολική Μακεδονία αλλά και τη Δυτική Θράκη.

Η νικηφόρα έκβαση του πολέμου ανάγκασε τη Βουλγαρία θέλοντας και μη να ζητήσει ανακωχή από τους αντιπάλους της αφού πια ήταν και επίσημα η ηττημένη χώρα του συγκεκριμένου πολέμου. Οι νέες αλλαγές στην περιοχή των Βαλκανίων

ολοκληρώθηκαν με επιτυχία και επικυρώθηκαν επίσημα με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, η οποία συνομολογήθηκε στις 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου του 1913 ανάμεσα σε Ελλάδα, Ρουμανία, Σερβία, Μαυροβούνιο και την Βουλγαρία. Συμπερασματικά το Ελληνικό κράτος κατά τη διάρκεια της συμμετοχής του στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913) αποκόμισε μόνο οφέλη καθώς διπλασίασε όχι μόνο το μέγεθός του αλλά και τον πληθυσμό του, έχοντας ως αποτέλεσμα την δημιουργία καλύτερων προϋποθέσεων για κοινωνική, πολιτική και οικονομική ανάπτυξη.

Σχεδόν ένα χρόνο ύστερα από τον επίσημο τερματισμό του Β΄ Βαλκανικού πολέμου η πρόσκληση των δυνάμεων της Αντάντ προς την Ελλάδα για συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό τους ενάντια στις Κεντρικές Δυνάμεις και των συμμάχων τους, με πιθανά κέρδη στα εδάφη της Μικράς Ασίας, κατάφεραν σχεδόν αμέσως να πείσουν τον οξυδερκή Ελευθέριο Βενιζέλο πως η Ελλάδα με την είσοδό της σε αυτό τον πόλεμο θα κατάφερνε στο μέλλον να επιδιώξει την πραγματοποίηση των εθνικών της στόχων. Η επικράτηση της αρχικής σκέψης του Ελευθέριου Βενιζέλου έδωσε την δυνατότητα στην Ελλάδα να πραγματοποιήσει την υλοποίηση των εθνικών της επιδιώξεων τόσο στα εδάφη της Ανατολικής Μακεδονίας όσο και στα εδάφη της Δυτικής Θράκης που τότε αποτελούσε κτήμα των Βούλγαρων, της Βορείου Ηπείρου που αποτελούσε ως τότε τμήμα της Αλβανίας, αλλά και της Ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας, οι οποίες βρίσκονταν στην κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το προαίσθημα του Ελευθέριου Βενιζέλου βγήκε σωστό και η λήξη του πολέμου βρήκε αισίως την Ελλάδα στο πλευρό των νικητών με εδαφικά οφέλη. Λίγο αργότερα ο ίδιος ο Βενιζέλος με επίσημο έγγραφο του στη συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων πίεζε συνεχώς τους συνέδρους να προστατεύσουν με κάθε τρόπο και κάθε μέσο τους χριστιανούς που βρίσκονταν ακόμα υπό τον διαρκή έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Ελληνικός στρατός εκείνη τη στιγμή ήταν η μοναδική δύναμη στην περιοχή, η οποία ήταν άξια και ικανή να επιβάλει την τάξη. Εν τέλη οι σύνεδροι στην Συνδιάσκεψη των Παρισίων αποδέχτηκαν την πρόταση και έδωσαν εντολή στον Ελευθέριο Βενιζέλο να στείλει στρατό στη Σμύρνη. Τα πρώτα Ελληνικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στο λιμάνι της Σμύρνης τα ξημερώματα της 15^{ης} Μαΐου του έτους 1919. Ήταν η αρχή μιας μακροχρόνιας περιπέτειας (τρία χρόνια) που χαρακτηρίζεται από διαρκείς συγκρούσεις και εντάσεις ανάμεσα στον

Ελληνικό στρατό και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπό την αρχηγία του Μουσταφά Κεμάλ.

Τρία χρόνια αργότερα, το καλοκαίρι του 1922 άρχισε εντόνως η Τουρκική επίθεση. Ο Ελληνικός στρατός από την άλλη δεν μπορούσε να αποκρούσει με επιτυχία τον πολυπληθή στρατό των αντιπάλων αφού το ηθικό του βρισκόταν υπό του μηδενός εξαιτίας της μακροχρόνιας παραμονής στο μέτωπο. Μη μπορώντας να πράξουν αλλιώς ο Ελληνικός στρατός έπαψε να αντιστέκεται και έτρεξε γρήγορα σε άτακτη φυγή. Ταυτόχρονα τον ακολούθησε πλήθος προσφύγων που αγωνίζονταν για να σωθούν και να βρουν ένα καταφύγιο σωτηρίας στην περιοχή της Σμύρνης αρχικά και στην Ελλάδα έπειτα. Η κατάσταση διαρκώς έβαινε από το κακό στο χειρότερο με την άφιξη ενός τεράστιου όγκου προσφύγων στην πόλη. Το αποκορύφωμα ήταν το δειλινό της 31^{ης} Αυγούστου όταν εκδηλώθηκε μεγάλη φωτιά σε Αρμενική συνοικία της Σμύρνης. Η πυρκαγιά σαφώς και δεν ήταν τυχαία αλλά προσχεδιασμένη από τον Τουρκικό στρατό. Η πυρκαγιά επεκτάθηκε ταχύτατα και πολλοί Έλληνες συγκεντρώθηκαν πανικόβλητοι στην προκουμαία της Σμύρνης προσπαθώντας να εγκαταλείψουν την πόλη για να σωθούν.

Η έλευση εκατοντάδων χιλιάδων εξαθλιωμένων και καταρρακωμένων Μικρασιατών προσφύγων, οι οποίοι εγκατέλειψαν βίαια τις πατρογονικές τους εστίες δίχως να πάρουν μαζί τους τίποτε αποτέλεσε ορόσημο για την ιστορία του τόπου μας καθώς επηρέασε καθοριστικά την οικονομική, πολιτισμική και πολιτική εξέλιξη του Ελληνικού κράτους. Πολλοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας και μια από αυτές ήταν και η πόλη της Πάτρας και του Αιγίου. Μέχρι και σήμερα η σχέση αυτών των πόλεων του Αχαϊκού νομού με τους Μικρασιάτες πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στην πόλη τους, έχει χαραχτεί βαθιά στην μνήμη και στην ψυχή τους.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται συνολικά σε τέσσερα κεφάλαια. Αναλυτικότερα στο πρώτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε συνοπτικά στα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν κατά την περίοδο 1912 μέχρι το 1923, αναφέροντας τον Α΄ και Β΄ Βαλκανικό πόλεμο, τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο αλλά και την Μικρασιατική καταστροφή, η οποία οδήγησε τους Ελληνικούς χριστιανικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας και του Πόντου να αποχωριστούν τα πατρογονικά τους εδάφη και να έρθουν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Ελλάδα. Εν συνεχεία στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας θα αναφερθούμε στην έλευση των Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στο νομό Αχαΐας αλλά και στους

δύσκολους πρώτους μήνες υποδοχής, εγκατάστασης και υγειονομικής περίθαλψης. Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο δηλαδή στο τρίτο, θα επιχειρήσουμε να κάνουμε μία εκτενή αναφορά στον ρόλο που διαδραμάτισε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων αλλά και στην δημιουργία προσφυγικών συνοικισμών τόσο στην πόλη της Πάτρας όσο και στην πόλη του Αιγίου όπως τα κατέγραψε ο τύπος της εποχής.

Α΄ Κεφάλαιο

Ιστορική αναδρομή (1912-1923)

1.1. Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1914)

Η τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη και σημαντική καθώς έφερε την Ελλάδα αντιμέτωπη με μία πολύ δύσκολη κατάσταση μιας και είχε να αντιμετωπίσει μία σειρά σημαντικών προβλημάτων που επέβαλλαν ριζικές πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Ο αιώνας αυτός θα λέγαμε ότι είναι από τους πιο σημαντικούς αιώνες που στιγμάτισε τη νεότερη Ελληνική ιστορία διότι πραγματοποιήθηκε η απελευθέρωση ενός μεγάλου τμήματος του υπόδουλου Ελληνισμού που είχε παραμείνει σκλαβωμένο επί πάρα πολλούς αιώνες κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό. Πιο συγκεκριμένα ύστερα από πολύχρονους και αναρίθμητους αγώνες που επέφεραν όχι μόνο μεγάλες καταστροφές αλλά και απώλειες ανθρώπινων ζωών, το Ελληνικό κράτος το έτος 1830 αναγνωρίστηκε και επίσημα από το πρωτόκολλο του Λονδίνου που επεγράφη στις 3 Φεβρουαρίου 1830¹ ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος, κυβερνήτης του οποίου υπήρξε ο Ιωάννης Καποδίστριας. Στην συνέχεια η Ελλάδα βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση για ακόμα μία φορά καταβάλλοντας προσπάθειες να επουλώσει τις πληγές που υπέστη ύστερα από τον άτυχη Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 που κλόνισε ανεπανόρθωτα το γόητρο της χώρας.

Έτσι η αρχή του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τη χώρα σε μία άθλια κατάσταση ηττημένη σωματικά και ψυχικά αλλά και ταπεινωμένη οικονομικά καθώς έπρεπε να καταβάλει ένα μεγάλο χρηματικό ποσό ως πολεμικές αποζημιώσεις στην Τουρκία. Η υπερηφάνεια του Ελληνικού λαού δέχθηκε ένα ακόμα καίριο χτύπημα το έτος 1898 με την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου² που αποσκοπούσε στην καταβολή των πολεμικών αποζημιώσεων προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και στην διευθέτηση του δημοσίου χρέους. Επιπρόσθετα δύο ακόμα φλέγοντα ζητήματα που ταλάνιζαν την καταρρακωμένη Ελλάδα ήταν "το Κρητικό" και "το Μακεδονικό" ζήτημα που βρισκόταν σε κρίσιμη φάση. Λίγο αργότερα η πολιτική διαφθορά, η έντονη δυσαρέσκεια εναντίον της βασιλικής αυλής και οι εθνικές

¹ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική ιστορία 1204-1985*, Θεσ/νίκη 2005, σ. 199

² C. M. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 229

αποτυχίες οδήγησαν στη δημιουργία του στρατιωτικού κινήματος στο Γουδί το 1909 από το στρατιωτικό σύνδεσμο³ με αιτήματα που αφορούσαν κυρίως την ανασυγκρότηση και την ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεων. Η διπλωματικές κινήσεις της Ελλάδας εκείνη την εποχή όσο αφορά τις σχέσεις της με τις γείτονες χώρες είχε δύο κατευθύνσεις: είτε να προσεγγίσει την Τουρκία είτε να προσεγγίσει υπόλοιπα κράτη της Βαλκανικής χερσονήσου.

Οι διεθνείς εξελίξεις στη Βαλκανική χερσόνησο δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την σύναψη συμμαχίας ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη. Πίστευαν πως είχε έρθει ο καιρός να εκδιώξουν τους Τούρκους από την Βαλκανική χερσόνησο και να καρπωθούν οι ίδιοι τα εδάφη που θα παραχωρούνταν. Πιο συγκεκριμένα πρώτα η Σόφια και το Βελιγράδι αποφάσισαν από κοινού το Φεβρουάριο του 1912 να συνάψουν αμυντική συμμαχία, ξεπερνώντας όποιες διαφορές είχαν και εξομαλύνοντας τις σχέσεις τους για την επιτυχή αντιμετώπιση του κοινού εχθρού. Οι δύο αυτές χώρες συμφώνησαν να συνδράμει η μια την άλλη σε περίπτωση που κάποια άλλη από τις Μεγάλες Δυνάμεις προσπαθήσει να εισβάλει και να καταλάβει τμήματα Βαλκανικών εδαφών που βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους. Επιπλέον αποδέχτηκαν πως τα εδάφη τα οποία θα αποκτούσαν θα ανήκαν και στις δυο χώρες αντίστοιχα⁴.

Αυτή η Σέρβοβουλγαρική συμμαχία υπέκρυπτε κινδύνους για την τύχη του Ελληνισμού της Μακεδονίας και τότε αμέσως ο ευφυής και οξυδερκής Ελευθέριος Βενιζέλος επέμεινε για την προσάρτηση της Ελλάδας στην συμμαχία. Λίγους μήνες αργότερα λοιπόν ο Βενιζέλος τα κατάφερε και το Μάιο του 1912⁵ υπογράφεται η πρώτη μυστική Ελληνοβουλγαρική συμμαχία⁶. Οι δύο χώρες όμως παρά τις συζητήσεις τους δεν κατόρθωσαν να βρουν μια κοινή λύση για την κατανομή των εδαφών της Μακεδονίας και αποφάσισαν η κάθε χώρα να καρπωθεί τα εδάφη που θα αποσπούσε η ίδια από τους Τούρκους επιτυχώς. Ο λόγος που έκανε την Βουλγαρία να δεχθεί αυτή τη συμφωνία ήταν η πεποίθησή τους ότι ο Ελληνικός στρατός ύστερα την ήττα του στον ατυχή Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 δεν αποτελούσε υπολογίσιμη δύναμη. Οι Βούλγαροι πίστευαν ότι στην καλύτερη περίπτωση ο Ελληνικός στόλος θα παρέμενε στα σύνορα ή θα πετύχαινε λίγες μόνο τοπικές νίκες.

³ Α. Βερέμης, «Το Στρατιωτικό κίνημα του 1909», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977), σ. 258-259

⁴ Κ. Σβολόπουλος, «Η Σερβοβουλγαρική συμμαχία», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977), σ. 285-286, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

⁵ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 347

⁶ Κ. Σβολόπουλος, στην: *ΙΕΕ ό. π.*, σ. 286

Στη συνέχεια το καλοκαίρι του 1912 εντάχθηκε στη συμμαχία και το Μαυροβούνιο. Για πρώτη φορά λοιπόν στην νεότερη ιστορία των Βαλκανικών λαών συγκροτήθηκε τετραμερές συμμαχικό δίκτυο με επίκεντρο τη Βουλγαρία.

Οι αφορμές δεν άργησαν να φανούν και το Μαυροβούνιο αρχίζει πρώτο τις εχθροπραξίες εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στις 26 Σεπτεμβρίου 1912 λόγω της αρνητικής στάσης της Τουρκίας να λυθούν οι μεταξύ τους διαφορές σχετικά με τα σύνορα. Στις 4 Οκτωβρίου ακολουθεί η Σερβία και η Βουλγαρία ενώ στις 5 Οκτωβρίου εισέρχεται πια στον πόλεμο επίσημα και η Ελλάδα⁷. Ο Ελληνικός στρατός επειδή δεν είχε την πολυτέλεια να διεξάγει επιχειρήσεις τόσο στο μέτωπό της Μακεδονίας όσο και στο μέτωπό της Ηπείρου αποφάσισε να δώσει προτεραιότητα στην απελευθέρωση της Μακεδονίας. Μετά από πολυάριθμες μάχες η Οθωμανική αυτοκρατορία ηττήθηκε από την Βαλκανική συμμαχία. Τα αίτια της ήττας της οφείλονται στη μη επαρκή ενημέρωσή τους σχετικά με την δύναμη των αντιπάλων τους αφού δεν έβλεπαν ως υπολογίσιμη δύναμη την Ελλάδα και το Μαυροβούνιο και έστρεφαν την προσοχή τους στα βορειοανατολικά περιμένοντας την επίθεση των Βουλγάρων που τους θεωρούσαν πιο επικίνδυνους.

Η σχετικά γρήγορη κατάρρευση και υποχώρηση της Τουρκίας ήταν μεγάλη έκπληξη για όλη την Ευρώπη. Τα Βαλκανικά κράτη κατάφεραν με σθένος να αποσπάσουν πολύ περισσότερα εδάφη από όσα είχαν φανταστεί και υπολογίσει στην αρχή της μάχης. Λίγο αργότερα οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν συνδιάσκεψη των Βαλκανικών κρατών στο Λονδίνο προκειμένου να αποφασίσουν για την επικράτηση της ειρήνης στην περιοχή των Βαλκανίων. Εν τέλει η συνθήκη του Λονδίνου⁸ που υπεγράφη στις 30 Μαΐου του 1913 είχε ένα πολύ μεγάλο και καθοριστικό μειονέκτημα, άφηνε αδιανέμητα τα κατακτηθέντα εδάφη από τους συμμάχους και δεν όριζε επακριβώς τα σύνορα των Βαλκανικών κρατών με άμεσο επακόλουθο να ξεκινήσουν οι συγκρούσεις και οι εντάσεις για την κατανομή των εδαφών, οι οποίες πολύ γρήγορα οδήγησαν στο ξέσπασμα ενός νέου πολέμου, του Β΄ Βαλκανικού πολέμου.

Ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος ήταν η ένοπλη σύγκρουση αυτή τη φορά ανάμεσα στους πρώην Βαλκανικούς συμμάχους (Σερβία, Μαυροβούνιο, Ελλάδα, Βουλγαρία) που ξεκίνησε τον Ιούνιο του 1913 (σχεδόν αμέσως ύστερα από τη λήξη του Α΄

⁷ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 347

⁸ Κ. Σβολόπουλος, «Η συνθήκη του Λονδίνου», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977), σ. 330

Βαλκανικού πολέμου⁹) και τερματίστηκε ένα μήνα μετά τον Ιούλιο. Ο Βαλκανικός σύνδεσμος ήδη από την αρχή ήταν καταδικασμένος να μην έχει αίσια έκβαση και αυτό γιατί ο καθένας από τους Βαλκανικούς συμμάχους θεωρούσε τη χερσόνησο ως δικό του απόκτημα και καμιά συμμαχία δεν μπορούσε να πετύχει τίποτα περισσότερο από μια αναβολή της μοιραίας πάλης προς την τελική επικράτηση. Ο πόλεμος μεταξύ των πρώην συμμάχων ήταν αποτέλεσμα αποφάσεως της κάθε χώρας να μην θέσει σε κίνδυνο την εδαφική της ακεραιότητα. Η Βουλγαρία, επειδή θεωρούσε την δική της δύναμή μεγαλύτερη από των υπόλοιπων συμμάχων αποπειράθηκε να εισέλθει με το ζόρι χωρίς κάποια συγκατάθεση στην περιοχή του υπό αμφισβήτηση εδάφους. Άλλωστε οι προθέσεις της Βουλγαρίας είχαν φανεί κατά την διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου αφού ο στρατός της αντικρίζοντας τις τεράστιες στρατιωτικές επιτυχίες του Ελληνικού στρατού έναντι των Οθωμανών αντί να κινηθεί προς τα ανατολικά κατευθύνθηκε γρηγορότερα προς τα δυτικά για να προλάβει την κατάληψη της πόλης της Θεσσαλονίκης από τον στρατό των Ελλήνων.

Αναλυτικότερα ύστερα από την ξαφνική και βίαιη Βουλγαρική επίθεση προς την Θεσσαλονίκη, η Ελληνική κυβέρνηση αποστέλλοντάς τους επίσημο έγγραφο τους διέταξε να παραχωρήσουν τον οπλισμό τους και να εγκαταλείψουν την πρωτεύουσα της Μακεδονίας γιατί σε αντίθετη περίπτωση θα τους θεωρούσαν αντιπάλους τους. Οι πρώην σύμμαχοι από την άλλη πλευρά αγνόησαν παντελώς το συγκεκριμένο έγγραφο και ξεκίνησαν να λαμβάνουν μέτρα για την επικείμενη άμυνά τους. Στην συνέχεια οι Ελληνικές δυνάμεις δίχως να χάσουν πολύτιμο χρόνο εξαπέλυσαν πυρά κατά των νέων τους εχθρών. Ακολούθησε γενικευμένη επίθεση από τον Ελληνικό στρατό, η οποία είχε ως επακόλουθο την παράδοση των Βουλγαρικών δυνάμεων.

Έτσι με την συνθήκη του Βουκουρεστίου¹⁰ που υπεγράφη το καλοκαίρι του 1913 στο Βουκουρέστι ανάμεσα στην Ελλάδα, την Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Ρουμανία έληξε επίσημα ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος. Συμπερασματικά η συμμετοχή της Ελλάδας στου Βαλκανικούς πολέμους ήταν ωφέλιμη αφού κατάφερε να κερδίσει σημαντικά εδάφη και να διπλασιαστεί το Ελληνικό κράτος σε πληθυσμό και σε έκταση με επακόλουθο να δημιουργηθούν καλύτερες προοπτικές για τη μετέπειτα οικονομική και πολιτική της εξέλιξη.

---

⁹ Κ. Σβολόπουλος, «Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977), σ. 335-336

¹⁰ Κ. Σβολόπουλος, «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977), σ. 352-353

1.2. Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918)

Η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου το καλοκαίρι του 1914 αποτελεί αφετηρία μιας ιδιαίτερης ιστορικής περιόδου με έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις ανάμεσα στον βασιλιά Κωνσταντίνο και τον Ελευθέριο Βενιζέλο, οι οποίοι ήρθαν σε ρήξη ουκ ολίγες φορές. Ο κύριος λόγος της διαφωνίας μεταξύ των δυο μεγάλων ανδρών ήταν η στάση που θα διατηρούσε η Ελλάδα τόσο πολιτικά όσο και στρατιωτικά απέναντι στις δυνάμεις που ενεπλάκησαν στον Α΄ Παγκοσμίο πόλεμο¹¹. Η περίοδος αυτής της μεγάλης σύγκρουσης αλλά και η διπλωματία που αναπτύχθηκε εκείνο τον καιρό ανάμεσα στην Ελλάδα και στις Μεγάλες Δυνάμεις αποτελεί πόλο έλξης για πολλούς ιστορικούς αλλά και γενικότερα για πολλούς φιλόστοργους αναγνώστες που ενδιαφέρονται απλά να μάθουν περισσότερα πράγματα για την θέση της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Η συγκεκριμένη περίοδος δίχως αμφιβολίες είναι μία περίοδος ιδιαίτερη, η οποία σημαδεύτηκε έντονα από μεγάλες συγκρούσεις, διαφωνίες, αντιπαλότητες, αντιπαραθέσεις και εντάσεις και είναι η λεγόμενη περίοδος του Εθνικού διχασμού.

Πιο συγκεκριμένα είναι η προσωπική σύγκρουση δύο πολύ ισχυρών πολιτικών προσωπικοτήτων της Ελλάδας, του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ που επηρέασε αρνητικά ολόκληρη τη χώρα αφού τη διαίρεσε σε βενιζελικούς και φιλοβασιλικούς. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υποστήριζε πως η Ελλάδα πάση θυσία έπρεπε να συμμετάσχει στον πόλεμο με το μέρος της Αντάντ. Αντίθετη άποψη είχε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο οποίος πρέσβευε πως η Ελλάδα έπρεπε να παραμείνει ουδέτερη και να μην εμπλακεί στον πόλεμο¹². Πιο συγκεκριμένα ο Ελευθέριος Βενιζέλος με το κόμμα των Φιλελευθέρων θεωρούσε ότι το συμφέρον της Ελλάδας είναι να εμπλακεί στον πόλεμο με το μέρος της Αντάντ φυσικά προκειμένου να πετύχει εδαφική επέκταση και υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Από την αντίπερα όχθη βέβαια ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και το φιλομοναρχικό κόμμα των Εθνικοφρόνων, του Δημήτριου Γούναρη, επέμενε συνεχώς στη διατήρηση της ουδετερότητας της Ελλάδας. Αυτή του η στάση ήταν βολική βεβαίως για την αντίπαλη παράταξη των Κεντρικών Δυνάμεων, διότι οι σχέσεις του με την Γερμανία ήταν στενές (η σύζυγός του ήταν αδερφή του Κάιζερ Γουλιέλμου¹³, σπουδές στη

¹¹ C. M. Woodhouse, *ό. π.*, σ. 246-247

¹² Γ. Λεονταρίτης, «Η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και η ουδετερότητα της Ελλάδος» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σ. 16

¹³ C. M. Woodhouse, *ό. π.*, σ. 244

Γερμανία, του έχε απονεμηθεί ο βαθμός του στρατάρχη του Γερμανικού στρατού). Παράλληλα οι δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις, η Αντάντ και οι Κεντρικές Δυνάμεις είχαν αρχίσει να αναπτύσσουν διπλωματικές επαφές με τον Βενιζέλο (η Αντάντ) και με τον Κωνσταντίνο (οι Κεντρικές Δυνάμεις) αντίστοιχα προκειμένου να κατευθύνουν προς την επιθυμητή για εκείνους κατεύθυνση τους δυο άνδρες.

Ο Εθνικός Διχασμός αποτέλεσε την κορύφωση της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής στην Ελλάδα. Η οξεία αυτή αντιπαράθεση θα φτάσει στο αποκορύφωμά της με την δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη το καλοκαίρι του 1916¹⁴. Ο Εθνικός Διχασμός όπως ονομάστηκε όλη αυτή η περίοδος και ο διαχωρισμός των Ελλήνων σε δυο στρατόπεδα θα συμβάλλει καθοριστικά στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας σε όλη την περίοδο του πολέμου και θα ωθήσει σταδιακά το Ελληνικό κράτος στα όρια της διάλυσης. Τελικά η Ελλάδα ενεπλάκη στον πόλεμο και η πεποίθηση του Ελευθερίου Βενιζέλου αποδείχθηκε σωστή αφού έβαλε τη χώρα να συμμαχήσει με τους νικητές και κατόρθωσε να διατηρήσει τα εδάφη που είχε κερδίσει από τους Βαλκανικούς πολέμους προσθέτοντας στα ήδη υπάρχοντα την Ίμβρο, την Ανατολική Θράκη, τη Σμύρνη και την Τένεδο. Τέλος ο Εθνικός Διχασμός αποτελούσε αγκάθι για αρκετά χρόνια στην κοινωνικοπολιτική ζωή της χώρας καθώς οι βιαιότητες, οι εντάσεις, οι συγκρούσεις, οι απόπειρες δολοφονιών και οι δολοφονίες δημιουργούσαν καταστάσεις που βρίσκονταν στα πρόθυρα της έκρηξης.

Μετά την επιτυχή έκβαση του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου για την Ελλάδα στις αρχές του έτους 1919 πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι η Συνδιάσκεψη ειρήνης των Παρισίων ή Σύνοδος ειρήνης του Παρισιού. Ήταν μια πολυεθνική σύνοδος η οποία είχε ως απώτερο σκοπό της να λύσει διάφορα ζητήματα που προέκυψαν εξαιτίας του πολέμου μεταξύ των αντιμαχόμενων παρατάξεων. Η σύνοδος αυτή λοιπόν διοργανώθηκε από τις δυνάμεις της Αντάντ και των ΗΠΑ. Η Ελλάδα από την πλευρά της με αρχηγό τον οξυδερκή Ελευθέριο Βενιζέλο καταθέτει ορισμένα αιτήματα, τα οποία αφορούσαν κυρίως τις εδαφικές της διεκδικήσεις για να προφτάσει τετελεσμένες κρίσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και να επιδιώξει όσο γίνεται πιο ομαλά τους εθνικούς της στόχους. Στις 30 Δεκεμβρίου 1918 υπέβαλε υπόμνημα πριν ξεκινήσουν επίσημα οι εργασίες της καλώντας τις Μεγάλες Δυνάμεις να

¹⁴ Γ. Λεονταρίτης, «Οι εξελίξεις από την πτώση της κυβερνήσεως Σκουλούδη ως το κίνημα της Θεσσαλονίκης» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σ. 40-41

αναγνωρίσουν στην Ελλάδα τη Θράκη, την Κύπρο, τη δυτική Μ. Ασία, τα Δωδεκάνησα και τη Βόρειο Ήπειρο.

Όσο αφορά την Κωνσταντινούπολη ο Ελευθέριος Βενιζέλος επιθυμούσε την πλήρη εκδίωξη των Τούρκων αλλά όχι την εξολοκλήρου απόδοσή της στην Ελλάδα γιατί πίστευε πως ένα διεθνές καθεστώς θα ήταν προτιμότερο, τουλάχιστον ως μεταβατικό στάδιο. Λίγο αργότερα ύστερα από συζητήσεις και συγκρούσεις στις 10 Αυγούστου 1920 υπεγράφη η συνθήκη των Σεβρών¹⁵ ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στις συμμαχικές δυνάμεις, η οποία επιβεβαίωνε τις βασικές κατευθύνσεις της Συνδιάσκεψης της Ειρήνης των Παρισίων. Σύμφωνα με αυτή τη συνθήκη η ανατολική Θράκη έως τη γραμμή της Τσατάλτζας και τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος¹⁶ και παραχωρούνταν στην κυριαρχία της Ελλάδας. Επιπρόσθετα όριζε ότι η Σμύρνη θα εξακολουθούσε να βρίσκεται κάτω υπό την κυριαρχία της Τουρκίας αλλά θα διοικούταν από Έλληνα Αρμοστή. Το Ελληνικό κράτος δηλαδή θα ήταν υπεύθυνο για την σωστή διοίκησή της, διαθέτοντας στρατεύματα τόσο για την ασφάλεια όσο και την επιβολή της τάξης και την προστασία των μειονοτικών πληθυσμών. Μετά την παρέλευση πέντε ετών οι κάτοικοι είχαν το δικαίωμα με δημοψήφισμα να αποφασίσουν για το μέλλον της περιοχής, αν δηλαδή θα ενώνονταν με την Ελλάδα η όχι¹⁷.

«Άρθρον 69. Η πόλις της Σμύρνης και τα εν άρθρω 66 περιγραφόμενα εδάφη παραμένουσιν υπό την οθωμανικήν κυριαρχίαν. Ουχ ήττον η Τουρκία μεταβιβάζει εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν την ενάσκησιν των κυριαρχικών αυτής δικαιωμάτων επί της πόλεως της Σμύρνης και των ειρημένων εδαφών. Εις ένδειξιν της κυριαρχίας ταύτης, η οθωμανική σημαία θα είναι διαρκώς υψωμένη επί εξωτερικού τινός φρουρίου της πόλεως, υποδειχθησομένου υπό των Προεχουσών Συμμάχων Δυνάμεων».¹⁸

«Παρελθούσης πενταετίας από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης Συνθήκης, το υπό του άρθρου 72 προβλεπόμενον τοπικόν κοινοβούλιον δύναται, διά ψηφίσματος κατά πλειοψηφίαν, να αιτησθήται παρά του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, όπως η πόλις της Σμύρνης και το εν άρθρω 66 περιγραφόμενον έδαφος περιέλθωσιν οριστικώς εις το Βασίλειον της Ελλάδος. Το Συμβούλιον δύναται να

¹⁵ Ε. Αλλαμάνη – Κ. Παναγιωτοπούλου, «Η συνθήκη των Σεβρών» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σ. 139-140, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

¹⁶ C. M. Woodhouse, *ό. π.*, σ. 257

¹⁷ C. M. Woodhouse, *ό. π.*, σ. 257

¹⁸ Ε. Αλλαμάνη – Κ. Παναγιωτοπούλου, στην: *ΙΕΕ ό. π.*, σ. 140-141

απαιτήση προηγουμένως δημοψήφισμα κατά τους όρους ους θα υποδείξει. Εν περιπτώσει καθ' ην η εφαρμογή της προηγουμένης παραγράφου ήθελεν έχει ως αποτέλεσμα την εις το Βασίλειον της Ελλάδος περιέλευσιν της Σμύρνης και του ειρημένου εδάφους, το κυριαρχικόν δικαίωμα της Τουρκίας, περί ου το άρθρον 69, θα τερματισθή. Η Τουρκία δηλοί από τούδε ότι παραιτείται, εν τη περιπτώσει ταύτη, υπέρ της Ελλάδος, πάντων των δικαιωμάτων και τίτλων αυτής επί της πόλεως της Σμύρνης και του εν άρθρω 66 περιγραφόμενου εδάφους».¹⁹

Επιπρόσθετα η συνθήκη όριζε ότι εαν η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν συμφωνούσε στην εφαρμογή της, θα απομακρύνονταν από τον έλεγχο τους η πόλη της Κωνσταντινούπολης, την οποία θα μπορούσε στην συνέχεια να κατακτήσει το Ελληνικό κράτος. Παράλληλα, η περιοχή της Βορείου Ηπείρου (περιοχή με σημαντική παρουσία Ελληνικού πληθυσμού) ενσωματωνόταν στην Ελλάδα με μυστική συμφωνία ανάμεσα στον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Ιταλο διπλωμάτη και πολιτικό Τομάζο Τιτόνι στις 29 Ιουλίου το έτος 1919. Η γειτονική Ιταλία συμφώνησε επίσης να παραχωρήσει στην Ελλάδα την περιοχή των Δωδεκανήσων (εκτός από το Καστελόριζο και τη Ρόδο). Τέλος η θάλασσα του Μαρμαρά αλλά και τα στενά των Δαρδανελίων αποστρατικοποιήθηκαν και έγιναν διεθνής περιοχή, οι σύμμαχοι κατόρθωσαν να αποκτήσουν τον οικονομικό έλεγχο της Τουρκίας και καθόρισαν την ύπαρξη της ισότητας όσο αφορά τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Η επιβεβαίωση όμως της εν λόγω συνθήκης δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ο θρίαμβος έμεινε ατελής²⁰.

1.3. Μικρασιατική καταστροφή (1919-1922)

Τα πρώτα Ελληνικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στην προκυμαία της Σμύρνης υπό τις οδηγίες του συνταγματάρχη Ν. Ζαφειρίου στις 2/15 Μάιου του 1919²¹ και ώρα 07:30 π.μ από τα πολεμικά πλοία Λεωνίδα, Ατρόμητος, Αβέρωφ, και το επιβατηγό Πατρίς. Κατά την αποβίβαση του Ελληνικού στόλου στη Σμύρνη χιλιάδες Έλληνες ιδιαίτερα συγκινημένοι και κρατώντας Ελληνικές σημαίες είχαν κατακλύσει από τα ξημερώματα το λιμάνι προκειμένου να τους υποδεχθούν²². Μόλις

¹⁹ Ε. Αλλαμάνη – Κ. Παναγιωτοπούλου, στην: *ΙΕΕ ό. π.*, σ. 141

²⁰ C. M. Woodhouse, *ό. π.*, σ. 257

²¹ Δ. Σταματόπουλος, «Οι απαρχές της Μικρασιατικής εκστρατείας», στο: *Προβλήματα της Νεοελληνικής Ιστορίας. Το 1922 και οι πρόσφυγες : μία νέα ματιά*, Αθήνα 2011, σ. 68

²² Β. Ι. Τζανακάρης, *Σμύρνη 1919-1922 Αριστέιδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσόστομου*, Αθήνα 2019,

τους αντίκρισαν όλοι οι Σμυρνιοί άρχισαν να τραγουδούν τον εθνικό ύμνο και ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος ευλόγησε τους φαντάρους. Η όλη ατμόσφαιρα θύμιζε λαϊκό πανηγύρι. Παράλληλα οι καμπάνες χτυπούσαν χαρμόσυνα και οι Έλληνες στρατιώτες χόρευαν δημοσίως παραδοσιακούς Ελληνικούς χορούς. Ένα αναπάντεχο γεγονός όμως ήρθε να ανατρέψει όλη αυτή την κατανυκτική ατμόσφαιρα. Γύρω στις 10 π.μ ένα σύνταγμα Ελλήνων ευζώνων καθώς προχωρούσε θριαμβευτικά δέχτηκαν μπροστά από τους Τούρκικους στρατώνες πυροβολισμούς²³. Έτσι ο Ελληνικός στρατός σχεδόν αμέσως μετά την αποβίβασή του ήρθε σε σύγκρουση με Τούρκους στρατιώτες και προκειμένου να αμυνθούν και να προστατευτούν, αποφάσισαν να επεκτείνουν τη γραμμή κατοχής τους και έτσι αποφασίστηκε από το Ελληνικό στρατηγείο η κατάληψη δύο μεγάλων συγκοινωνιακών κόμβων Αφιόν Καραχισάρ²⁴ (στο νότο) και Εσκί Σεχίρ (στο βορά).

Αυτό πρακτικά σήμαινε τη διεύρυνση του επιχειρησιακού μετώπου έναντι των Τούρκων και τεράστιες δυσκολίες στον ανεφοδιασμό του στρατού. Από την άλλη μεριά οι εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, ήταν καταδικαστικές για τον Ελευθέριο Βενιζέλο καθώς έχασε τις εκλογές. Μετά την εκλογική του ήττα ο ίδιος αποφάσισε να αποσυρθεί στο εξωτερικό και η εξουσία αναλήφθηκε από τους πολιτικούς του αντιπάλους, οι οποίοι επανέφεραν στο θρόνο τον εξόριστο βασιλιά Κωνσταντίνο παρά τις αντιρρήσεις που είχαν εκφράσει οι σύμμαχοι. Με την άνοδο των φιλοβασιλικών κομμάτων σε θέσεις εξουσίας επήλθαν μεγάλες εκκαθαρίσεις τόσο στον στρατό όσο και στη δημόσια διοίκηση. Η κατάσταση σιγά σιγά στη Μικρά Ασία άρχισε να αλλάζει διότι οι περισσότεροι σύμμαχοι φανερά απογοητευμένοι ξεκίνησαν να αποχωρούν από τα εδάφη που είχαν στην κατοχή τους μέχρι τότε. Από την άλλη ο Κεμάλ διατηρώντας σχέσεις με Γάλλους, Ιταλούς και έχοντας στο πλευρό του και τη Σοβιετική Ένωση, οργάνωσε αντίσταση εναντίον του Ελληνικού Στρατού. Ο Ελληνικός στρατός παρά τις αντιξοότητες προχώρησε γενναία στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας το 1921 και κατέλαβε επιτυχώς τους στρατηγικούς στόχους που είχε θέσει, όμως ο στρατός των Τούρκων υποχώρησε και οχυρώθηκε στην περιοχή της Άγκυρας γεγονός που ανάγκασε τους Έλληνες να περάσουν την Αλμυρά έρημο και τον ποταμό Σαγγάριο.

σ. 34

²³ Γ. Μικρούδης, *1919 Το μετέωρο βήμα στη Μικρασία*, Αθήνα 2019, σ. 97

²⁴ Ν. Οικονόμου, «Η σύμπτυξη της Ελληνικής στρατιάς. Η μάχη του Αφιόν Καραχισάρ (17-25 Σεπτεμβρίου 1921)», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σ. 184

Τότε ο Ελληνικός στρατός έχοντας καταρρακωμένο το ηθικό του από τους συνεχείς πολέμους λόγω της μακράς παραμονής του στο μέτωπο, γρήγορα έπαψε να αντιστέκεται στους εχθρούς με αποτέλεσμα να αρχίσει να υποχωρεί και οχυρώθηκε σε μία αμυντική γραμμή Εσκή Σεχίρ- Κιουτάχεια- Αφιόν Καραχισάρ. Στη συνέχεια το καλοκαίρι του 1922²⁵ ο Τουρκικός στρατός επιτέθηκε ξανά στις ήδη εξασθενημένες στρατιωτικές δυνάμεις της Ελλάδας με αποτέλεσμα η αμυντική γραμμή που είχαν οχυρωθεί να σπάσει και ο Ελληνικός στρατός μην αντέχοντας άλλο υποχώρησε κατευθυνόμενος προς το Αιγαίο, ενώ παράλληλα τον ακολουθούσαν πρόσφυγες που προσπαθούσαν και οι ίδιοι να σωθούν καταφεύγοντας στη Σμύρνη αρχικά και ύστερα στην Ελλάδα, φοβούμενοι τα Τουρκικά αντίποινα. Η κατάσταση συνεχώς έβαινε από το κακό στο χειρότερο με την άφιξη ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων στην πόλη της Σμύρνης, γεγονός που ανησύχησε έντονα τους κατοίκους της. Έτσι το καλοκαίρι στις 19 Αυγούστου 1922²⁶ ο Αριστείδης Στεργιάδης, ύπατος αρμοστής της Σμύρνης έδωσε διαταγή προς όλους τους υπαλλήλους της αρμοστείας να συγκεντρωθούν στη Σμύρνη. Επτά ημέρες αργότερα η ανησυχία έδωσε τη θέση της στον πανικό καθώς ο Ελληνικός στρατός ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει την περιοχή της Μικράς Ασίας το ίδιο και ο ύπατος αρμοστής Αριστείδης Στεργιάδης.

1.4. Καταστροφή της Σμύρνης (1922)

Στις 27 Αυγούστου και επίσημα πια εισήλθαν στη Σμύρνη Τουρκικά στρατεύματα και εγκαταστάθηκε στην περιοχή Τουρκική διοίκηση ενώ ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος παραδόθηκε στους Μουσουλμάνους οι οποίοι αφού τον βασάνισαν φρικτά στην συνέχεια τον σκότωσαν. Η εφημερίδα "Νεολόγος" της Πάτρας καταγράφει σχετικά με την αποτρόπαια σφαγή του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου:

«Μεταξύ των αξιοθρηνήτων της Σμύρνης θυμάτων, τα οποία απαρηγορήτως κλαίει σύμπαν το Πανελλήνιον, αισθανόμενον καιριώτατον πλήγμα ψυχής, περιλαμβάνεται ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος. Και δεν έμεινε καρδιά ασπάρακτος και ασυγκίνητος, όταν εγνώσθησαν ο θάνατος του νέου αυτού μάρτυρος, και αι λεπτομέρειαι των φρικαλέων βασάνων του,

²⁵ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική ιστορία 1204-1985*, Θεσ/νίκη 2005, σ. 369

²⁶ Της Συντάξεως, «Η πυρπόληση της Σμύρνης», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σ. 234, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

κατακρεουργηθέντος υπό του μαινομένου Τουρκικού όχλου. Ο τραγικός θάνατος του νέου αυτού Γρηγορίου φυσιογνωμίας εξεχούσης με την καρδιαν έμπλεων πατριωτικώτατον αισθημάτων, θα σημειώση εις την Ελληνικήν ιστορίαν το περικόλυτον όνομά του με εκφράσεις υπερτάτου θαυμασμού και λατρείας, δια τε την τραγικότητα του θανάτου του, αλλά και διότι, εν γνώσει του τι τον ανέμενε παραμένοντα εν Σμύρνη, μετά την εκεί κάθοδον των αιμοχαρών τίγρεων, ενώ ηδύνατο να φύγη, σώζων εαυτών, δεν ηθήλησε να το πράξη, αλλ' έστη εκεί ενθουσιώδης λάτρης του ιερού καθήκοντος το οποίον τω έλαχε, ομνύων εις τον ιερόν βωμόν της μεγάλης εν τω κόσμω αποστολής του, και εις το τίμιον όνομα της φιλάτης του πατρίδος, ήτις διαρκώς ενέπνεε τα ευγενή στήθη του, και εγαλβάνιζε τους ωραίους πόθους του και τα ηδέα όνειρά του»²⁷.

Την επόμενη μέρα το βράδυ της Κυριακής 28 Αυγούστου ξημερώνοντας Δευτέρα 29 Αυγούστου η κατάσταση είχε εκτραχυνθεί στα περίχωρα της πόλης και στην Αρμενική συνοικία. Οι πυροβολισμοί ήταν συνεχόμενοι και οι επιδρομές των Τούρκων σε χριστιανικά σπίτια δεν είχαν τελειωμό. Ακόμα οι βιασμοί (ο βιασμός νεαρών κοριτσιών στη Σμύρνη υπήρξε ένα γενικό φαινόμενο), οι καταστροφές αλλά και το πλιάτσικο είχαν πάρει πλέον ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Η ίδια κατάσταση εξακολουθούσε να υπάρχει και την επόμενη μέρα, την Τρίτη 30 Αυγούστου. Το αποκορύφωμα όμως ήταν όταν το δειλινό της Τετάρτης 31 Αυγούστου ξέσπασε πυρκαγιά σε μία Αρμενική συνοικία²⁸, η οποία μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα επεκτάθηκε και πολλοί κάτοικοι στην προσπάθειά τους να απομακρυνθούν προκειμένου να σωθούν από την πυρκαγιά εμποδίστηκαν από τους Τούρκους στρατιώτες, οι οποίοι ήθελαν να καταστραφεί και το παραμικρό σημάδι το οποίο μαρτυρούσε τη μακραίωνη Ελληνική παρουσία στην περιοχή.

Στο λιμάνι εκτυλίχθηκαν σκηνές ανύποτου πόνου, φρίκης και σπαραγμού με πρωταγωνιστές έναν μεγάλο αριθμό προσφύγων, οι οποίοι αγωνίζονταν να μπουν στα πλοία προκειμένου να φύγουν για να σωθούν. Μάλιστα κάποιοι άνθρωποι εξαιτίας του πανικού πηδούσαν από μόνοι τους μέσα στη θάλασσα και πάρα πολλοί πνίγηκαν αφού δεν γνώριζαν καλό κολύμπι. Το πλήθος ήταν τόσο που τα πλοία ακόμα και αν ήθελαν να τους σώσουν όλους δεν μπορούσαν. Μόλις ξημέρωσε με το πρώτο φως της ημέρας εμφανίστηκαν εικόνες φρικαλεότητας αφού η Αρμενική και η Ελληνική συνοικία είχαν καταστραφεί ολοκληρωτικά και είχαν μείνει μόνο στάχτες, αποκαΐδια

²⁷ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 134, 3.9.1922

²⁸ Της Συντάξεως, στην: *ΙΕΕ ό. π.*, σ. 236

και νεκρά σώματα να επιπλέουν στη θάλασσα. Αυτό ήταν το θλιβερό τέλος της Ελληνικής παρουσίας στην περιοχή. Η εφημερίδα "Νεολόγος" της Πάτρας καταγράφει αφηγήσεις επιβατών που έζησαν από κοντά την ανείπωτη αυτή τραγωδία και έφτασαν ζωντανοί στο λιμάνι του Πειραιά:

«Ο Τουρκικός στρατός μετά του πληθυσμού ευρυπόλησαν την Αρμενικήν εκκλησίαν και διάφορα ξένα Προξενεία. Εσφάγησαν πάντες οι συγκεντρωθέντες εις τους σιδηροδρομικούς σταθμούς και εκκλησίας πρόσφυγες. Ελεηλατήθησαν αι εκκλησίαι, τα καταστήματα και αι οικίαι. Εσφάγησαν και ξένοι υπήκοοι. Επιβάται αφηγούνται, ότι οι θρήνοι των δυστυχών υπάρξεων, ηκούοντο εις μεγάλην απόστασιν. Άλλαι πληροφορίαι διαπιστούν αναμφισβητήτως, ότι ή κατά τας δύο πρώτας ημέρας αδράνεια των Τούρκων, ωφείλετο αποκλειστικώς εις την διεύθυνσιν του ανέμου, ήτις εν περιπτώσει πυρκαϊάς θα έθετεν εις κίνδυνον και την Τουρκικήν συνοικίαν. Την τρίτην όμως ημέραν ετέθη το πύρ εκ προθέσεως. Αι μέχρι τούδε αναφερόμεναι μαρτυρίαι των Αμερικανών επιβεβαιούνται ήδη και υπ' άλλων Αμερικανών δηλούντων,ότι είδον Τούρκους στρατιώτας του τακτικού στρατού, εισερχόμενους εις εγκαταλελειμμένας οικίας με δοχεία βενζίνης. Εθεάθησαν φλόγες εξερχόμεναι εκ των οικιών, αίτινες προηγουμένως είχαν αγρίως λεηλατηθεί. Τάπητες πολύτιμοι και πάν αντικείμενον ευμετακόμιστον αφηρέθησαν. Η λεηλασία επετρέπετο επισήμως και δη διετάσσετο υπό των ανωτέρων αρχών»²⁹.

Στο ακόλουθο απόσπασμα θα παρατίθεται η αφήγηση ενός αυτόπτη μάρτυρα, της δεσποινίδας Μίνι Μίλς, διευθύντριας του Κολεγιακού Ινστιτούτου θηλέων της Σμύρνης:

«Λίγο μετά το γεύμα ξέσπασε πολύ κοντά στο σχολείο μία φωτιά που εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα. Είδα με τα ίδια μου τα μάτια έναν Τούρκο αξιωματικό να μπαίνει στο σπίτι κρατώντας μικρούς τενεκέδες πετρελαίου ή βενζίνης και σε μερικά λεπτά το σπίτι τυλίχτηκε στις φλόγες. Οι δάσκαλοι και οι μαθήτριές μας είδαν Τούρκους στρατιώτες, και σε πολλές περιπτώσεις ένστολους αξιωματικούς, να χρησιμοποιούν μακριά ραβδιά στην άκρη των οποίων ήταν δεμένα κουρέλια, να βουτάνε τα κουρέλια σε τενεκέδες με υγρό και να μπαίνουν σε σπίτια, που τυλίγονταν αμέσως στις φλόγες. Στους δρόμους δεν υπήρχε εκείνη τη στιγμή κανείς άλλος εκτός από ομάδες Τούρκων στρατιωτικών. Ενώ η φωτιά άρχισε ακριβώς απέναντι από το κτίριο της σχολής μας, κάθε τρίτο ή πέμπτο σπίτι της συνοικίας-της αρμενικής

²⁹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 134, 3.9.1922

συνοικίας-φλεγόταν. Ο άνεμος αν και όχι πολύ δυνατός, έπνεε από τη μεριά της τουρκικής συνοικίας προς αυτή των χριστιανικών συνοικιών και, όπως φαίνεται, οι δράστες περίμεναν μέχρι να εμφανιστεί αυτός ο ευνοϊκός άνεμος»³⁰.

Όταν ο Ελληνικός στρατός αποβιβαζόταν θριαμβευτής στο λιμάνι της Σμύρνης υπό τον συνταγματάρχη Ν. Ζαφειρίου τον Μάιο του 1919 τίποτα δεν προμήνυε το τραγικό τέλος που θα είχε η Μεγάλη Ιδέα, τρία χρόνια αργότερα το 1922. Η χαρά, ο ενθουσιασμός και η ανακούφιση θα μετατραπούν σε απόλυτο πόνο, θρήνο και θλίψη. Η Μεγάλη Ιδέα είχε ανατραπεί εξ' ολοκλήρου, γίνοντας στάχτη στα συντρίμια της Σμύρνης. Η κατάρρευση του μετώπου και η γρήγορη εκκένωση των μικρασιατικών παραλιών από τον Ελληνικό στρατό άφησε εκτεθειμένο τον Ελληνικό πληθυσμό της Σμύρνης, ο οποίος είναι συγκεντρωμένος στο λιμάνι και εγκλωβισμένος, ανάμεσα στην πύρινη κόλαση που κάνει στάχτη τα πάντα στο πέρασμα της και στα βαθιά νερά, προσπαθώντας με κάθε τρόπο να ανέβει στα καράβια για να γλυτώσει από την φωτιά και τον αδυσώπητο πόλεμο που μετέτρεψε την πατρίδα του σε κόλαση. Ένας Σεπτέμβρης... ένας τραγικός Σεπτέμβρης που συγκλόνησε την ανθρωπότητα και σημάδεψε για πάντα την ιστορία αφήνοντας πίσω του μια πόλη γεμάτη αποκαΐδια, χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες και εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες σε τραγική κατάσταση.

1.5. Ελληνοτουρκική σύμβαση της Λωζάνης (1923)

Τον Ιούλιο του 1923³¹ υπογράφηκε η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης στην Ελβετία ανάμεσα στην Ελλάδα, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και στις υπόλοιπες χώρες που ενεπλάκησαν στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, τη Μικρασιατική εκστρατεία και έλαβαν μέρος στη Συνθήκη των Σεβρών το 1919. Πιο συγκεκριμένα η Ελληνοτουρκική συνθήκη όριζε την υποχρεωτικότητα της ανταλλαγής ανάμεσα σε Έλληνες ορθόδοξους κατοίκους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και σε μουσουλμάνους κατοίκους της Ελλάδας. Αξίζει όμως να αναφερθεί ότι από αυτή τη συνθήκη ανταλλαγής πλυθησμών δεν επιρρέστηκαν οι Έλληνες ορθόδοξοι κάτοικοι της Ίμβρου, της Τενέδου, της Κωνσταντινούπολης αλλά και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

³⁰ Ε. Η. Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία, Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη συνθήκη της Λοζάνης*, Αθήνα 1997, σ. 68-69

³¹ Ν. Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923*, Λευκωσία 2000, σ. 255

Οι ανταλλάξιμοι όπως όριζε η συγκεκριμένη σύμβαση θα επέβαλλαν την ιθαγένεια που είχαν από τη γέννησή τους και θα λάμβαναν εκ νέου την ιθαγένεια της χώρας στη οποία θα εγκαθίσταντο μόνιμα. Ακόμα μπορούσαν να πάρουν μαζί τους την κινητή τους περιουσία και ύστερα θα λάμβαναν από το κράτος ένα ποσό ίδιας αξίας με την περιουσία που εγκατέλειψαν ως αποζημίωση. Επίσης δεν είχαν τη δυνατότητα στο μέλλον να επιστρέψουν στις πατρογονικές τους εστίες δίχως την απαιτούμενη άδεια από την Τουρκία ή την Ελλάδα αντίστοιχα³².

Αυτή η συμφωνία παρουσίαζε σημαντικές διαφορές από τις υπόλοιπες, αφού για πρώτη φορά καθιερώθηκε η υποχρεωτική μετακίνηση πληθυσμών, ενώ οι μέχρι τότε αντίστοιχες συμφωνίες είχαν εθελοντικό χαρακτήρα. Όταν γνωστοποιήθηκαν οι όροι της σύμβασης, οι πρόσφυγες αντέδρασαν δεν έμειναν με σταυρωμένα τα χέρια. Όμως η απόφαση ήταν ήδη τετελεσμένη ύστερα από την έξοδο χιλιάδων Ελλήνων από την πατρίδα τους και την αρνητική στάση των Οθωμανικών αρχών να τους δεχτούν πίσω δεν άφηνε άλλες εναλλακτικές στην Ελληνική κυβέρνηση για να διαπραγματευτεί το ζήτημα αυτό περισσότερο. Εξάλου η υπογραφή αυτής της σύμβασης έκανε πιο εύκολα τα σχέδια του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Μουσταφά Κεμάλ για την επίτευξη της εθνικής ομοιογένειας και την διασφάλιση των συνόρων τους.

Επιπρόσθετα τον Οκτώβριο του 1923 άρχισε την λειτουργία της η μεικτή επιτροπή ανταλλαγής των πληθυσμών με έδρα την Κωνσταντινούπολη έχοντας ως αρμοδιότητές της να ορίσει τον τρόπο της μετανάστευσης των πληθυσμών αλλά και να εκτιμήσει την ακίνητή τους περιουσία. Η επιτροπή αποτελούνταν από έντεκα μέλη συνολικά αποτελούμενα από Έλληνες, Τούρκους και πολίτες ουδέτερων κρατών. Επιπλέον συντάθηκαν και συνεργεία τα οποία στη συνέχεια μετονομάστηκαν σε επιτροπές εκτιμήσεως (επτά στην Τουρκία και πέντε στην Ελλάδα). Το άρθρο 17 της Σύμβασης της Λωζάνης όριζε ότι τα έξοδα για την συντήρηση και την λειτουργία της μεικτής επιτροπής θα βάρυναν οικονομικά και τις δύο κυβερνήσεις³³.

Το έργο της εκτίμησης της αξίας των περιουσιών προχωρούσε με πολύ αργούς ρυθμούς γεγονός που επέτεινε τη δυσφορία των απεγνωσμένων προσφύγων. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο προτάθηκε ως λύση να δοθεί μία προσωρινή προκαταβολή

³² E. H. Bierstadt, *ό. π.*, σ. 405

³³ Ν. Ανδριώτης, «Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940 Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στην Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου», στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 7 (2003), σ. 84, στο εξής βλ. *INE*

μέχρι την τελική αποπληρωμή³⁴. Προκειμένου όμως να προχωρήσει γοργά όλη αυτή η διαδικασία δίχως καμία επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού, διατάχθηκε η έκδοση ομολογιών. Παρά την προσωρινή ανακούφιση, η λύση αυτή δεν απέφερε καρπούς. Με το πέρασμα των χρόνων η επιτυχής ολοκλήρωση του τεράστιου αυτού έργου της εκτιμήσεως των περιουσιών γινόταν φανερά όλο και πιο δύσκολη έως ακατόρθωτη, επειδή οι Οθωμανικές αρχές παρεμπόδιζαν συνεχώς την όλη διαδικασία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αφού αντιλήφθηκε την δυσκολία της κατάστασης υπέγραψε τελικά το καλοκαίρι του έτους 1930 στην Άγκυρα ένα σύμφωνο φιλίας. Η συγκεκριμένη συμφωνία ολοκλήρωσε την ανταλλαγή των πληθυσμών και η εγκαταληφθήσα περιουσία περιήλθε νόμιμα πια στην απόλυτη ιδιοκτησία των δύο κυβερνήσεων.

---

³⁴ *ΙΝΕ.*, τ. 7 (2003), σ. 84-85

Β' Κεφάλαιο

Έλευση και αποκατάσταση προσφύγων στο νομό Αχαΐας

2.1. Η έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα

Όταν ο Ελληνικός στρατός αποβιβαζόταν θριαμβευτής με τιμές στο λιμάνι της Σμύρνης υπό τον συνταγματάρχη Ν. Ζαφειρίου τον Μαΐο του έτους 1919 τίποτε δεν προμήνυε το τραγικό τέλος που θα είχε η Μεγάλη Ιδέα, τρία χρόνια αργότερα το 1922. Η χαρά, ο ενθουσιασμός και η ανακούφιση θα μετατραπούν σε απόλυτο πόνο, θρήνο, θλίψη και απελπισία. Η Μεγάλη Ιδέα είχε γίνει πια στάχτη και αποκαΐδια στα συντρίμια της Σμύρνης. Η κατάρρευση του μετώπου και η γρήγορη εκκένωση των μικρασιατικών παραλιών από τον Ελληνικό στρατό άφησε εκτεθειμένο στον εχθρό τον Ελληνικό πληθυσμό που κατοικούσε στην Σμύρνη, ο οποίος είναι συγκεντρωμένος στο λιμάνι και εγκλωβισμένος, ανάμεσα στην πύρινη κόλαση που κατέστρεφε στο πέρασμα της τα πάντα και στα βαθιά νερά, προσπαθώντας με κάθε τρόπο να ανέβει στα καράβια για να γλυτώσει από την φωτιά και τον αδυσώπητο πόλεμο που μετέτρεψε την πατρίδα του σε κόλαση. Ένας Σεπτέμβρης... ένας τραγικός Σεπτέμβρης που συγκλόνησε την ανθρωπότητα και σημάδεψε για πάντα την Νεότερη ιστορία, αφήνοντας πίσω του μια πόλη κατεστραμένη ολοσχερώς, χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες και εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες σε τραγική κατάσταση, οι οποίοι πρέπει να αγωνιστούν με την λιγοστή δύναμη που τους έχει απομείνει να ξαναφτιάξουν την ζωή τους από το μηδέν σε μια ξένη πατρίδα.

Η περιοχή της Αττικής δέχτηκε έναν αρκετά μεγάλο όγκο προσφύγων της Μικράς Ασίας και στην συνέχεια αποφασίστηκε η μερική δισπορά τους σε ολόκληρη της Ελλάδα. Οι πρώτες μέρες μετά την ελευσή τους στην Ελλάδα ήταν σκληρές και μαρτυρικές. Χιλιάδες άνθρωποι από τη μια μέρα στην άλλη έχασαν τα πάντα, όλο τους το βίος. Οι περισσότεροι εγκατέλειψαν βιαστικά τα πατρογονικά τους σπίτια και την περιουσία τους, παίρνοντας μαζί τους πολύ λίγα ή πολλές φορές και τίποτα από την κινητή τους περιουσία³⁵. Ακόμα παρά τον ψυχικό τους τραυματισμό, οι αρρώστιες κατέβαλαν σε μέγιστο βαθμό τους ταλαιπωρημένους, υποσιτισμένους και υποτυπωδώς στεγασμένους πρόσφυγες, με αποτέλεσμα πολλοί να μην τα

³⁵ Ν. Ανδριώτης, «Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940 Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στην Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου», στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 7 (2003), σ. 80, στο εξής βλ. *ΙΝΕ*

καταφέρνουν και να πεθαίνουν λίγο καιρό ύστερα απο την έλευσή τους στην Ελλάδα. Ακόμα σε αυξημένα επίπεδα βρίσκονταν και η βρεφική θνησιμότητα, μιας και οι άθλιες συνθήκες διαμονής είχαν ως αποτέλεσμα πρόωρους τοκετούς αλλά και αποβολές. Ιδιαίτερη φροντίδα έδωσαν επίσης και στην αντιμετώπιση των μολυσματικών ασθενειών, όπως η γρίπη, ο εξανθηματικός τύφος, τα τραχώματα³⁶. Ορατός υπήρξε και ο κίνδυνος εξάπλωσης άλλων δυο ασθενειών της ελονοσίας και της φυματίωσης που υπήρχαν στην Ελλάδα και πριν απο την έλευση των Μικρασιατών προσφύγων. Εκτός από το χαμένο σπιτικό τους και τη δύσκολη καθημερινότητα, οι πρόσφυγες κλήθηκαν να ξεπεράσουν και άλλα εμπόδια όπως τις εντάσεις με τους γηγενείς, της προσαρμογής και να χτίσουν μια νέα ζωή από την αρχή σε έναν άγνωστο σε αυτούς τόπο. Αλλά αυτό δεν ήταν εύκολη υπόθεση, καθώς οι πρόσφυγες ήταν ξένοι μες τους ξένους και τα προβλήματα που απαιτούσαν επίλυση πολλά.

Από την άλλη σε εξαιρετικά δύσκολη θέση βρίσκεται η Ελλάδα. η οποία λόγω της οικονομικής δυσπραγίας, της ελλιπούς κρατικής οργάνωσης και των πολιτικών περιστάσεων καθίσταται ανίκανη να ολοκληρώσει με επιτυχία το μεγάλο αυτό έργο της προσαρμογής και αποκατάστασης των προσφύγων. Ο πληθυσμός των πόλεων αλλά και των νησιών αυξήθηκε κατά πολύ σε ελάχιστο χρόνο και ο συγχρωτισμός χιλιάδων εξαθλιωμένων προσφύγων έθετε σοβαρούς κινδύνους για την δημόσια υγεία. Όσο αφορά τους τρόπους και τα μέσα της ενσωμάτωσης των προσφύγων στην ζωή του τόπου επικρατούσε μεγάλη σύγχυση κατά την διάρκεια του πρώτου χρόνου ενώ για την υποδοχή και την προσωρινή στέγασή τους η κυβέρνηση διέθεσε δημόσια κτίρια, εκκλησίες, σχολεία, θέατρα, αποθήκες κ.α. Ταυτόχρονα η φιλανθρωπική δράση που αναπτύχθηκε απο διάφορους συλλογικούς φορείς βοήθησαν σημαντικά στην κάλυψη ορισμένων άμεσων αναγκών ενός τμήματος των προσφύγων. Με αυτό τον τρόπο λοιπόν καλύφθηκαν οι πρώτες βασικές ανάγκες των προσφύγων από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, από το κράτος, από ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις αλλά και από ευαίσθητους ιδιώτες.

Πιο συγκεκριμένα ορισμένες ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις, που είχαν ενεργό δράση στην Ελλάδα κατά την περίοδο της έλευσης των προσφύγων ήταν οι εξείς: η Χριστιανική αδελφότητα νέων, η American near east relief, η Επιτροπή περίθαλψης του Αμερικανικού κολεγιακού ινστιτούτου Σμύρνης, ο Αμερικανικός

---

³⁶ *INE.*, τ. 7 (2003), σ. 81

ερυθρός σταυρός, τα Αμερικανικά νοσοκομεία γυναικών, το Βρετανικό τμήμα του ιδρύματος «Σώστε τα παιδιά», η Σουηδική Επιτροπή, η Ελβετική Επιτροπή, το Διεθνές γραφείο μετανάστευσης, η Χριστιανική αδελφότητα νεανίδων, η Κοινωνία των Εθνών, ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, ο Βρετανικός Ερυθρός Σταυρός, η Βελγική Επιτροπή Περίθαλψης, η Ολλανδική Επιτροπή, η Βελγική Επιτροπή κ.α.³⁷.

Αρχικά οι πρόσφυγες έκαναν αρκετή υπομονή και προσπαθούσαν να ανεχτούν όλες τις κακουχίες που περνούσαν με την σκέψη ότι η διαμονή τους στην Ελλάδα, δεν ήταν μόνιμη αλλά προσωρινή. Μόλις όμως ειδοποιήθηκαν για την υπογραφή της Σύμβασης της Λωζάνης (η οποία όριζε την υποχρεωτικότητα της ανταλλαγής των κατοίκων ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία) αντέδρασαν πολύ έντονα και ξεκίνησαν σιγά σιγά να συνειδητοποιούν ότι αυτή η φορά είναι η τελευταία και ότι δεν θα επιστρέψουν ποτέ ξανά στην πατρίδα τους³⁸.

2.2. Αφιξη προσφυγικού πληθυσμού στην Πάτρα

Πάτρα στον κόρφο σου έκρυσες το μυριανθό της προσφυγιάς
κι άναψες λύχνους ιλαρούς στο σκότος του ξεριζωμού.

Άνοιξες τα χωμάτινά σου σπλάχνα
κι απ' τις φωνές της συμφοράς άνθισαν πάλι αυγές,
σε παραπήγματα πουλιών πού' χάσαν τις φωλιές
και νέα ζωή θεμέλιωσαν μ' ιδρώτα, μόχθο κ' αίμα...

Γιάννης Ανδρικόπουλος
(Αιγιώτης Ποιητής)

³⁷INE., τ. 7 (2003), σ. 81

³⁸INE., τ. 7 (2003), σ. 82-83

Ύστερα από την αποτυχημένη Μικρασιατική εκστρατεία, εκατοντάδες χιλιάδες κάτοικοι του Πόντου αλλά και της Μικράς Ασίας υποχρεώθηκαν χωρίς την θέλησή τους να εγκαταλείψουν σε μικρό χρονικό διάστημα τις πατρογονικές τους εστίες. Η θάλασσα ήταν η μόνη διέξοδος της σωτηρίας τους. Ο τροχός της ζωής έφερε τα πάνω κάτω. Οι μέχρι τότε νοικοκυραίοι και οικογενειάρχες με τα παιδιά τους σφιχτά στην αγκαλιά και με μοναδική τους περιουσία τα ρούχα που φορούσαν προσπαθούσαν εναγωνίως να μουν σε κάποιο καράβι με προορισμό την Ελλάδα, προκειμένου να σωθούν. Το Μικρασιατικό προσφυγικό στοιχείο ανέτρεψε εξ' ολοκλήρου τα δεδομένα της Ελλάδας και οι πόλεις στις οποίες κατέφθασαν οι πρόσφυγες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν την ανθρώπινη αυτή τραγωδία.

Η Αχαϊκή πρωτεύουσα, η Πάτρα λόγω της σύνδεσής της με την Αθήνα ήταν μια από τις Ελληνικές πόλεις που δέχτηκε έναν μικρό αριθμό (σε σχέση με άλλες πόλεις) ξεριζωμένων προσφύγων. Οι πληροφορίες όμως που διαθέτουμε σήμερα σχετικά με την έλευση και εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων δυστυχώς είναι ελάχιστες, όμως ο τύπος της εποχής καταγράφει την τραγωδία που αρχίζει να εκτυλίσσεται στα μέσα του 1922 με την έλευση των πρώτων καραβιών από τα παράλια της Ιωνικής γης, γεμάτα ξεριζωμένους και δυστυχισμένους προσφύγες αλλά παράλληλα και τυχερούς οι οποίοι κατόρθωσαν να ξεφύγουν από τις θηριωδίες των Τούρκων.

Λόγω της έλλειψης στοιχείων που προαναφέραμε δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε επακριβώς το σύνολο των Μικρασιατών προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Πάτρας, όμως σύμφωνα με μία απογραφή που πραγματοποιήθηκε το έτος 1923 το σύνολο των προσφύγων στην πόλη της Πάτρας ανέρχεται στους 8.701 ενώ γενικότερα στο σύνολο της επαρχίας των Πατρών στους 10.774³⁹. Ο συγκεκριμένος αριθμός μπορεί και να μην αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα αφού αρκετοί πρόσφυγες απέφευγαν την απογραφή τους. Συνολικά όμως υπολογίζεται πως δεν πρέπει να υπερέβαιναν τις 12.000. Πολλοί εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο νομό Αχαΐας ενώ αρκετοί ήταν και εκείνοι οι οποίοι με την πρώτη ευκαιρία προσπαθούσαν να επιστρέψουν στην Αθήνα με απώτερο σκοπό αφενός να βρίσκονται κοντά στο λιμάνι του Πειραιά, πιστεύοντας ότι κάποια στιγμή θα επιστρέψουν στα πάτρια εδάφη τους και αφετέρου η στεγαστική αποκατάσταση

---

³⁹ Ν. Μιτζάλης, *Προσφυγικά Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*, Πάτρα 2009, σ. 19

στην πρωτεύουσα ήταν ταχύτερη και η εύρεση εργασίας ευκολότερη⁴⁰. Από τη στιγμή της έλευσης τους οι δημοτικές αρχές της πόλης ήταν επιφορτισμένες με ένα γιγαντιαίο έργο προτωφανούς κλίμακας, μιας και δεν υπήρχαν οι κατάλληλες υποδομές για την προσωρινή εγκατάσταση και την στοιχειώδη περιθάλψη αυτών των δυστυχισμένων και πονεμένων ανθρώπων.

Στο λιμάνι της Πάτρας φτάνουνε συνεχώς το ένα μετά το άλλο καράβια γεμάτα με το φορτίο της ανθρώπινης δυστυχίας κουβαλώντας χιλιάδες ψυχές από τα βάθη της Μικράς Ασίας. Πιο συγκεκριμένα στο λιμάνι πρώτο καταφθάνει το ατμόπλοιο «Παρνασσός», ημέρα Τρίτη 20 Σεπτεμβρίου το έτος 1922 με χιλιάδες επιβάτες προερχόμενο από τη Χίο και άμεσα ειδοποιήθηκε ο νομάρχης προκειμένου μαζί με τις αρμόδιες υπηρεσίες να περιθάλψουν και να στεγάσουν τους πρόσφυγες. Ο τύπος της εποχής βρίσκεται σε επαγρύπνηση. Παραμένει μέσα στον σφυγμό των γεγονότων, παρακολουθεί, καταγράφει ενδελεχώς και σημειώνει:

«Χθές την πρωίαν κατέπλευσε το ατμόπλοιοιον Παρνασσός προερχόμενον εκ Χίου με υπερχλίους πρόσφυγας εκ Μ. Ασίας. Ευθύς ως κατέπλευσεν το ατμόπλοιοιον, ανήλθεν επ' αυτού ο λιμενάρχης κ. Παπαδόπουλος, απηγορεύθη δε η είσοδος πολιτών εις τον λιμενοβραχίονα Αγ. Νικολάου. Γενομένης υγειονομικής επιθεωρήσεως, ήρχισεν η αποβίβασις των προσφύγων εις την προκουμαίαν. Κατά την αποβίβασιν παρέστησαν ο κ. Νομάρχης, ο Αστυνομικός Διευθυντής κ.Καλυβίτης και ο κ.Λιμενάρχης. Επίσης κατά την αποβίβασιν παρέστη και ο αστυνόμος κ. Λεονταρίτης, παρασχών πάσαν βοήθειαν εις τους πρόσφυγας. Οι πρόσφυγες ούτοι εστεγάσθησαν εις τας κενάς αποθήκας σίτου, ως είχε αποφασισθή τούτο, κατόπιν συνεννοήσεως του κ. Νομάρχου μετά του Διευθυντού των Γεν. Αποθηκών κ. Ν. Γκότση. Οι εύποροι πρόσφυγες θ' αναχωρήσουν δι'Αθήναις κατ'εκφρασθείσαν υπ'αυτών επιθυμίαν. Οι προσφυγές εμβολιάζονται υπό του ιατρού κ. Πηλού δι' αντιπανωλικού ορρού»⁴¹.

Η άφιξη νέων караβιών δεν έχει σταματημό στο λιμάνι της πόλης. Έτσι την επόμενη μέρα την Τετάρτη 21 Σεπτεμβρίου 1922, καταφθάνει το ατμόπλοιο «Αγγελική» προερχόμενο από την Χίο, φέρνοντας στην Αχαϊκή πρωτεύουσα επιπλέον 1.200 πρόσφυγες, οι οποίοι στεγάστηκαν στις αποθήκες έναντι από το τελωνείο και εξήντα από αυτούς ζήτησαν να επιστρέψουν στην Αθήνα, ενώ αναμένεται η άφιξη άλλων 8.000 προσφύγων. Μία μέρα αργότερα την Πέμπτη 22

⁴⁰ Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 20

⁴¹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 152, 21.9.1922

Σεπτεμβρίου καταφθάνει και το ατμόπλοιο «Λιβόρνον» κατάφορτο με 5.000 πρόσφυγες, οι οποίοι βρίσκονται σε άθλια κατάσταση έχοντας χάσει τα πάντα και αναζητώντας μια νέα πατρίδα. Ύστερα απο την αποβίβαση όλων αυτών των προσφύγων στο λιμάνι, τόσο η διοικητική αρχή όσο και οι λιμενικές και αστυνομικές αρχές προσπαθούν με κάθε τρόπο να τους ελέγξουν υγειονομικά και να φροντίσουν για την προσωρινή στέγασή τους σε αποθήκες ή σε κτήρια όμως αυτό δεν είναι δυνατόν γιατί ήταν η πρώτη φορά που έρχονταν αντιμέτωποι με μια τέτοια κατάσταση. Ο τύπος πάντα παρών καταγράφει τα γεγονότα και αναφέρει:

«Χθες δια του ατμοπλοίου Αγγελική αφίχθησαν εκ Χίου 1.200 πρόσφυγες, οίτινες εστεγάσθησαν εις τας έναντι του Τελωνείου αποθήκας. Εκ τούτων περί τους 60 εξήτησαν όπως μεταβούν εις Αθήνας, όπου ως ισχυρίζονται, έχουν οικείους και συγγενείς. Ο κ. Νομάρχης απέστειλε χθες τηλεγράφημα προς το Υπουργείον της Περιθάλψεως δι'ού αναγγέλλει την άφιξιν των προσφύγων ζητεί δε όπως επιτρέψει την αναχώρησιν των εν λόγω προσφύγων εις Αθήνας. Αναμένονται να φθάσουν ακόμα ενταύθα 8.000 πρόσφυγες»⁴².

«Χθες κατέπλευσεν εις τον λιμένα μας το ατμόπλοιον Λιβόρνον το οποίον ήτο κατάμεστον προσφύγων. Ευθύς δε ως ηγκυροβόλησεν, ήρξατο τη επιμελεία της αστυνομικής αρχής και υπό την εποπτείαν του αστυνόμου κ. Πειρουνάκη, μετά παραδειγματικής τάξεως, ή αποβίβασιν αυτών. Οι αποβιβασθέντες ανέρχονται εις 5.000 είνε δε σχεδόν όλοι ρακένδυτοι και ημίγυμνοι, καθόσον φεύγοντες την θηριωδίαν των Κεμαλικών ορδών εγκατέλειψαν τα πάντα. Μετά την αποβίβασιν αυτών η Αστυνομική αρχή επιμελήθη της τοποθετήσεως αυτών. Πλήν μετά μεγίστης δυσκολίας κατώρθωσεν να στεγάση τους ημίσεις εκ τούτων, καθόσον η Διοικητική αρχή δεν είχε δυστυχώς λάβει τα προσήκοντα μέτρα, πράγμα το οποίον εκίνησε την δυσφορίαν πλείστων συμπολιτών, οίτινες ελθόντες εις τα γραφεία μας διεμαρτύροντο δια την ατελή ενέργειαν, αποτέλεσμα της οποίας υπήρξε να κοιμώνται πολλά δυστυχή θύματα έξωθι και σχολείου Καρανικολού χαμαί επί του πλακοστρώτου, άνευ του παραμικρού σκεπάσματος και εις το ύπαιθρον. Έχομεν δι' ελπίδος ότι οι αρμόδιοι θα κινηθώσι σήμερον δραστηρίως και θα μεριμνήσωσι δια την ταχίστην αυτών στεγάσιν ως και δια την παροχήν συσσιτίου, καθόσον και εκ καθήκοντος και λόγω άλλως τε φιλανθρωπίας, είμεθα υποχρεωμένοι, οπουδήποτε και αν ιστάμεθα να αναλογισθώμεν, ότι έχομεν επί τέλους την στοιχειώδη υποχρέωσιν να μην αφίσωμεν

⁴² *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 153, 22.9.1922

τ'ατυχή θύματα, να εύρωσι τον εξ αστίας θάνατον εις τας αγκάλας της μητρός Ελλάδος, δι' ην τα πάνδεινα υπέστησαν, εφ'όσον κατώρθωσαν και διέφυγον του θανάτου εκ των αγρίων Κεμαλικών ορδών»⁴³.

Η χαοτική κατάσταση που επικρατεί στο λιμάνι της Πάτρας μοιάζει να είναι σχεδόν ανεξέλεγκτη αφού τα καράβια καταφθάνουν συνεχώς το ένα μετά το άλλο και οι δημοτικές αρχές είναι σχεδόν ανήμπορες να φέρουν εις πέρας όλη αυτή την αποστολή και να βρουν μέρη προκειμένου να στεγάσουν προσωρινά τους πρόσφυγες. Αναλυτικότερα την Τρίτη 27 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους καταφθάνει το ατμόπλοιο «Πάβιαν» με 300 πρόσφυγες προερχόμενο από το Κρουονέρι. Την επόμενη μέρα, δηλαδή την Τετάρτη 28 Σεπτεμβρίου το απόγευμα καταφθάνει το ατμόπλοιο «Έλενα» προερχόμενο από την Μυτιλήνη φορτωμένο με 793 πρόσφυγες από τα παράλια της Ιωνικής γης. Τέλος καταφθάνει την Πέμπτη 29 Σεπτεμβρίου το υπερωκεάνιο «Μεγάλη Ελλάς» με άγνωστο αριθμό επιβατών και όλοι αυτοί οι νέοι πρόσφυγες «στοιβάζονται» κυριολεκτικά στα δυο Γυμνάσια άρρένων της πόλης που είχαν επιταχθεί γι' αυτό τον λόγο. Ο τύπος της εποχής καταγράφει και αναφέρει:

«Χθες το απόγευμα κατέπλευσεν εις τον λιμένα προερχόμενων εκ Μυτιλήνης το ατμόπλοιο Έλενα με 793 πρόσφυγας εκ Μ. Ασίας. Η αποβίβασις των προσφύγων θα γίνη σήμερον την πρωίαν. Ήδη αι αρχαί ενεργούν δια την εξεύρεσιν οικημάτων προς στέγασιν των προσφύγων τούτων, ως και τον μεταφερθησομένων, ως εγράφη, δια του υπερ ωκεανείου Μεγάλη Ελλάς. Επίσης προχθές την εσπέραν αφίχθησαν 300 πρόσφυγες εκ Κρουονερίου, εκ των μεταφερθέντων εκεί δια του ατμοπλοίου Πάβιαν, οίτινες εστεγάσθησαν προσωρινός εις το Αον Γυμνάσιον μέχρι της εξευρέσεως οικημάτων. Θα καταβληθή δε παρά των αρμοδίων πασά προσπάθεια δια την εκκένωσιν του άνω Γυμνασίου, προς επανάληψιν των μαθημάτων των δύο Γυμνασίων της πόλεως, άτινα μαθήματα είχε αποφασισθή να γίνωνται εις το Αον Γυμνασίον, καθότι και το Βον τοιούτον έχει επιταχθή δια την στέγασιν των προσφύγων»⁴⁴.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να αναφερθούμε και σε μία προσφυγική οικογένεια για την οποία κάνει λόγο ο τύπος της εποχής. Πιο συγκεκριμένα η οικογένεια αυτή κατάφερε την τελευταία στιγμή να σωθεί από τους αδίστακτους Τούρκους επιβιβαζόμενη σε ένα πλοίο. Η οικογένεια αποτελείται από τον πατέρα, την μητέρα αλλά και από τα οκτώ παιδιά τους. Σύμφωνα με την αφήγηση έφτασαν στο

⁴³ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 154, 23.9.1922

⁴⁴ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 160, 29.9.1922

λιμάνι του Πειραιά όπου διέμεναν για τρεις μέρες στην κατοικία ενός ηλικιωμένου από την Αττική και στη συνέχεια ο ίδιος, τους έστειλε στην πόλη της Πάτρας όπου θα τους αναλάμβανε ένας Πατρινός υπό την προστασία του. Η μάνα χλωμή στο πρόσωπο, με τρεμάμενη φωνή και δακρυσμένα μάτια απαντούσε στις ερωτήσεις των περιεργών πολιτών για την αποτρόπαια περιπέτεια που βίωσαν:

«-Μέχρι της ενάρξεως της πυρκαϊάς είπε, είμεθα εις την προκυμαίαν, αναμένοντες ατμόπλοιοι. Εκατό περίπου βήματα μακράν ημών, οι Τούρκοι έσφαζον τους Χριστιανούς. Και όσον παρήρχετο η ώρα, τόσον επλησιάζομεν να υποστώμεν και ημείς την αυτήν τύχην. Αν οι Τούρκοι μας επλησιάζον, είχαν σκοπόν ν' αντιστώ όπως με φονεύσουν και να μη ιδώ αυτάς τας ψυχάς σφαζομένας υπό των Τούρκων.

-Και πως εσωθήκατε, ηρώτησε εις των περιεστώτων;

-Εις Αρμένιος, απήντησε, γενναίο παλληκάρι κατώρθωσε να προσεγγίση εις την προκυμαίαν μίαν μεγάλην μαούναν εις την οποίαν εμπήκαμε πολλοί, Έλληνες και Αρμένιοι. Την μαούναν αυτήν προσεγγίσαμεν πλησίον ενός Αγγλικού φορτηγού, ο πλοίαρχος του οποίου ιδών την κατάστασιν μας, επέτρεψε την επιβίβασιν επ' αυτού.

-Και πώς ήλθατε εις τας Πάτρας;

-Όταν εφθάσαμεν εις τον Πειραιά, εις κύριος από τας Αθήνας, μας παρέλαβε και μας ωδήγησε εις το σπίτι του, όπου εμείναμεν τρεις ημέρας. Μας έστειλε δε εδώ με μιαν επιστολήν απευθυνομένη εις ένα κύριον των Πατρών, όστις θ' αναλάβη την προστασίαν μας.

-Όλοι οι Έλληνες οι συγκεντρωθέντες εις την προκυμαίαν εσφάγησαν;

- Δεν γνωρίζω. Όταν ανεχωρήσαμεν ημείς, είχαν απομείνει πολύ ολίγοι. Οι Αρμένιοι όλοι εσφάγησαν. Ήσαν όμως ούτοι παλληκάρια. Όταν το Τουρκικόν ιππικόν εισήλθεν πρώτον, οι Αρμένιοι αμυνόμενοι εκ των οικιών των, έρριπτον χειροβομβίδας, φονεύοντες ούτω πολλούς ιππείς. Επίσης εις Αρμένιος, όταν εις Τούρκος στρατιώτης προσεπάθει ν' αναπετάση την Τουρκικήν σημαίαν εις το Φρουραρχείον, επυροβόλησε κατ' αυτού, και τον έρριψε μετά της σημαίας εκ του εξώστου. Ο Αρμένιος παραλαβών την Τουρκικήν σημαίαν, ερρίφθη εις την θάλασσαν και κολυμβών διεπεραιώθη εις Αμερικανικόν ατμόπλοιοι και απεβιβάσθη μετά της Τουρκικής σημαίας εις τον Πειραιά»⁴⁵.

Έτσι λοιπόν καταγράφει ο τοπικός τύπος της εποχής την αθρόα έλευση των χιλιάδων Μικρασιατών προσφύγων στο λιμάνι της πόλης των Πατρών. Από εδώ και

⁴⁵ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 142, 11.9.1922

πέρα όμως ξεκινά ένας άλλος γολγοθάς, ίσως και ο σημαντικότερος, αυτός της υγειονομικής περίθαλψης και την μόνιμης εγκατάστασης.

2.3. Οι πρώτοι μήνες υποδοχής και εγκατάστασης των προσφύγων

Η προσωρινή στέγαση αποτελούσε ένα φλέγον ζήτημα το οποίο έπρεπε επειγόντως να λυθεί. Ύστερα από την έλευσή τους λοιπόν οι πρόσφυγες εγκαθίσταντο όπου ήταν δυνατό σε συγκεκριμένα μέρη της πόλης όπως άδεια σπίτια, σχολεία, εκκλησίες, εγκαταλελειμμένες αποθήκες, δημόσια κτήρια που εκκενώθηκαν για αυτό το σκοπό, θέατρα, αλλά και σε σιδηροδρομικά βαγόνια, υπόστεγα, αυτοσχέδιες κατασκευές και σκηνές όπου υπήρχε γενικότερα χώρος. Παράλληλα άρχισε και η κατασκευή πρόχειρων παραπηγμάτων με διάφορα υλικά όπως πλίνθοι που φτιάχνονταν από λάσπη και άχυρα και στη συνέχεια ξεραίνονται στον ήλιο (ένα εύκολος και οικονομικός συνάμα τρόπος κατασκευής). Όλοι αυτοί οι δυστυχισμένοι, πονεμένοι και ξεριζωμένοι άνθρωποι που έχουν χτυπηθεί αλύπητα από την μοίρα καταφθάνοντας στο λιμάνι της Πάτρας στεγάστηκαν προσωρινά από τις αρμόδιες υπηρεσίες του δήμου σε διάφορα οικήματα της πόλης όπως το Σκαγιοπούλειο, το Στρούμπειο, σε υπόγεια, σε αποθήκες, σε σχολεία μέχρι να βρουν μία λύση και να βολεψτούν οριστικά⁴⁶. Αυτή η περίοδος της μόνιμης εγκατάστασής τους δεν ήταν εύκολη υπόθεση αν αναλογιστούμε πως κράτησε περίπου μία εικοσιπενταετία μέχρι να δημιουργηθούν οι προσφυγικοί συνοικισμοί σε διάφορα μέρη της περιοχής των Πατρών κυρίως γύρω από την σημερινή πλατεία Ελευθερίας της πόλης και την Αγία Φωτεινή.

Πιο συγκεκριμένα μετά την άφιξη τους οι πρόσφυγες αποβιβάζονταν στην προκυμαία του Αγίου Νικολάου⁴⁷ και με την καθοδήγηση των αστυνομικών αρχών, που ήταν πάντα παρόντες κατέφθαναν στα μέρη όπου θα φιλοξενούνταν προσωρινά. Οι πρόσφυγες «...τοποθετήθηκαν σαρδεληδοόν εν ταις ειρημέναις αποθήκεις, υγραίς και ανηλίοις και εστρωμέναις με τσιμέντο, και στερουμέναις και αποχωρητηρίων, χωρίς θέρμανση και σίτηση, αφού ούτε ολίγην πίγουλην βρασμένην με ολίγον λάδι δεν τους δόθηκε...»⁴⁸. Γενικότερα οι αποθήκες που προσφέρθηκαν για τη φιλοξενία τους δεν βρίσκονταν σε καθόλου καλή κατάσταση αφού δεν διέθεταν ούτε πόρτες

⁴⁶ Ν. Μιτζάλης, *ό.π.*, σ. 22-23

⁴⁷ Ν. Μιτζάλης, *ό.π.*, σ. 22

⁴⁸ Λ. Χ. Μαρινέλλης, *1922 Οι πρόσφυγες στην Πάτρα*, Πάτρα 2009, σ. 189

αλλά ούτε και παράθυρα. Φυσικά δεν γινόταν λόγος για ύπαρξη αποχωρητηρίων με αποτέλεσμα οι πρόσφυγες να καταφεύγουν στην θάλασσα για τις φυσικές τους ανάγκες. Ο μεγάλος όγκος των προσφύγων έκανε ολοένα και πιο δύσκολη την κατάσταση μιας και πολλοί πρόσφυγες αναγκάζονται να κοιμούνται έξω από κτήρια στο δρόμο. Ακόμα για την ανάγκη της φιλοξενίας τους επιτάσσονται και τα δυο Γυμνάσια Αρρένων⁴⁹ της πόλης, προκαλώντας θύελλα αντιδράσεων από τους ντόπιους, που ήταν ένα σύνηθες φαινόμενο εκείνη την εποχή εξαιτίας του προσφυγικού και στην υπόλοιπη χώρα.

Εκτός από τα σχολεία, τις αποθήκες, τα ιδρύματα, διάφοροι σύλλογοι αλλά και κοινωνικές δομές της πόλης προσφέρθηκαν να διαθέσουν τους χώρους τους προσωρινά για την στέγαση των προσφύγων. Πιο συγκεκριμένα ο Μορφωτικός Σύλλογος κυριών φιλοξένησε περί τους 50 πρόσφυγες, από την άλλη το Εθνικό Ορφανοτροφείο Θηλέων στέγασε 55 άτομα⁵⁰ ενώ το Μαραγκοπούλειο Νηπιτροφείο περίπου 80 πρόσφυγες⁵¹. Φυσικά όλοι αυτοί οι χώροι που προαναφέραμε δεν ήταν τόσο μεγάλοι ώστε να στεγάσουν πάρα πολλούς πρόσφυγες για αυτό έδωσαν στέγη σε έναν μικρό σχετικά αριθμό προσφύγων. Το ζήτημα της προσωρινής στέγασης όλων αυτών των προσφύγων εξακολουθεί να παραμένει. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η δημοτική αρχή της πόλης σκέφτεται έντονα να δημιουργήσει ένα Εργατικό Κέντρο επιτάσσοντας ιδιωτικά οικήματα εντολή κρατικής οδηγίας για αναγκαστική δέσμευση.

Ορισμένοι κάτοικοι έκαναν υποχώρηση και δέχτηκαν να φιλοξενήσουν προσφυγικές οικογένειες. Όχι όμως δωρεάν, τις περισσότερες φορές με ένα μικρό αντίτιμο το οποίο ήταν κάποιες οικιακές εργασίες⁵². Όλη αυτή η κατάσταση έχει ξεκινήσει σιγά-σιγά να προκαλεί τεράστια δυσφορία στους ντόπιους κατοίκους της πόλης, οι οποίοι δυσανασχετούν με τον προσφυγικό πληθυσμό και ξεσπούν ακόμα και στους ίδιους τους ταλαιπωρημένους πρόσφυγες. Επιπρόσθετα οι πρόσφυγες εκτός από ανάγκη στέγασης είχαν και ανάγκη τροφής και ένδυσης γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η πόλη της Πάτρας διαιρέθηκε σε τομείς και για κάθε τομέα οριζόταν ένας συγκεκριμένος αριθμός ατόμων, ο οποίος θα αναλάμβανε να παρέχει στους

⁴⁹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 137, 26.5.1922

⁵⁰ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 329, 12.12.1934

⁵¹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 320, 3.12.1934

⁵² Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 24

πρόσφυγες τρόφιμα, ρουχισμό (κυρίως κάλτσες, κουβέρτες..) αλλά και φάρμακα που προσέφεραν με την θέληση τους οι φαρμακοποιοί της πόλης⁵³.

Σημαντικός αρωγός στις προσπάθειες των αρχών της πόλης ήταν η ιδιωτική πρωτοβουλία πολλών τοπικών συλλόγων και σωματείων που δραστηριοποιήθηκαν στη συγκέντρωση χρημάτων μέσω εράνων, φιλανθρωπικών εκδηλώσεων και παροχή υπηρεσιών. Διάφοροι επιχειρηματίες της πόλης κάνουν εράνους προκειμένου να συγκεντρωθεί ρουχισμός και τρόφιμα ενώ αρκετοί είναι και εκείνοι που προσέφεραν δωρεάν κατοικίες που είχαν για τη στέγαση των προσφύγων. Στο σημείο αυτό θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά σε ορισμένους επιφανείς επιχειρηματίες της πόλης που ξεχωρίζουν για την προσφορά τους όπως: ο Σ. Γεροκωστοπουλος, ο οποίος προσέφερε ένα κεντρικό του οίκημα το λεγόμενο «Μπαράκα» και τον Β. Μαραγκόπουλο ο που παραχώρησε την έπαυλη του στη θέση «Παπαδιαμαντοπούλου» και το «Μαραγκοπούλειο»⁵⁴ ορφανοτροφείο. Από την άλλη μεριά και τα λαϊκά στρώματα συμβάλλουν όσο μπορούν με το δικό τους υστέρημα.

2.4. Η υγειονομική κατάσταση των προσφύγων και η περίθαλψή τους

Επείγουσα προτεραιότητα αποτελούσε και η αντιμετώπιση των μολυσματικών ασθενειών που έφεραν οι πρόσφυγες όπως ήταν η δυσεντερία, ο τύφος, η πανώλη και η τυφοειδής πυρετός⁵⁵. Επίσης ορατός υπήρχε και ο κίνδυνος εξάπλωσης της ελονοσίας στην ύπαιθρο και της φυματίωσης στα αστικά κέντρα που ήταν ασθένειες που ενδημούσαν στην Ελλάδα και πριν από την έλευση των προσφύγων αλλά και ύστερα. Πιο συγκεκριμένα ευνοϊκός παράγοντας για την εξάπλωση των ασθενειών ήταν οι ανεπαρκείς εγκαταστάσεις που φιλοξενούνταν οι πρόσφυγες με την άφιξή τους καθώς αναγκάζονταν να συνυπάρχουν πολλά άτομα μέσα σε ένα μικρό χώρο. Ωστόσο κάτι τέτοιο αποτελούσε υγειονομική βόμβα έτοιμη να εκραγεί απειλώντας την δημόσια υγεία της Πάτρας και γι' αυτό κρίθηκε αναγκαία η άμεση παρέμβαση των αρμόδιων φορέων της πόλης. Η υπευθυνότητα των δημοτικών αρχών αλλά και το ενδιαφέρον που επέδειξε ο ιατρικός σύλλογος της Πάτρας αλλά και αρκετοί μεμονωμένοι γιατροί, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από τα φιλόνητρα αισθήματά τους ενώθηκαν και δημιούργησαν σε διάφορα σημεία της

⁵³ Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 26

⁵⁴ Λ. Χ. Μαρινέλλης, *ό. π.*, σ. 63

⁵⁵ *INE.*, τ. 7 (2003), σ. 81

πόλης νοσοκομεία προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον σοβαρό κίνδυνο μεταδόσης ασθενειών που είχαν οι πρόσφυγες. Έτσι τον Σεπτέμβριο του 1922 με την έλευση των πρώτων προσφύγων δημιουργείται νοσοκομείο λοιμωδών νοσημάτων ενώ από την άλλη στις αποθήκες Κρώββ και Στίβενς⁵⁶ αρχίζει να λειτουργεί λίγους μήνες αργότερα το λοιμοκαθακτήριο και από εκεί περνούν υποχρεωτικά όλοι ανεξαιρέτως οι πρόσφυγες που καταφθάνουν στην προκυμαία του Αγίου Νικολάου.

Επιπρόσθετα και το «Αθανασοπούλειο» σχολείο στην οδό Μαιζώνος μετατρέπεται και εκείνο σε νοσοκομείο προσφύγων όπως άλλωστε και το «Ευλογιώντων» κοντά στο κάστρο και μέσα σε παραπήγματα και το οίκημα «Τρεμπέλα» στο επάνω μέρος της σκάλας του Αγίου Νικολάου⁵⁷. Ο τύπος της εποχής καταγράφει και αναφέρει σχετικά την άψογη οργάνωση του νοσοκομείου προσφύγων στο Αθανασοπούλειο καθώς και τους ανθρώπους που βοήθησαν στην πραγμάτωσή του:

«Μία επίσκεψις εις το επί της οδού Μαιζώνος Αθανασοπούλειον, πρώην σχολείον και ήδη Νοσοκομείον των Προσφύγων, πείθει τον επισκέπτην περί του μεγέθους της εν τω ευαγεί τούτω ιδρύματι συντελουμένης καθ' έκαστης εργασίας από ανθρώπους των οποίων η εκδήλωσις των φιλανθρωπικών αισθημάτων πρέπει τους πάντας να συγκινήση. Εισερχόμενος ο επισκέπτης πραγματικώς εκπλήσεται, νομίζον, ότι ευρίσκεται εις ιδιωτικήν κλινικήν διευθυνομένη από ιατρικόν και Νοσοκομειακόν προσωπικόν πολυετούς πείρας και ούχ εις πρόχειρον Νοσοκομείον ως ο καθείς ηδύνατο να υπόθεση λαμβανομένου ύπ' όψει ότι το οίκημα τούτο προ ενός μηνός ήτο σχολείον και προ 25ημέρου τμήμα στεγάζον περί τους 150 πρόσφυγας. Την διεύθυνσιν του άριστα λειτουργούντος ως άνω Νοσοκομείου έχει αναλάβει πάνυ προθύμως και δωρεάν ο διαπρεπής της πόλεώς μας ιατρός κ. Σπ. Σταυρόπουλος. Ούτινος την φιλόφρονον και ευγενή ψυχήν αιχμαλωτίζει ο πόνος των ατυχών αυτών θυμάτων της ιδέας και απασχολεί κατά πλείστον της ημέρας εις την εκπλήρωσιν του τόσον χριστιανικού άμα και ιερού έργου. Η ψυχή όμως και η ζωή του φιλανθρωπικού τούτου ιδρύματος είναι η αξιότιμος κυρία Ελένη Πέττα η από πρωίας μέχρι βαθείας νυκτός επιμελουμένη των πάντων, περιθάλλουσα και παρηγορούσα τους μετά περισσοπόνου ασθενείς, προσβλέποντας προ αυτήν ως προς μητέρα προσφέρουσιν διαρκώς το γλυκύ και στοργικόν μιδείαμά της, και ο φέρελπις και ευγενής νέος κ. Κωνστ. Καββαδίας εις του οποίου την καλήν θέλησιν και το

⁵⁶ Ν. Μιτζάλης, ό. π., σ. 29

⁵⁷ Ν. Μιτζάλης, ό. π., σ. 29

οργανωτικόν πνεύμα οφείλεται η εντός ελαχίστου χρονικού διαστήματος μεταβολή του ανωτέρω οικήματος εις πρότυπον Νοσοκομείον. Άπαντες οι ανωτέρω αναφερόμενοι εργάται του ιερού τούτου έργου είναι άξιοι πάσης τιμής εκ μέρους της κοινωνίας ημών και πάσης ευγνωμοσύνης εκ μέρους του προσφυγικού κόσμου»⁵⁸.

Λίγο αργότερα προς το τέλος του ίδιου έτους ο Αμερικάνικος Ερυθρός Σταυρός σε συνεργασία με το Υπουργείο Πρόνοιας ζήτη από το δήμο Πατρέων ένα οικοπέδο στην Άνω Πόλη για να δημιουργήσουν λουτρά υπέρ των προσφύγων και των απόρων, όμως ο δήμος δεν δέχεται και αντιπροτείνει την παραχώρηση ενός οικοπέδου το οποίο ευρίσκεται στην πλατεία των Υψηλών Αλωνίων (η απαλλοτρίωση του οποίου είναι μία εξαιρετικά δύσκολη). Στη συνέχεια ο δήμος καθυστερεί αρκετά και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν ελεύθεροι διαθέσιμοι χώροι και προτείνει εκ νέου την πλατεία Ομονοίας, την πλατεία Αγίου Γεωργίου, τον κήπο Μαρούδα και την πλατεία του Αγίου Ανδρέα για την δημιουργία πρόχειρων ιατρείων⁵⁹. Στα μέσα του 1923 τον μήνα Ιανουάριο, ο Νομάρχης Πατρέων Γ. Τσάκωνας με επιστολή του στο υπουργείο πρόνοιας ενημερώνει για όλα τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σχετικά με το ζήτημα των λοιμωδών νόσων στην πόλη και προτείνει αφενός την αραιώση των προσφύγων και αφετέρου την έκδοση προεδρικού διατάγματος που να επιτρέπει στην λιμενική επιτροπή τη διάθεση ενός ποσού 500.000 δραχμών για παραπήγματα. Ο τύπος καταγράφει και δημοσιεύει την συγκεκριμένη επιστολή:

«Άμεσος στέγασις προσφύγων ευρισκομένων εις σταθμόν Αγίου Ανδρέου αποβαίνει ημίν δυσχερής. Δια τούτο θέλομεν μεταφέρει λίαν προσεχώς εις τινα Κοινότητα Νομού. Δέον προσθέσω ότι πάντα Κέντρα περιφερείας μας υπερπληρώθησαν προσφύγων και διά τούτο καθίσταται δυσχερής ημίν λύσις προβλήματος μετακινήσεως και στεγάσεως προσφύγων Αγ. Ανδρέου και αραιώσεως λοιπών εγκατεστημένων εν πόλει. Κρίνομεν απαραίτητων έκδοσιν Νομοθετικού Διατάγματος επιτρέποντος εις Λιμενικήν Επιτροπήν διάθεσιν ψηφισθέντος υπ' αυτής ποσού 500.000 χιλ. δια παραπήγματα. Τούτου γενομένου νομίζομεν ότι δεν θα μείνη ατελεσφόρητος έκκλησις ημών γενησομένη εις τους Κατοίκους Πατρών περί ενισχύσεως ειρηνένου ποσού δια πλήρη εγκατάστασιν εκτός πόλεως πάντων προσφύγων αυτής. Αυτή και μόνο καθ' ημάς είνε ριζική λύσις προσφυγικού

⁵⁸ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 191, 30.10.1922

⁵⁹ Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 30

ζητήματος αποτρέπouσα προσθέτως κινδύνους δημοσίας υγείας, οίτινες επίκεινται κατά υγειονομικήν γνώμην»⁶⁰.

Σχεδόν ένα μήνα αργότερα στο τέλος Ιανουαρίου 1923 ο υπουργός περιθάλψης, γιατρός Λοξιάδης προσήλθε για να επιθεωρήσει τους καταυλισμούς των προσφύγων και η πόλη διαιρείται επίσημα σε 10 τμήματα αποτελούμενη από 10 γιατρούς και 30 στρατιωτικούς νοσοκόμους συνολικά και η κατάσταση γίνεται κάπως καλύτερη⁶¹. Η επίσκεψη του υπουργού και η διαίρεση της πόλης των Πατρών καταγράφεται από τον τύπο ως εξής:

«Ο ιατρός κ. Λοξιάδης, Υπουργός της Περιθάλψεως, ήλθεν εις Πάτρας, όπως επιθεώρηση τους καταυλισμούς των προσφύγων, διέμεινεν δε εν τη ημετέρα πόλει καθ'όλην την διάρκειαν των εορτών των Χριστουγέννων. Εφιλοξενήθη δε παρά τω κ. Γιαννοπούλω. Λίαν ευχαριστημένος εκ της γενομένης εργασίας, ο Υπουργός εξέφρασε την άπειρον αυτού ευχαρίστησιν, ιδιαιτέρως δε ηυχάριστησεν τον κ. Β.Μαραγκόπουλον διά το έργον όπερ ανάλαβε και δια το οποίον σας έγραψα εις την πρώτην μου επιστολήν. Ηυχάριστησεν επίσης και συνεχάρη δια συγκινητικών φράσεων τα μέλη της Επιτροπής των Κύριων, αι οποίαι εργάζονται μετ'αφοσιώσεως τόσον μεγάλης και ζήλου τόσον ακαμάτου, τας παρακάλεσε δε όπως εξακολουθήσουν το ωραίον και αγαθόν έργον των»⁶².

«Ο Αμερικάνικος Ερυθρός Σταυρός, είπεν, επρότεινε ν'αναλάβη την γενικήν υγειονομικήν επιτήρησιν της πόλεως και των προσφύγων. Πρός τούτο πρέπει να γίνη σχετική οργάνωσις. Ο ιατρός κ. Ξανθόπουλος ευρισκόμενος ήδη εις Ζάκυνθον θα ευρίσκεται ενταύθα την προσεχή εβδομάδα. Θα είναι αντιπρόσωπος του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού και της Ελληνικής κυβερνήσεως. Ο αμέσως μετ' αυτόν κ. Π. Οικονόμου ιατρός υγειονομικός Επιθεωρητής αναλαμβάνει από σήμερα τα καθήκοντά του. Ύπ'αυτόν θα είναι 10 ιατροί της πόλεως, οι κ. Γ. Δαρίτσης, Α. Τραμπαδώρος, Ν. Συνούρης, Σ. Παπαναστασόπουλος, Ε. Καραγιάννης, Π. Οικονομόπουλος, Θ. Χαντζηχρίστου, Α. Δημητριάδης, Γ. Γαλανόπουλος και Ι. Πηλός. Υπό την επίβλεψιν των ιατρών τούτων θα είναι 30 στρατιώται Νοσοκόμοι. Η πόλις θα διαιρεθή εις 10 τμήματα, εις έκαστον δε τμήμα θα ιδρυθή υγειονομικός σταθμός, εις τον οποίον θα παραμένουν εις ιατρός και εις νοσοκόμος, οίτινες θα είνε και υπεύθυνοι δια την υγιεινήν κατάστασιν της περιφερείας των και οι οποίοι θα

⁶⁰ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 17, 18.1.1923

⁶¹ Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 31

⁶² *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 22, 23.1.1923

αναφέρουν αμέσως οποιαδήποτε ασθένειαν προσφύγων και δη εις τον Υγειονομικόν Επιθεωρητήν και εις τον Αμερικανικόν Ερυθρόν Σταυρόν»⁶³.

2.5. Οι πρόσφυγες του Αιγίου

Το Αίγιο βρίσκεται στη Βόρεια Πελοπόννησο και είναι η δεύτερη μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη της Αχαΐας και έδρα του δήμου Αιγιαλείας. Κατά την δεκαετία του 1922 το Αίγιο είναι μία πόλη η οποία ακμάζει οικονομικά, κοινωνικά, εμπορικά και πολιτιστικά όμως η κρίση εκείνης της εποχής με την έλευση των Μικρασιατών προσφύγων δεν την αφήνει ανεπηρέαστη, αφού έρχεται αντιμέτωπη με μία μεγάλη πρόκληση, η οποία δεν είναι άλλη από αυτή της ένταξης και της απορρόφησης στην κοινωνία του Αιγίου ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων. Το Αίγιο για το μέγεθός του (γιατί ήταν μία μικρή πόλη σχετικά), δέχτηκε έναν αρκετά ικανοποιητικό αριθμό προσφύγων. Δεν γνωρίζουμε όμως ακριβώς τον αριθμό καθώς τα στοιχεία που διαθέτουμε σήμερα για τους Αιγιώτες πρόσφυγες είναι ελάχιστα. Το πρώτο κύμα προσφύγων καταφθάνει στην πόλη του Αιγίου το έτος 1922 και η κατάσταση στην πόλη μετατρέπεται σε δραματική αφού οι δημοτικές αρχές δεν διαθέτουν τις κατάλληλες υποδομές για να στεγάσουν αυτόν τον μεγάλο όγκο προσφύγων.

Οι πρόσφυγες που καταφτάνουν στην πόλη δεν έχουν που να μείνουν ενώ αρκετοί από αυτούς εξακολουθούν να βρίσκονται στο λιμάνι ρακένδυτοι, στιβαγμένοι ο ένας πάνω στον άλλον και σε άθλια ψυχολογική κατάσταση. Σε τέτοιες συνθήκες κυρίαρχο είναι το πρόβλημα της καθαριότητας και του κινδύνου μετάδοσης κάθε είδους μολυσματικής ασθένειας. Καθώς ο χειμώνας πλησιάζει σιγά-σιγά οι πρόσφυγες πρέπει αναγκαστικά να βρουν μία στέγη, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο τέσσερα σχολεία της πόλης επιτάσσονται ενώ οι αρμόδιοι φορείς προσπαθούν με κάθε τρόπο να βρουν νέα οικήματα για να τους μετακινήσουν. Ταυτόχρονα επιτάσσονται και οι σταφίδαποθηκες και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι ντόπιοι κάτοικοι της πόλης να αγανακτούν λέγοντας συνεχώς: «Ημείς θα συστήσωμεν ως το μόνον μέτρον υπέρ των προσφύγων αυτών την μεταφοράν των εις άλλο μέρος, καθόσον εδώ είναι αδύνατος η εξεύρεσις οικημάτων και ο χειμών πλησιάζει»⁶⁴.

⁶³ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 23, 24.1.1923

⁶⁴ *Έρευνα Αίγιον*, αρ. φ. 52, 31.7.1922

Ένας άλλος παράγοντας που εξωθεί στα άκρα τους ντόπιους και τους κάνουν να έχουν άσχημη συμπεριφορά απέναντι στους πρόσφυγες είναι η διακοπή των μαθημάτων στους χώρους των σχολείων και η παράδοσή τους στις εκκλησίες. Οι μαθητές από την μια δεν κάνουν μάθημα με αυτό τον τρόπο, οι παραγωγοί θέλουν τις σταφιδαποθηκές ελεύθερες για να διακινήσουν τα προϊόντα τους και από την άλλη οι χριστιανοί θέλουν τις εκκλησίες ελεύθερες για να ασκήσουν τη χριστιανική τους λατρεία. Όμως παρά την αρχική τους αντίδραση οι ντόπιοι κάνουν στην άκρη τους δισταγμούς και την επιθετικότητά τους απέναντι στους πρόσφυγες και αποφασίζουν από κοινού να κάνουν το σωστό. Διοργανώνουν εράνους με σκοπό να συγκεντρώσουν ένα σεβαστό χρηματικό ποσό και να το προσφέρουν τους συνανθρώπους τους για να τους ενισχύσουν λέγοντας: «πάντες οφείλομεν και έχομεν υποχρέωσιν και φιλανθρωπικήν και εθνικήν να συνεισφέρωμεν και εκ του υστερήματός μας»⁶⁵. Έτσι έχουμε την δημιουργία μιας ερανικής επιτροπής, η οποία όμως δεν λειτούργησε ποτέ και η τοπικός τύπος με κείμενό του προτρέπει τους Αιγιώτες «ο έρανος είναι για κάθε Έλληνα καθήκον και υποχρέωση»⁶⁶. Γενικά οι πρόσφυγες οι οποίοι κατέφτασαν στην πόλη του Αιγίου απορροφήθηκαν ταχύτερα σε σχέση με άλλους πρόσφυγες σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας.

Παρακάτω παρατίθεται η μαρτυρία της κα. Ζαχαράκη Ευγενίας, η οποία περιγράφει με ύφος πόνου και θλίψης τον ξεριζωμό της από την πατρίδα της και την έλευσή της στην πόλη του Αιγίου:

«Ο Βενιζέλος εκστρατεύει τα παλικάρια εναντίον της Τουρκίας. Οι Τούρκοι μας απειλούσαν ότι θα μας σφάζουν. Ο φόβος φώλιαζε στα στήθια μας. Και ήρθε η μέρα που μας ειδοποίησαν να εγκαταλείψουμε τα χωριά μας. Μας είπαν να πάρουμε ότι πιο πολύτιμο μπορούσαμε μαζί μας. Άραγε ποια να ήταν τα πολύτιμα; Οι λίρες, τα κοσμήματα που πήραμε ή εκείνα που αφήσαμε εκεί; Το σπίτι μας, τα χωράφια, την πλατειά θάλασσα που έβλεπα μόλις άνοιγα το παράθυρο του σπιτιού μας, την πόλη που δεν θα ξανά έβλεπα ποτέ πια; Όλα έτσι όπως τα' αφήσαμε. Μπήκαμε σ'ένα καράβι που ήρθε από την Κωνσταντινούπολη. Στιβαχτήκαμε μέσα ο ένας πάνω στον άλλο. Μπόγοι από ρούχα και μερικά ζώα. Τα δικά μας τα αφήσαμε εκεί, αφού κόψανε τα σχοινιά που τα είχαμε δεμένα για να μην τα χάσουμε. Τουλάχιστον αυτά θα έμεναν εκεί, εξακολουθώντας να τρώνε την τροφή τους, χωρίς όμως το αφεντικό τους τώρα πια. Φύγαμε για την Ελλάδα που ήταν άγνωστη για μας. Αφήσαμε εκεί τα

⁶⁵ *Έρευνα Αίγιον*, αρ. φ. 57, 11.9.1922

⁶⁶ *Έρευνα Αίγιον*, αρ. φ. 59, 2.10.1922

πάντα. Πρώτο λιμάνι η Θεσσαλονίκη, δεν μας δέχτηκαν γιατί είχαν προηγηθεί άλλα καράβια με πρόσφυγες. Μας πήγαν στην Κρήτη αλλά ούτε εκεί μας άφησαν. Μας έφεραν στο Αίγιο. Αποβιβαστήκαμε. Επιστρατεύσαμε τις δυνάμεις μας και αρχίσαμε να ζούμε μέσα σε αποθήκες, σε παράγκες πάντα κοντά στη θάλασσα. Ζούσαμε και ελπίζαμε ότι κάποτε θα γυρίσουμε στο χωριό μας. Μα τα χρόνια περνούσαν. Αρχίσαμε με πολλές στερήσεις και αρκετή δουλειά να φτιάχνουμε μικρές περιουσίες και προσπαθούσαμε να ενταχθούμε με τους ντόπιους. Οι περισσότεροι μας έβλεπαν εχθρικά πολύ περισσότερο από τους Τούρκους όπως μας έλεγαν. Δεν μας έβαζαν εύκολα στα σπίτια τους. Και όμως είχαμε τόσα να τους διδάξουμε. Είχαμε φέρει μαζί μας τέτοιο πολύτιμο πολιτισμό. Αυτό δεν ήθελαν να το παραδεχτούν. Τα χρόνια περνούσαν. Το όνειρο της επιστροφής έσβησε. Ριζώσαμε σ' αυτόν τον τόπο. Κάναμε οικογένεια, παιδιά, εγγόνια και δισέγγονα. Ζήσαμε λύπες και χαρές. Μία ζωή γεμάτη αγώνες. Μα δοξάζω το θεό γιατί τα καταφέραμε με τη βοήθεια του και υπάρχουμε ακόμη, για να θυμόμαστε την πατρίδα του έχουμε χάσει, αλλά και να διατηρήσουμε τον πολιτισμό, τα έθιμα και τις ατέλειωτες μνήμες...»⁶⁷.

---

⁶⁷ Ε. Ζαχαράκη, «Αχ πατρίδα μου γλυκεία», στο: *Ρίζες*, τχ. 5 (2003), σ. 51-52

Γ' Κεφάλαιο

Το έργο της στέγασης των προσφύγων

3.1. Ο ρόλος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων

Η Κοινωνία των Εθνών μετά από αίτηση της Ελληνικής κυβέρνησης έδωσε την έγκρισή της για τη σύναψη δανείου ύψους 10.000.000 λιρών Αγγλίας, με σκοπό τη δημιουργία μιας οργάνωσης αυτόνομης, που θα διαχειριζόταν τους πόρους του δανείου και θα μεριμνούσε για την ομαλή απορρόφηση των προσφύγων. Στις 29 Σεπτεμβρίου λοιπόν του 1923 υπεγράφει στην πόλη της Γενεύης⁶⁸ ανάμεσα σε Ελλάδα και Κοινωνίας των Εθνών η ίδρυση της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ). Η ΕΑΠ ήταν ένας οργανισμός αυτόνομος με πλήρη νομική υπόσταση, υπό την επίβλεψη ενός τετραμελούς⁶⁹ συμβουλίου αποτελούμενο από δύο ξένους και δύο Έλληνες. Άρχισε όμως να τεθεί σε λειτουργία αφού ξεκίνησε τις εργασίες του, τρεις μήνες αργότερα τον μήνα Δεκέμβριο του 1923 με έδρα την Αθήνα. Σύμφωνα με το πρωτόκολλο η ΕΑΠ αυτό που έπρεπε να κάνει είναι να διαθέτει τα ποσά που κατείχε για την βοήθεια των ταλαιπωρημένων προσφύγων και στη συνέχεια να τους εξασφαλίσει μόνιμη στέγαση αλλά και παραγωγική εργασία με την προϋπόθεση όμως να εξοφλήσουν οι ίδιοι τα χορηγούμενα δάνεια αφού ορθοποδήσουν. Έτσι σιγά σιγά η ευθύνη της αποκατάστασης ενός τεράστιου όγκου προσφύγων άνω του ενός εκατομμυρίου προσφύγων στρέφεται αποκλειστικά προς την ΕΑΠ.

Το Ελληνικό κράτος παραχώρησε στην ΕΑΠ σχεδόν 5.000.000⁷⁰ στρέμματα γης, που ήταν οι ιδιοκτησίες των Βουλγάρων και των μουσουλμάνων ανταλλαξίμων και που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα, , ακίνητα που περιήλθαν στην ιδιοκτησία του δημοσίου, οικόπεδα για την ανέγερση αστικών συνοικισμών, κτήματα που απαλλοτριώθηκαν, μοναστηριακή γη και το ποσό του δανείου που είχε λάβει το Ελληνικό κράτος από το εξωτερικό. Για την αποκατάσταση στόχος της ΕΑΠ ήταν όσοι πρόσφυγες ήταν προερχόμενοι από την ευρύτερη περιοχή ή από τον ίδιο οικισμό να εγκατασταθούν μαζί στην Ελλάδα αλλά και η τοποθεσία και η φυσική

⁶⁸ Ν. Ανδριώτης., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1949 Αφιξη, Περίθαλψη και αποκατάσταση*, Αθήνα 2020, σ. 205

⁶⁹ Ν. Ανδριώτης., *ό. π.*, σ. 206

⁷⁰ Ν. Ανδριώτης., *ό. π.*, σ. 208

γεωμορφολογία (ανάγλυφο εδάφους κ.α.) να μην είναι πολύ διαφορετικές από τις αντίστοιχες που υπήρχαν στον συνοικισμό των πατρογονικών εστιών τους.

Επιπρόσθετα η επιτροπή χώρισε την αποκατάσταση σε δύο κατηγορίες: την αγροτική και την αστική⁷¹. Η διάκριση αυτή έγινε με γνώμονα την επαγγελματική απασχόληση που είχαν οι πρόσφυγες στα πατρογονικά εδάφη τους. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι οι στόχοι που είχε θέσει εκ αρχής η ΕΑΠ υλοποιήθηκαν. Η ταλάντευση των προσφύγων, ανάμεσα στην αγροτική αποκατάσταση (γινόταν με πιο γρήγορους ρυθμούς) και στην αστική με σκοπό να λάβουν την αποζημίωση που δίνονταν στους "αστούς", πολλές φορές αποτελούσε τροχοπέδη και δυσκόλευε κατά πολύ το έργο της ΕΑΠ. Η Επιτροπή όμως έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην αγροτική αποκατάσταση, η οποία ήταν πιο οικονομική και μπορούσε να πραγματοποιηθεί πιο γρήγορα. Αυτό συνέβη επειδή η οικονομία της Ελλάδας στηρίζεται σημαντικά στη γεωργική παραγωγή.

Κυρίαρχος στόχος της ΕΑΠ ήταν η επιδίωξη της πλήρους αποκατάστασης των ταλαιπωρημένων προσφύγων, αλλά οι προσπάθειές της έμειναν κυρίως στον τομέα της στέγασης εξαιτίας της έλλειψης των κατάλληλων πόρων. Γι' αυτό το λόγο για πολλά χρόνια αρκετοί πρόσφυγες θα αναγκαστούν να ζήσουν σε παραπήγματα και παράγκες ενώ άλλοι θα εγκαταλείψουν την επίγεια ζωή με ανεκπλήρωτη την επιθυμία της απόκτησης ενός δικού τους σπιτικού. Παρ' όλες αυτές τις αντιξοότητες και δυσκολίες το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να υποβαθμιστεί αλλά να εξεταστεί υπό την προϋπόθεση των δύσκολων καταστάσεων και των δυσχερειών κάτω από τις οποίες ολοκλήρωσε το έργο της.

Στα επτά περίπου συνολικά χρόνια της ύπαρξής της ΕΑΠ κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει πως πραγματοποίησε ένα γιγαντιαίο έργο, αν σκεφτεί κανείς τις αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετώπισε, όπως ήταν η εξαιρετικά άσχημη οικονομία της Ελλάδας, η κορύφωση των πολιτικών συγκρούσεων, ο τεράστιος αριθμός των Μικρασιατών προσφύγων και η ανύπαρκτη σχεδόν οργάνωση του κράτους. Ένας άλλος παράγοντας που επέδρασε θετικά στην επιτυχία της ΕΑΠ είναι η αποστασιοποίησή της από την τεταμένη πολιτική σκηνή της χώρας, η οποία κυριαρχείται κυβερνητικές μεταβολές και όξυνση της κομματικής αντιπαλότητας.

Στη συνέχεια το έργο της ΕΑΠ θεωρήθηκε ολοκληρωμένο επιτυχώς όταν ξοδεύτηκε όλο το ποσό και του δεύτερου δανείου μιας και η Επιτροπή είχε

---

⁷¹ Ν. Ανδριώτης., ό. π., σ. 210-228

πραγματοποιήσει τον αρχικό της σκοπό, και έτσι αποφασίστηκε τελικά η οριστική διάλυσή της. Η διάλυσή αυτή όμως είχε ήδη ξεκινήσει να ερευνάται από το έτος του 1929 και ύστερα. Τον Ιανουάριο λοιπόν του 1930 η Ελληνική κυβέρνηση και η ΕΑΠ συμφώνησαν για την παύση των εργασιών της μέχρι το τέλος του έτους

Ύστερα από την επίσημη διάλυση της ΕΑΠ το Ελληνικό κράτος χαλάρωσε τις εντατικές του προσπάθειες, παρά το γεγονός ότι τα προβλήματα της στέγασης εξακολουθούσαν να είναι έντονα κυρίως στις πόλεις. Συμπερασματικά λοιπόν η Επιτροπή πραγματοποίησε με επιτυχία το γιγαντιαίο έργο της προσφυγικής αποκατάστασης. Αν παραλείψουμε ότι η πολιτική της και η διοίκησή της οφείλονταν σχεδόν αποκλειστικά σε ξένους, σε καμία περίπτωση να ξεχνάμε ότι Έλληνες ήταν αυτοί που την αποτέλεσαν και την στήριξαν και η χρηματοδότηση των εργασιών της βάρυε σχεδόν αποκλειστικά την Ελληνική κυβέρνηση. Αποτελεί από τις πιο σπάνιες και μοναδικές περιπτώσεις αρμονικής και αποδοτικής συνεργασίας μεταξύ ξένων και Ελλήνων στη Σύγχρονη ιστορία. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η έλευση και η απορρόφηση των Μικρασιατών προσφύγων μέχρι και σήμερα εξακολουθεί να αποτελεί ένα σημαντικό κατόρθωμα του Νεοελληνικού κράτους.

3.2. Προσφυγικοί συνοικισμοί

3.2.1. Συνοικισμοί Πάτρας

Οι εργασίες ανέγερσης προσφυγικών συνοικισμών που θα στεγάσουν μόνιμα τους δυστυχισμένους Μικρασιάτες πρόσφυγες της πόλης της Πάτρας ξεκίνησε τον μήνα Φεβρουάριο του έτους 1923⁷². Περίπου πέντε μήνες ύστερα από την άφιξη των πρώτων ατιμόπλοιων στο λιμάνι της πόλης από τα παράλια της Μικράς Ασίας. Η εσπευσμένη ανάγκη ανέγερσης συνοικισμών προήλθε από το ανυπόφορο θέαμα των εξαθλιωμένων προσφύγων οι οποίοι ήταν κυριολεκτικά στιβαγμένοι σε πρόχειρες εγκαταστάσεις και ζούσαν κάτω υπο άθλιες συνθήκες στην κάτω πόλη των Πατρών. Όλη αυτή η κατάσταση οδηγεί την δημοτική αρχή της πόλης σε συνεργασία με την λιμενική επιτροπή να οικοδομήσει παραπήγματα σε μια περιοχή εκτός Πατρών στον χώρο του Πτωχοκομείου που βρίσκεται στην παραλιακή οδό Ιτεών (σημερινή ακτή Δυμαίων) κοντά σε ένα παλιό κεραμοποιείο. Ο πρώτος αυτός ο αστικός προσφυγικός

⁷² Λ. Χ. Μαρινέλλης, *1922 Οι πρόσφυγες στην Πάτρα*, Πάτρα 2009, σ. 189

συνοικισμός δημιουργήθηκε με σκοπό να στεγάσει προσωρινά έναν ορισμένο αριθμό προσφύγων ώστε να αποσυμφορηθούν από το κέντρο της πόλης. Ωστόσο οι πρόσφυγες παρέμειναν εκεί καθ' όλη τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου. Ο τύπος καταγράφει με λεπτομέρεια όλα τα γεγονότα και αναφέρει σχετικά:

«Χθές την 11^η π.μ εν τω Νομαρχιακώ καταστήματι υπό την προεδρείαν του Νομαρχούντος κ. Τσάκωνα εσυνεδρίασεν Η Λιμενική Επιτροπή, παρόντος και του Δημάρχου κ. Μπουκαούρη. Ενεκρίθη οριστικώς η εγκατάστασις των παραπηγμάτων, άτινα θα κατασκευασθούν αναλώμασι του λιμενικού ταμείου επί του γηπέδου του Πτωχοκομείου όπερ κείται επί της παραλιακής οδού Ιτεών, ως επίσης απεφασίσθη και η χρησιμοποίησις του γειτονικού γηπέδου πρώην Παπαδοπούλου. Υπό του κ. Τσάκωνα ερρίφθη η ιδέα της επεκτάσεως των παραπηγμάτων δια συλλεχθησομένων λαϊκών εράνων, υπο επιτροπής απαρτιζομένης από τας αρχάς της πόλεως και εξ' αντιπροσώπων του τύπου. Οριστική απόφασις θέλει ληφθή λίαν προσεχώς»⁷³.

Πράγματι προς το τέλος του ίδιου μήνα (δηλαδή του Μαρτίου) το έργο της κατασκευής όντως πραγματοποιήθηκε και η δημιουργία του είχε ανατεθεί στον εργολάβο Ανδρέα Τσαγγάρη⁷⁴, ο οποίος μαζί με τη βοήθεια προσφύγων εργατών και με απλά υλικά όπως ξύλα και λαμαρίνες ξεκίνησε την κατασκευή των παραγκών του Πτωχοκομείου. Ο συνοικισμός αυτός τελειοποιήθηκε ύστερα απο αρκετά χρόνια και μετονομάστηκε σε «Παράγκες». Ήταν ο πρώτος μόνιμος τόπος εγκατάστασης των προσφύγων της πόλης της Πάτρας. Στο συγκεκριμένο συνοικισμό μεταφέρθηκαν δύο μήνες αργότερα στο τέλος του Μαΐου (αφού προηγουμένως πέρασαν από τα απολοιμαντήρια του Κρώββ για απολύμανση) οικογένειες προσφύγων προερχόμενες από τους καταυλισμούς του Καρανικολου και του Α' Γυμνασίου⁷⁵. Στο παρακάτω απόσπασμα παρατίθεται η μαρτυρία ενός επιφανή Μκκρασιάτη πρόσφυγα των Πατρών, του Αναστάσιου Βιδούρη σχετικά με τον συνοικισμό των Παραγκών:

«Είκοσι περίπου λεπτά της ώρας έξω από την πόλη, μεταξύ της σιδηροδρομικής γραμμής και της αμαξικής οδού Πατρών-Πύργου, δίπλα από το πτωχοκομείο βρίσκεται ο ομώνυμος προσφυγικός συνοικισμός, γνωστός με το όνομα Παράγκες, από τα άθλια ξυλόσπιτα που υψούντο ως τα 1930 εκεί. Σήμερα ο συνοικισμός αποτελείται από 20 μονόροφες πολυκατοικίες που της ανήγειρε το κράτος, και κατοικείται από 1.500 περίπου άτομα που απασχολούνται κατά πλείστον

⁷³ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 35, 8.2.1923

⁷⁴ Λ. Χ. Μαρινέλλης, *ό. π.*, σ. 190

⁷⁵ Λ. Χ. Μαρινέλλης, *ό. π.*, σ. 190

στα εργοστάσια της περιοχής. Έχει όμως και μία παράγκα διασωθείσα στην οποία στεγάζεται το τετρατάξιο μικτό σχολείο του συνοικισμού, στο οποίο φοιτούν και τουρτουρίζουν από το κρύο 140 παιδάκια. Έχει επίσης και δύο βρύσες, η μία για το θεαθήναι γιατί χάλασε και δεν βγαίνει σταγόνα νερό και 7 ηλεκτρικά, που φωτίζουν οικοδομημένη έκταση 8 ολόκληρων στρεμμάτων. Ανεπαρκής δηλαδή φωτισμός και ανεπαρκέστατη ύδρευσις που εξαναγκάζουν τους κατοίκους να κουβαλούν νερό εις απόσταση ποικίλλουσα από 200 έως 800 μέτρα. Υπνόμοι υπάρχουν εις τον συνοικισμόν αλλ' ο αποχετευτικός αγωγός έχει βουλώσει παρά την θάλασσαν και τα νερά δεν φεύγουν με ευκολίαν Εκκλησίαν δεν έχει ο συνοικισμός και οι κάτοικοι εκκλησιάζονται εις τον ναίσκον του Πτωχοκομείου. Οι δρόμοι του συνοικισμού δεν έχουν στρωθή ακόμη και σε πολλά σημεία είναι, όταν βρέξη, αδιάβατοι. Τέλος ο συνοικισμός υποφέρει και από συγκοινωνίαν. Τα λεωφορεία των Ιτέων ελάχιστα τον εξυπηρετούν γιατί διέρχονται κατάφορτα εκείθεν»⁷⁶.

Ένα χρόνο αργότερα περίπου, τον μήνα Φεβρουάριο του έτους 1924 με πρωτοβουλία του Δημάρχου Πατρέων και του Νομάρχη αποφασίζεται να ξεκινήσει η ανέγερση του πρώτου αστικού προσφυγικού συνοικισμού της πόλης στα οικόπεδα που κατέχει η ιερά μονή της Αγίας Λαύρας, στον Άγιο Αλέξιο. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων όμως για την επισημοποίηση του έργου υπήρξαν έντονες διαφωνίες σχετικά με την τοποθεσία που θα χτιστούν και προτάθηκε μία άλλη λύση, η ανέγερση να γίνει στα οικόπεδα του Αγίου Αθανασίου. Ταυτόχρονα δίχως καθυστέρηση στο τέλος του ίδιου μήνα το Υπουργείο της Πρόνοιας αποστέλλει 300.000⁷⁷ δραχμές για την ολοκλήρωση αυτού του προσφυγικού συνοικισμού (και ας μην έχουν βρεθεί ακόμα τα κατάλληλα οικόπεδα). Τελικά ύστερα από αρκετούς μήνες συζητήσεων, τον Σεπτέμβριο το 1924 οι αρμόδιες αρχές της πόλης των Πατρών αποφασίζουν να χτίσουν τον συνοικισμό στα οικόπεδα Ρούφου στα Γύφτικα (περιοχή πλάι της συνοικίας των Αθίγγανων).

Το σύστημα της κατασκευής όλων των οικιών αυτών ήταν το μονολιθικό, που ήταν φαινομενικά αξιόπιστο από αντισεισμικής πλευράς και πιο γρήγορο. Έτσι σύντομα ο προσφυγικός πληθυσμός που εξακολουθούσε να διαμένει σε καταυλισμούς και σε επιταγμένα δημόσια και ιδιωτικά οικήματα κάτω από άθλιες συνθήκες διαβίωσης θα εγκατασταθεί σε νέες οικίες. Το έτος 1927 ολοκληρώνεται

⁷⁶ Λ. Χ. Μαρινέλλης, *ό. π.*, σ. 190

⁷⁷ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 52, 23.2.1924

επίσημα ο πρώτος προσφυγικός συνοικισμός της Πάτρας διαθέτοντας συνολικά 276 οικίες, στεγάζοντας περίπου 370 οικογένειες από τις 2.000 που υπάρχουν περίπου στην Πάτρα⁷⁸. Ο τύπος της περιοχής δίνει πληροφορίες για την ανέγερση του συνοικισμού γράφοντας τα εξής:

«Αι εις το κτήμα χαιρέτη κατασκευαζόμενα οικοδομαί δια τον ιδρυόμενον εκεί προσφυγικόν συνοικισμόν προχωρούν δραστηρίως. Μέχρι της προχθές είχαν οικοδομηθή πλήρως και ήσαν έτοιμοι τρεις εκ των κατασκευασθησομένων οικοδομών, γενόμεναι κατά το μονολιθικόν σύστημα και εμφανίζουσαι όψιν αρκετά ευάρεστον. Δία του αυτού συστήματος του μονολιθικού, όπερ εκτός του ότι παριστά καλλιτεχνικήν την οικοδομήν, αλλά φαίνεται και ως στερεόν και αντισεισμικόν, κατά την κρίσιν των ειδότην, θα κατασκευασθώσι και αι υπόλοιποι οικοδομαί, τινές των οποίων και γίνονται ήδη, και μετά τινά χρόνον θα ήνε και αυταί έτοιμοι, διότι το μονολιθικόν σύστημα συντελεί και εις ταχύτεραν εκτέλεσιν της οικοδομής. Ούτω δεν θα παρέλθη πολύς καιρός από σήμερα που ο εις το μέρος τούτο προσφυγικός συνοικισμός θα εγκατασταθή εις οικίας ου μόνον καινούργιές, αλλά και υπό τας καλλιτέρας συνθήκας από τεχνικής απόψεως ανεγειρομένας και θα εύρη εν αυταίς διαμονήν άνετον και ευχάριστον»⁷⁹.

Σχεδόν ταυτόχρονα με τον πρώτο αστικό προσφυγικό συνοικισμό της Πάτρας ξεκίνησαν οι διαδικασίες ανέγερσης και του δεύτερου συνοικισμού στην περιοχή της Αγίας Φωτεινής στα οικόπεδα Ρούφου και Πετρομανιατη⁸⁰. Τα πρώτα σπίτια αυτού του συνοικισμού κατασκευάστηκαν πάνω στην οδό Ιωνίας πλησίον της Αγίας Τριάδας, τα Γερνέϊκα όπως λεγόταν τότε η περιοχή. Και σε αυτή την περίπτωση όπως και στον προηγούμενο προσφυγικό συνοικισμό η ΕΑΠ στέλνει τα δικαιολογητικά για τις δαπάνες της ανέγερσης που άγγιζαν τα 9.000.000 δραχμές. Ο τύπος καταγράφει και αναφέρει:

«Χθές υπεβλήθησαν εκ μέρους της ενταύθα υπηρεσίας αποκαταστάσεως των προσφύγων προς την εν Αθήναις Επιτροπήν Αποκαταστάσεως τα δικαιολογητικά των γενομένων κατά το παρελθόν έτος δαπανών δια την ανέγερσιν των ενταύθα προσφυγικών συνοικισμών κλπ. αναγκών των εις την αρμοδιότητά της προσφύγων. Αι δαπάναι αυταί, καθ'ά μας ανακοινούνται, ανέρχονται εις 9 εκατομ. Δραχμών. Όσον αφορά την εγκατάστασιν των προσφύγων εις τον ανεγερθέντα παρά την Αγίαν

⁷⁸ Ν. Μιτζάλης, *Προσφυγικά Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*, Πάτρα 2009, σ. 42

⁷⁹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 183, 14.7.1924

⁸⁰ Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 44

Τριάδα συνοικισμόν, αυτή θα επιτευχθή κατά τας πληροφορίας μας μετά δύο μήνες προκειμένου ν' αποπερατωθή κατ'αυτάς η κατασκευή των βόθρων και η εγκατάστασις των υδροσωλήνων»⁸¹.

Παράλληλα ο Νομάρχης κ Παπαντωνίου σε συνέντευξη που παραχώρησε στον αρχισυντάκτη του «Ελεύθερου Λόγου» Αναφέρει ότι στην πόλη της Πάτρας βρίσκονται συνολικά 10.000 πρόσφυγες από τους οποίους οι 5.000 θα μπορέσουν να εγκατασταθούν στον πρώτο προσφυγικό συνοικισμό ενώ οι υπόλοιποι θα ακολουθήσουν στον επόμενο (δεύτερο) που ανεγείρεται. Το απόσπασμα της συνέντευξης όπως το παρουσιάζει ο τύπος:

«Δύο μεγάλα ζητήματα, τα οποία εθίγησαν κατά την μακράν μετά του κ. Νομάρχου συνομιλίαν είνε το προσφυγικόν ζήτημα αφ'ενός και αφ'ετέρου το εργατικόν. Το προσφυγικόν ζήτημα τείνει να εκλείψη ταχέως εκ του νομού Αχαΐας και Ήλιδος. Η καταβληθείσα προσπάθεια των αρχών, η υποβοηθουμένη και από την συνδρομήν του εμπορικού κόσμου κατ'αρχάς εξησφάλισαν εις τους πρόσφυγας και στεγην και εργασίαν και καλήν οπωσδήποτε συντήρησιν. Πάντες οι πρόσφυγες του νόμου τείνουν να καταστούν γηγενείς σχεδόν. Όλοι οι πρόσφυγες εις Πάτρας υπολογίζονται εις 10.000 εξ'ων 5.000 εγκαθίστανται λίαν προσεχώς εις τον ανεγερθέντα προσφυγικόν συνοικισμόν, οι δε λοιποί θα εγκατασταθούν επίσης εις τον ανεγειρόμενον νέον τούτον»⁸².

Κατά τη διάρκεια της ανέγερσης όμως των προσφυγικών συνοικισμών (κυρίως του δεύτερου) δημιουργούνται κάποια προβλήματα που αποτελούν τροχοπέδη στην επιτυχή ολοκλήρωσή τους. Πιο συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1925 αναστέλλεται για ένα μικρό χρονικό διάστημα των δέκα ημερών οι εργασίες λόγω οφειλών κυρίως, που ανέρχονται στο 1.700.000 δραχ. στους εργολάβους από την προσφυγική υπηρεσία που είναι αρμόδιοι για τις πληρωμές. Παράλληλα την ίδια ακριβώς περίοδο ξεσπά μία πολιτική αναταραχή (το πραξικόπημα του Πάγκαλου) το οποίο δημιουργεί κοινωνικά προβλήματα στην πόλη της Πάτρας καθώς αυξάνονται οι τιμές των τροφίμων. Παρ'όλα αυτά τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στο τέλος του Ιουλίου του 1925 έχουν εγκατασταθεί συνολικά γύρω στις 250 οικογένειες προσφύγων στα σπίτια στην Τριάδα ενώ μέχρι τον Σεπτέμβριο δηλαδή δύο μήνες αργότερα υπολογίζονται να έχουν ολοκληρωθεί και άλλες 100 οικίες. Ο τύπος καταγράφει:

⁸¹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 245, 25.5.1925

⁸² *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 246, 26.6.1925

«Το αρμόδιον επί της αποκαταστάσεως προσφύγων τοπικόν Συμβούλιον επεράτωσε χθες το εσπέρας τας εργασίας του. Εις τους τελείως κατασκευασθέντας παρά τον ναόν Αγίας Τριάδος προσφυγικούς οικίσκους εγκατέστησε περί τας διακοσίας πενήκοντα οικογενείας προτιμηθεισών εκείνων αίτινες ενδιήτωντο μέχρι τούδε εις καταυλισμούς ανθυγεινούς. Κατά τας παραχθείσας ημίν χθες πληροφορίας μέχρι του Σεπτεμβρίου θα έχη αποπερατωθή η ανέγερσις και των ετέρων εκατόν οικίσκων, οπότε θα εγκατασταθούν και άλλαι οικογένειαι»⁸³.

Οι καθυστερήσεις στην οικοδόμηση του δεύτερου προσφυγικού συνοικισμού διαδέχονται η μία την άλλη, κάτι το οποίο εξωθεί στα άκρα τον Νομάρχη κ. Μ. Μάρκελλο ο οποίος απαιτεί την άμεση εγκατάσταση των προσφύγων και καλεί το καλοκαίρι και συγκεκριμένα τον Αύγουστο του 1925 τον υπέθυνο εργολάβο που είχε αναλάβει τις εργασίες, κ. Βαφειάδη προκειμένου να τον ρωτήσει που οφείλεται η καθυστέρηση. Από τη μεριά του ο εργολάβος δικαιολογείται λέγοντας του πως δεν διέθετε την κατάλληλη ποσότητα ξυλείας για τις εργασίες. Ακόμα του αναφέρει ότι είναι έτοιμοι 60 συνολικά οικισμοί στους οποίους θα μπορούσε να γίνει άμεση στέγαση των προσφύγων και έτσι το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ο νομάρχης εγκαθιστά προσφυγές με γοργούς ρυθμούς και στον δεύτερο (ημιτελή) προσφυγικό συνοικισμό. Ο τύπος της εποχής καταγράφει τα γεγονότα ως εξής:

«Ο Νομάρχης κ. Μάρκελλος εκάλεσε χθες παρ'αυτώ τον έχοντα αναλάβει την ανέγερσιν του δεύτερου Προσφυγικού συνοικισμού κ. Βαφειάδη, προς όν συνέστησε την ταχείαν αποπεράτωσιν αυτού. Ο κ. Βαφειάδης εξέθηκεν εις τον κ. Νομάρχην την πραγματικήν αιτίαν της επιβραδύνσεως, ήτις είναι η μη αποστολή της απαιτουμένης ξυλείας. Ο κ. Βαφειάδης προσέθεσεν επίσης ότι είναι έτοιμοι εξήκοντα οικισμοί, των οποίων δύναται να γίνη ήδη χρήσις υπό των προσφύγων. Κατόπιν των ανωτέρω ο κ. Μάρκελλος διέταξε την αποστολήν δύο τηλεγραφημάτων προς το Υπουργείο Πρόνοιας ζητών αφ'ενός την ταχίστην αποστολήν της απαιτουμένης ξυλείας και αφ'ετέρου εγκριτική διαταγή όπως εγκριτική διαταγή, όπως εγκαταστήση εις τους εξήκοντα κατασκευασμένους οικίσκους προσφυγικάς οικογενείας»⁸⁴.

Μετά από όλες αυτές τις δυσκολίες προς τα τέλη του Νοεμβρίου το 1925 ολοκληρώνεται τελικά και ο δεύτερος προσφυγικός συνοικισμός της πόλεως των Πατρών και ανακοινώνεται ότι η διανομή των οικίων για στέγαση των προσφύγων θα πραγματοποιηθεί τον επόμενο μήνα, το Δεκέμβριο. Παρά την μόνιμη εγκατάσταση

⁸³ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 314, 2.8.1925

⁸⁴ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 357, 15.9.1925

ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων υπάρχουν ακόμα γύρω στους 4.000 πρόσφυγες που στεγάζονται ακόμα σε σχολεία, σε καταυλισμούς, σε αποθήκες κλπ. Το πρόβλημα αυτό των κατελιημένων σχολείων γίνεται ολοένα και πιο έντονο και επιφέρει την δυσαρέσκεια των ντόπιων κατοίκων της περιοχής αφού εδώ και τρία χρόνια τα μαθήματα γίνονται στις Εκκλησίες και τα παιδιά δεν λαμβάνουν τη μόρφωση που πρέπει. Ο τύπος της εποχής αναφέρει σχετικά με το ζήτημα το σχολείων την άποψη ενός γονέα :

«Πρό ημερών ανεγράφη εις τας εφημερίδας ότι ο κ. Νομάρχης θα εκκενώση μόνον δύο σχολεία προκειμένου να εγκατασταθώσι οι πρόσφυγες εις τα νέα οικήματα. Ομολογώ ότι ηπόρησα με την δήλωσιν ταύτην του κ. Νομάρχου. Οι πρόσφυγες οι ευρισκόμενοι εις τους καταυλισμούς των σχολείων και των αποθηκών ανήρχοντο εις 4 χιλιάδας. Η πόλις των Πατρών χάριν των προσφύγων έκαμε τόσας θυσίας όσας ουδεμία άλλη πόλις. Κυρίαί, έμποροι, επιστήμονες και πάσης τάξεως άνθρωποι εγκατέλειψαν τας εργασίας των και εφρόντισαν να θρέψουν δια συσσιτίων τους δυστυχείς αδελφούς μας, να ενδύσουν τους γυμνούς και να στεγάσουν αυτούς. Εκ των πρώτων κατελήφθησαν τα σχολεία και επί μίαν τριετίαν τα παιδιά των Πατρινών ηλικίας 6-10 ετών μεταβαίνουν εις τας εκκλησίας και κάνουν μαθήματα. Πολλοί μικροί μαθητές προσεβλήθησαν υπό πλευριτίδων και ρευματισμών. Και σήμερα ακόμη κατέχονται 11 σχολεία και αι μαθηταί αυτών φοιτούν εις τας εκκλησίας. Νομίζομεν ότι χάριν της υγείας 2.000 μαθητών επιβάλλεται να εκκενωθούν όλα τα σχολεία. Ελπίζομεν ότι ο κ. Νομάρχης όστις λέγει ότι ενδιαφέρεται δια την εκπαίδευσιν, θα δείξη πραγματικόν ενδιαφέρον και όχι ενδιαφέρον λόγων και θα μας δώση τα σχολεία δια τα τέκνα μας»⁸⁵.

Στα τέλη του Νοεμβρίου ολοκληρώνεται επιτυχώς η διανομή όλων των οικιών του δεύτερου προσφυγικού συνοικισμού της πόλης, ο οποίος περιλαμβάνει 436 μονώροφες αλλά και διώροφες τετραπλοκατοικίες και εγκαθίστανται περίπου 500 οικογένειες προσφύγων συνολικά ενώ παράλληλα παραδίδονται επιτέλους τα σχολεία Β', Δ', Ε' αρρένων και το Δ' θηλέων και λίγο αργότερα και το Β' Γυμνασίο⁸⁶. Τον Μαΐο του 1926 έχουν ανεγερθεί στους δυο πρώτους προσφυγικούς συνοικισμούς της πόλης συνολικά 600 κατοικίες, οι οποίες στεγάζουν γύρω στις 800 οικογένειες, περίπου 4.000 άτομα⁸⁷. Αξίζει να διευκρινίσουμε ότι οι συνοικισμοί

⁸⁵ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 433, 30.11.1925

⁸⁶ Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 47

⁸⁷ Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 49

παραδίδονταν προς στέγαση αρκετά πριν την οριστική ολοκλήρωσή τους εξαιτίας της επιτακτικής ανάγκης για στέγαση των προσφύγων και η οριστική ολοκλήρωση των εργασιών τους με την ανοικοδόμηση νέων συμπληρωματικών οικιών συνεχίζονται με αμειώτους ρυθμούς για πολύ χρόνο ακόμη.

Οι συζητήσεις ανέγερσης του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού της πόλης ξεκίνησαν το έτος 1925. Ο τότε νομάρχης κ. Μάρκελλος ύστερα από έντονες πιέσεις των προσφυγικών οργανώσεων προτείνει να ανεγερθεί αυτός ο νέος οικισμός για τις μεγάλες ανάγκες που υπήρχαν στην πόλη όσο αφορά την μόνιμη στέγαση των Μικρασιατών προσφύγων. Αυτή η πρόταση όμως ήρθε αντιμέτωπη με διάφορες δυσκολίες που καθυστερούσαν ολοένα την υλοποίηση της ανέγερσης. Υπήρχαν έντονες διαφωνίες ανάμεσα στην Νομαρχία και στις προσφυγικές οργανώσεις κυρίως για την θέση της ανέγερσης του συνοικισμού. Αρχικά ο συνοικισμός προτάθηκε να χτιστεί στις Ιτιές, δύο χρόνια αργότερα τελικά επιλέχθηκαν τα κτήματά του Θεοφανοπούλου και η ανέγερση του οικισμού με όλα αυτά τα εμπόδια ξεκίνησε το 1928⁸⁸. Από την άλλη μεριά η αγωνία των προσφύγων που ζουν ακόμα σε καταυλισμούς αποτυπώνεται στα κείμενα που ακολουθούν παρακάτω δημοσιευμένα στον τοπικό τύπο:

«Εν σχέσει προς την ανέγερσιν εν τη πόλει μας και τρίτου συνοικισμού προσφύγων, αντηλλάγησαν τα κάτωθι τηλεγραφήματα, εξ'ων το πρώτο, προερχόμενων εξ' Αθηνών, έχει ούτω: Φουρνιάδην προέδρον προσφυγικής οργανώσεως Πάτρας. Εδημοσίευσθη Εφημερίδα Κυβερνήσεως απαλλοτριώσεις οικοπέδων κατά συνέχειαν δεύτερου προσφυγικού συνοικισμού Πατρών προς ανέγερσιν τρίτου συνοικισμού. Ιδιοκτήται οικοπέδων ενεργούσιν ακυρωθή απαλλοτριώσεις, οπότε ματαιωθή οριστικώς ανέγερσις τρίτου συνοικισμού. Ανάγκη τηλ/σητε αμέσως υπουργείον περιθάλψεως επιτροπήν αποκαταστάσεως διαμαρτυρηθήτε αιτούντες επικύρωσιν απαλλοτριώσεων. Κατόπιν τούτου εστάλη η κάτωθι τηλ/φική διαμαρτυρία: Προέδρων Κυβερνήσεως, Υπουργόν Πρόνοιας, Υπουργόν Γεωργίας, Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Πολιτικόν Μικρασιατικόν Κέντρον, Εφημερίδα «Ποάδα», «Εθνικήν», «Πρωϊαν», «Ελεύθερον Βήμα» Αθήνας. Ζήτημα στέγης κατήντησε πληγή γαγγραινώδης πρόσφυγας Πατρών και Πελοποννήσου. Κατόπιν άοκνων πολύμηνων ενεργειών και μόχθων μας κατωρθώθη ιθύνοντες συγκινηθώσι και επιλύσωσι δι' απαλλοτριώσεως οικοπέδων

⁸⁸ Λ. Χ. Μαρινέλλης, ό. π., σ. 207

προς ανέγερσιν τρίτου οικισμού. Διαμαρτυρόμεθα εντόνως κατά παρασκηνιακών ενεργειών ιδιοκτητών οικοπέδων επιδιωκόντων ματαίωσιν ανωτέρω. Διατρανούμεν εσχάτην απόγνωσιν προσφυγικού κόσμου και εφιστώμεν προσοχήν, Υμών επί εκτέλεσιν αποφασισθέντων»⁸⁹.

Ο τρίτος κατά σειρά προσφυγικός συνοικισμός όταν χτίστηκε ήταν εκτός σχεδίου πόλεως και στη συνέχεια εξελίχθηκε στον πιο ωραίο Πατρινό προσφυγικό συνοικισμό. Μέχρι όμως να φτάσει σε αυτό το σημείο χρειάστηκαν πάρα πολλοί αγώνες τόσα από τη μεριά των προσφυγικών οργανώσεων όσο και από τους κατοίκους της πόλης. Ο τύπος της εποχής αναφέρει τα εξής σχετικά με την παράδοση του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού:

«Ολίγον πέραν του Μαρούδα, δεξιά της οδού Καλαβρύτων και κάτω από την στάθμη της, εκτείνεται ο ωραιότερος των συνοικισμών της πόλεως, ο τρίτος αστικός συνοικισμός των προσφύγων. Ιδρύθη το 1937 από την επιτροπή αποκαταστάσεως και αποτελείται από μονόροφες διπλοκατοικίες ωραίου στυλ, με κήπους και πρασιές, που είνε γεμάτες απ' όλων των ειδών τα άνθη. Σωστή ανθούπολης. Οι δρόμοι του είνε ευθείς και πλατείς και από μερικούς επέρασε κάποτε ο οδοστρωτήρας, Αλλά στρωμένοι και άστροτοι, γεμίζουν με την παραμικρή βροχή νερά, γιατί δεν έχουν υπονόμους. Είνε όμως όλοι κατακάθαροι. Ούτε βρωμονερα βλέπει κανείς σ' αυτούς, ούτε παληοχάρτα ή άλλα σκουπίδια. Όταν όμως γίνουν οι υπόνομοι και στρωθούν οι δρόμοι, πράγμα που, καθώς μάθαμε, δεν θ' αργήσει πολύ, ο τρίτος συνοικισμός θα γίνη ένας από τους καλλιτέρους προσφυγικούς συνοικισμούς του Κράτους. Έχει και ο συνοικισμός αυτός τα μαγαζάκια του και μερικά καλούτσικα καφενεία, όπως τη «Δροσιά», τη «Νέα Σμύρνη», το «Νέο Κόσμο» και άλλα, που δίνουν την εντύπωση εξοχικών μέσα στο πράσινο που είνε πνιγμένα. Ο συνοικισμός υποφέρει πολύ από νερό, που έρχεται μίαν ώρα μόνο την ημέρα, εν αντιθέσει προς τους άλλους γειτονικούς συνοικισμούς που το νερό είνε αφθονώτατο γιατί έρχεται δύο φορές την ημέρα. Γι' αυτό δεν λείπουν ποτέ σχεδόν οι διαπληκτισμοί μεταξύ των γυναικών κατά την ώρα της υδρεύσεως, διαπληκτισμοί που διανθίζονται με όλων των ειδών τα κοσμητικά επίθετα του πλουσιωτάτου γυναικείου υβρεολογίου και καταλήγουν κάποτε και σε μαλλιοτραβήγματα. Κάτι πρέπει να γίνη για το νερό, νάρχεται δηλαδή

⁸⁹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 345, 19.12.1927

και στο συνοικισμό αυτό δύο φορές την ημέρα, για να λείψουν αυτά τα δυσάρεστα, και δεν αμφιβάλλουν οι κάτοικοι πως ο κ. Δήμαρχος θα το κάμει»⁹⁰.

Πάντως όπως αναφέρει ο Νομάρχης σε απάντηση του σε σχετικό έγγραφο προς το Υπουργείο πρόνοιας ο συνολικός αριθμός των προσφυγικών κατοικιών της πόλης, ανέρχεται συνολικά σε 620, των προσφυγικών οικογενειών σε 1.300, των επιτακτικών οικημάτων, αποθηκών και γηπέδων σε 15. Και συγκεκριμένα οι κάτοικοι του τρίτου προσφυγικού συνοικισμού ήταν περίπου 500 οικογένειες προσφύγων⁹¹.

Το ζήτημα ανέγερσης του τετάρτου αστικού προσφυγικού συνοικισμού της πόλης στο οικόπεδο Καραβά, κοντά στους άλλους συνοικισμούς⁹² για την στέγαση και των υπόλοιπων οικογενειών που μένουν ακόμα σε καταυλισμούς είχε ξεκινήσει από το έτος του 1930. Ο τύπος καταγράφει και αναφέρει:

«Ο τέταρτος συνοικισμός είναι μία σφήνα οικοδομική, χωμένη στον πατραϊκό κάμπο, απομονωμένος σχεδόν από όλους τους άλλους. Εκτείνεται μεταξύ του ναού της Αγίας Τριάδος και του ναΐσκου Αγίου Ιωάννου Πράτσικα και πηγαίνει κάνεις ευκολότερα σ' αυτόν από του Βούδ, δια της οδού αυτοκράτορος Αυγούστου παρά από την Λεωφόρον Γούναρη, από την οποία απέχει περίπου 20 περίπου λεπτά της ώρας. Είναι κρατικός και ιδρύθη προ διετίας. Τα περισσότερα σπίτια του είναι ωραίες μονόροφες διπλοκατοικίες, έχει όμως απέναντι από την Αγία Τριάδα κάτι χαμόγειες απειροκατοικίες, μήκους 50 μέτρων περίπου, που μοιάζουν με περιστεριώνες, με καμπίνες λουτρών θαλάσσης, με κελλιά καλογήρων, και μόνο με σπίτια δεν μοιάζουν. Ο συνοικισμός έχει άφθονο νερό, δεν έχει όμως ούτε ένα φως, ούτε έναν υπόνομο, ούτε ένα δρόμο στρωμένο και οι κάτοικοι, όταν βρέχη χώνονται στη λάσπη ως τον αστράγαλο. Είναι βέβαιοι όμως ότι ο δήμος δεν θ' αργήσει να στρώση τους δρόμους των και να ανοίξη υπονόμους για να πάγη το τσαλαβούτημα»⁹³.

3.2.2. Συνοικισμοί Αιγίου

Μέχρι το έτος 1938 στην πόλη του Αιγίου είχαν παραδοθεί δύο υποτυπώδεις προσφυγικοί συνοικισμοί. Αυτοί της Δεξαμενής και της Τεμένης με την υποχρέωση των κατοίκων της να ξεχρεώσουν τα οικήματα αυτά μέχρι την πάροδο μιας εικοσιπενταετίας πληρώνοντας μία εισφορά στην Αγροτική Τράπεζα. Πιο

⁹⁰ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 292, 7.12.1938

⁹¹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 9, 10.1.1930

⁹² Ν. Μιτζάλης, *ό. π.*, σ. 61

⁹³ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 292, 7.12.1938

συγκεκριμένα το μείζων πρόβλημα της στέγασης των ξεριζωμένων οικογενειών δεν είχε επιλυθεί σωστά αφού οι πρόχειρες κατοικίες ήταν κυριολεκτικά άθλιες ενώ οι μόνιμες είχαν σημαντική καθυστέρηση και δεν διέθεταν νερό, φώς αλλά και δρόμους. Όλη αυτή η καθυστερημένη και ανοργάνωτη κατάσταση προκαλούσε έντονες διαμαρτυρίες από τον τύπο της εποχής, οι οποίες διαδέχονταν η μία την άλλη. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Προσελθούσα εις τα γραφεία μας χτες επιτροπή των εις Δεξαμενήν-Αιγίου κατοικούντων προσφύγων, διαμαρτυρήθη εντόνως δια την τακτικήν της εκεί Δημοτικής αρχής, έναντι αυτών, η οποία δεν είνε άλλο τι, ει μη εχθρική και εις άκρον αρμόζουσα. Συγκεκριμένως δε, από της παρελθούσης Δευτέρας οι πρόσφυγες ούτοι, οίτινες ανέρχονται εις εκατόν και πλέον οικογενείας. Στερούνται παντελώς ύδατος, διότι η Δημοτική αρχή έχει την γνώμην ότι το ύδωρ των προσφύγων είνε τόσον πολύ, ώστε να είνε δυνατή η χρησιμοποιήσις ποσότητος εκ τούτου και δι' άλλον σκοπόν. Κατ'αυτόν τον τρόπον όλος αυτός ο κόσμος παραμένει άνευ ύδατος και χωρίς καθαριότητα έκτης εκ της μη διελεύσεως του ύδατος εκ των τάφρων και υπονόμων. Σχετικόν υπόμνημα η επιτροπή αυτή υπέβαλε και εις τον κ. Νομάρχην ίνα εν προκειμένω επέμβη προς θεραπείαν των δικαίων των παραπόνων, δεδομένου μάλιστα ότι η παροχή του ύδατος και εν γένει τα έργα της υδρεύσεως των εγένοντοδαπάνη του Κράτους»⁹⁴.

Στο τέλος του έτους 1935 ο τύπος (που είναι η μοναδική πηγή πληροφοριών) της εποχής μας διέσωσε τα παρακάτω κείμενα που ακολουθούν σχετικά με τη δημιουργία των δύο προσφυγικών συνοικισμών στην πόλη του Αιγίου:

«Πολλάκις εις το παρελθόν είχομεν ασχοληθή με το ζήτημα της στεγάσεως των προσφύγων Αιγίου και επανειλημμένως είχομεν τονίση ότι το σπουδαιότατον αυτό ζήτημα χρήζει ιδιαίτερας προσοχής εκ μέρους των αρμοδίων, διότι αι εκάστοτε προσπάθειαι περιωρίζοντο εις μερίκας ανεπαισθήτους βελτιώσεις υπέρ μερικών μόνον οικογενειών. Τελευταίως όμως ο βουλευτής Αιγιαλείας .κ Θεοδ. Γκόφας εμελέτησε σοβαρώτατα το ζήτημα της στεγάσεως των προσφύγων Αιγίου και ειργάσθη ουκ ολίγον δια την λύσιν αυτού. Αποτέλεσμα των ενεργειών του κ. Γκόφα ήτο και η επίτευξις της εγκρίσεως σοβαρού κονδυλίου παρά του αρμοδίου Υπουργείου και η αποστολή μηχανικών δια την μελέτην σχεδίων συμπληρωματικής

⁹⁴ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 231, 26.8.1934

ανεγέρσεως οικημάτων εις τον κάτω συνοικισμόν της οδού Τέμενης. Αυτά εγένοντο προ καιρού και ήδη το έργον της ανεγέρσεως 48 οικημάτων του συνοικισμού της οδού Τέμενης έχει περατωθή και πρόκειται λίαν προσεχώς τα οικήματα ταύτα να παραδοθούν εις τους εγγεγραμμένους δι' αυτά πρόσφυγας. Πρέπει όμως να σημειωθή ότι τα οικήματα αυτά έγιναν τόσον μικρά ώστε τα δύο δωμάτια τα οποία δίδονται εις εκάστην οικογένειαν είνε ανεπαρκέστατα, διότι είναι πάρα πολύ μικρά. Ούτω, είτε διότι οι μηχανικοί δεν εμελέτησαν καλά το ζήτημα του χώρου των δωματίων, είτε διότι εγένοντο οικονομίαι και μεγάλη φειδώ ει την χρήσιν υλικών, οι πρόσφυγες αν και θα στεγασθούν εις τα νέα οικήματα, θα παραμένουν άστεγοι λόγω του νόμου του αδιαχωρήτου»⁹⁵.

«Το ζήτημα της ανεγέρσεως νέου συνοικισμού παρά την Δεξαμενήν παρουσιάζει μεγάλα εμπόδια κυρίως δια τους ατυχείς πρόσφυγας. Βεβαίως το σχετικόν κονδύλιον έχει εγκριθή παρά του υπουργείου και η δημοπρασία της ανεγέρσεως κατεκυρώθη επ'ονόματι ενός εργολάβου, ο οποίος προ ημερών ήρχισε να μετρά τας σχετικάς αποστάσεις, αλλά τι πρόκειται και πάλιν να γίνη; Θα κατεδαφισθούν βεβαίως αι σημεριναί υπάρχουσαι τρώγλαι και αντ'αυτών θα ανεγερθούν αλλαί; Πρόκειται μήπως να επαναληφθούν αι ανεγέρσεις των οικημάτων του προσφυγικού συνοικισμού της οδού Τέμενης; Αλλά τότε θα ήτο χιλιάκις προτιμότερον οι ατυχείς πρόσφυγες να παραμείνουν εις τας σημερινάς τρώγλας των, παρά να ταλαιπωρηθούν επί μακρόν διάστημα δια να στριμωχθούν εις στενώτατα κοτέτσια καινούργη. Το ζήτημα της χαράξεως οδών ευρυχώρων και της ανεγέρσεως οικημάτων καλών και επαρκών να στεγάζουν οικογενείας, πρέπει να απασχολήση σοβαρώς το Υπουργείον προνοίας, ώστε να μη παρατηρηθούν ατασθαλίαι περί την τελικήν πλέον στέγασιν των άτυχων προσφύγων Αιγίου. Ακόμη θα είχε να τονίση κάνεις ότι, θα έπρεπε μία επιτροπή με επικεφαλής τον Δήμαρχον Αιγίου, να φροντίση από τούδε δια την εξασφάλισιν της προσωρινής στέγης εις τους μέλλοντας να στεγασθούν εις τα νέα ανεγερθησόμενα οικήματα, δεδομένου ότι αυτά εις τα οποία παραμένουν πρόκειται να κατεδαφισθούν. Επίσης το αρμόδιον υπουργείον να προσέξη το ζήτημα της διανομής των οικημάτων, η οποία να γίνη όπως γίνεται

⁹⁵ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 301, 14.12.1934

παντού δια κλήρου εις δημόσιαν συγκέντρωσιν, ώστε να μη δοθή η ευκαιρία εκμεταλλεύσεως των προσφύγων»⁹⁶.

Ύστερα από αρκετά χρόνια υπομονής και ψεύτικων υποσχέσεων οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της πόλης του Αιγίου εξακολουθούν να ζουν κάτω από άθλιες συνθήκες διαβίωσης σε παράγκες και ο κίνδυνος απειλής της υγείας των παιδιών τους αλλά και των ίδιων ήταν καθημερινά εμφανής. Έτσι αναγκάστηκαν ξανά οι πρόσφυγες να καταφύγουν στον τοπικό τύπο προκειμένου να διαμαρτυρηθούν και να εκφράσουν τις φοβίες τους και την αγωνία τους για την υγεία των τέκνων τους. Ο τοπικός τύπος καταγράφηκε αναφέρει τα εξής:

«Εγνώσθη ενταύθα ευρέως, και επροκάλεσεν αναστάτωσιν μεταξύ των προσφυγικών κύκλων της πόλεώς μας, ότι καταβάλλεται προσπάθεια παρά το Υπουργείω προνοίας εκ μέρους προσφύγων τινών δια την ματαίωσιν της ανεγέρσεως των νέων οικημάτων του προσφυγικού συνοικισμού Δεξαμενής. Η είδησις αυτή ευλόγως προκάλεσε και την αγανάκτησιν των προσφύγων εναντίον των ενεργούντων δια την ματαίωσιν που επιτακτικού έργου τούτου, οι οποίοι από ατομικά μικροσυμφέροντα κινούμενοι προσπαθούν να παρασύρουν και τους ανίδεους αθώους και δυστυχείς πρόσφυγας, διαδίδοντες τάχα, ότι πρόκειται να μείνουν άστεγοι μετά την κατεδάφισιν των σημερινών ελεεινών οικημάτων των. Όπως και άλλοτε εγράψαμεν τα σημερινά οικήματα –κοτέτσια- έχουν ανεγερθή κατά τέτοιον πρόχειρον τρόπον και τόσον πυκνωμένα, που η ζωή εκεί μέσα των άτυχων προσφύγων οικογενειών είνε τόσον ανθυγιεινή ώστε οι αρρώστιες ποτέ να μην υπολείπουν. Τον χειμώνα μάλιστα με τις βροχές ο συνοικισμός μεταβάλλεται εις μίαν κόλασιν λάσπης και διαρκούς υγρασίας και τα μικρά παιδάκια ξυπόλυτα, γυμνά κι ελεεινά μεγαλώνουν. Όσο το επιτρέπουν τα κρυολογήματα και τα μικρόβια του Κώχ. Η απ' αρχής ανέγερσις του εν λόγω συνοικισμού με οικήματα και δρόμους πληρούντας όλους τους κανόνας υγιεινής, ήτο πλέον επιτακτική. Ημείς πιστεύοντες ότι θα ληφθή πασά μέριμνα δια την προσωρινήν στέγασιν των προσφύγων του συνοικισμού Δεξαμενής, μέχρι περατώσεως του έργου, ζητούμεν την ταχείαν έναρξην του έργου. Διότι δεν είναι ποτέ δυνατόν, δια τα ατομικά μικροσυμφέροντα

⁹⁶ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 309, 14.12.1935

μερικών, να καταδικαστούν οι δυστυχείς πρόσφυγες και να ζουν αιωνίως εις την κόλασιν που λέγεται Προσφυγικός Συνοικισμός Δεξαμενής Αιγίου»⁹⁷.

«Επειτα από την ανέγερσιν των τελευταίων συμπληρωματικών οικημάτων του προσφυγικού συνοικισμού της οδού Τεμένης, εντός των ημερών περατούται και το έργο των αναγερθεισών ήδη πολυκατοικιών του προσφυγικού συνοικισμού Δεξαμενής. Και δια του έργου μεν αυτού στεγάζεται η πλειονότης των αστέγων προσφύγων και των οικούντων εις διαφόρους σταφίδαποθήκας και τρώγλας, πλην όμως η στέγασις και πάλιν των προσφύγων δεν πρόκειται να είναι ολοκληρωτική λόγω της ανεπάρκειας των οικημάτων. Αφού λοιπόν ούτως έχουν τα πράγματα, ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητας είναι το πώς θα διατεθώσι τα οικήματα, ούτως ώστε να στεγασθώσι οι έχοντες και την μεγαλύτεραν ανάγκην αμέσου στεγάσεως, λόγω της παντελούς ελλείψεως στέγης ή και της ελεεινής τοιαύτης. Επειδή δε πάντοτε εις τοιαύτας περιπτώσεις παρουσιάσθησαν αταξίαι και μεροληπτικάί ενέργειαι των επίδεξιόν και επειδή ακόμη και εις την παρούσαν περίπτωσιν παρατηρούνται ενέργειαι προς κομματικάς εκμεταλλεύσεις και άλλων μορφών, οι υπεύθυνοι έχουν επιβεβλημένην υποχρέωσιν όπως δώδωσι μεγίστην προσοχήν εις την διανομήν των οικημάτων. Το Υπουργείον προνοίας και η Νομαρχία Πατρών, πρέπει το συντομώτερον να ζητήσουν από τους εν Αιγίω πρόσφυγας να υποδείξωσιν επιτροπήν η οποία να εξετάση κατά πόσον δικαιούται όλοι οι υποβαλόντες αιτήσεις να λάβωσιν οίκημα και να παρακολουθήση ακόμη την διά κλήρου διανομήν των οικημάτων, ώστε να λείψη κάθε μέσον εκμεταλλεύσεως οιασδήποτε μορφής. Το ζήτημα της στεγάσεως των προσφύγων Αιγίου, δεν είναι ιδιωτικής φύσεως ζήτημα, αλλά ενδιαφέρει όλους μας και θα ηθέλομεν να ιδώμεν στεγαζομένους τους έχοντας πραγματικώς ανάγκην στεγάσεως»⁹⁸.

3.3. Κοινωνική ενσωμάτωση των προσφύγων και η σχέση τους με τους γηγενείς

Η έλευση των Μικρασιατών προσφύγων ύστερα από την Μικρασιατική καταστροφή αποτέλεσε έναν ανατρεπτικό παράγοντα για την ήδη τεταμένη κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα, τροποποιώντας δραματικά πολλά δεδομένα της κοινωνίας. Όλη αυτή η αθρόα εισροή προσφύγων σε πολλές πόλεις της Ελλάδας δημιούργησε πολλές αναστατώσεις και εντάσεις φέρνοντας την Ελλάδα

⁹⁷ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 345, 20.12.1935

⁹⁸ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 146, 2.6.1936

αντιμέτωπη με μια πρωτόγνωρη και απαιτητική κατάσταση. Και σαν δεν έφταναν όλα αυτά, άλλο ένα βάσανο έρχεται να προστεθεί στα ήδη υπάρχοντα ζητήματα και αυτό δεν είναι άλλο από την οξεία αντιπαράθεση μεταξύ προσφύγων και γηγενών, η οποία εκφράστηκε σε όλα πολλούς τομείς. Όπως ήταν φυσικό και επόμενο η άφιξη των προσφύγων επηρέασε σημαντικά την ζωή και την καθημερινότητα των γηγενών κατοίκων της χώρας, οι οποίοι από τη μία στιγμή στην άλλη, θέλοντας και μη, βρέθηκαν να συνυπάρχουν μαζί με ένα πλήθος άλλων ανθρώπων, των οποίων οι συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα διέφεραν από τα αντίστοιχα των γηγενών.

Από την μία μεριά διάφορες φιλανθρωπικές οργανώσεις, σύλλογοι, η εκκλησία κ.α προσεφέρθησαν να βοηθήσουν και να αναλάβουν με προθυμία ένα μεγάλο της μέριμνας για την αντιμετώπιση των στοιχειωδών αναγκών των προσφύγων, κυρίως κατά τον πρώτο καιρό της άφιξής τους στην Ελλάδα, αναπληρώνοντας κατά κάποιο τρόπο θα λέγαμα την οργανωτική αλλά και την οικονομική αδυναμία του Ελληνικού κράτους⁹⁹. Από την άλλη πλευρά βέβαια η παρουσία αυτών των δυστυχημένων ανθρώπων ενεργοποίησε ακαριαία τα αμυντικά, ανταγωνιστικά αλλά και φοβικά αισθήματα των ντόπιων κατοίκων. Πιο συγκεκριμένα η εμφάνιση και η εξάπλωση διαφόρων επιδημικών ασθενειών που θεωρήθηκαν κίνδυνος για τη δημόσια υγεία, η άθλια κατάσταση αυτών των δυστυχημένων ανθρώπων που ήταν στοιβαγμένοι σε καταυλισμούς αλλά και οικονομικές επιβαρύνσεις κυρίως μέσω των επιτάξεων και της επιβολής φόρων ήταν οι σημαντικότερες αιτίες που οδήγησαν τους γηγενείς να υιοθετήσουν αυτή την στάση απέναντι στους ταλαιπωρημένους Μικρασιάτες πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες ερχόμενοι στην Ελλάδα έπρεπε να προσαρμοστούν σε μία νέα κοινωνία-πραγματικότητα, η οποία ήταν διαφορετικά δομημένη από εκείνη που γνώριζαν στις πατρογονικές τους εστίες. Η νέα τους ταυτότητα η λεγόμενη «προσφυγική» ενεργοποιούσε την αμυντική και άλλοτε επιθετική στάση των γηγενών.

---

⁹⁹ *Νεολόγος Πατρών*, αρ. φ. 153, 22.9.1922

Επίλογος

Η Μικρασιατική καταστροφή δυστυχώς αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες τραγωδίες που αντιμετώπισε ο Νεότερος Ελληνισμός. Δεν ήταν τόσο ο ενταφιασμός της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας στα ερείπια της Σμύρνης, αλλά ήταν κυρίως η προσφυγοποίηση και ο αφανισμός και των Ελλήνων της Ανατολίας κάτω από άθλιες συνθήκες που προκαλούν σε όλους μας αισθήματα οργής, πικρίας, στεναχώριας και θυμού. Η Ελλάδα, μια χώρα μικρή σχετικά, η οποία εκείνη την περίοδο είχε μια αγροτική κατά βάση οικονομία και εξασθενημένη συνάμα από την παράταση των πολεμικών επιχειρήσεων στο μέτωπο αναγκάστηκε να βοηθήσει σημαντικά την έλευση και την αποκατάσταση στα εδάφη της ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων περίπου 1,2 εκατομμυρίων.

Το αποδυναμωμένο Ελληνικό κράτος βρέθηκε αντιμέτωπο με πρωτόγνωρες ευθύνες, διότι έπρεπε να αντιμετωπίσει τις ανάγκες ενός μεγάλου όγκου προσφύγων που βρισκόταν σε άθλια κατάσταση γιατί υποχρεώθηκαν να αποχωριστούν τα πατρογονικά τους εδάφη, αφήνοντας πίσω τους τις περιουσίες τους. Η αθρόα άφιξη των προσφύγων είχε ως αποτέλεσμα ο πληθυσμός της χώρας να αυξηθεί κατά πολύ ανατρέποντας τις ισορροπίες στον τομέα των οικονομικών και να δημιουργήσει σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα το λεγόμενο «προσφυγικό». Τα κυριότερα ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει η Ελληνική κυβέρνηση λόγω της εισροής προσφύγων, ήταν η δημόσια υγεία, οι υποδομές υποδοχής και εγκατάστασης, η στέγαση, και η επαγγελματική τους αποκατάσταση.

Πιο συγκεκριμένα στο νομό Αχαΐας εγκαταστάθηκαν συνολικά περίπου 10.000 πρόσφυγες. Από την πρώτη στιγμή της έλευσης τους στο λιμάνι της Πάτρας οι δημοτικές και λιμενικές αρχές της πόλης ήταν επιφορτισμένες με ένα γιγαντιαίο έργο πρωτοφανούς κλίμακας μιας και δεν υπήρχαν οι κατάλληλες υποδομές για την προσωρινή τους στέγαση. Κατά την άφιξή τους λοιπόν οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε συγκεκριμένα μέρη της πόλης τα οποία μπορούσαν να τους στεγάσουν προσωρινά όπως: εγκαταλελειμμένες αποθήκες, σπίτια, σχολεία, θέατρα, κτήρια και εκκλησίες τα οποία εκκενώθηκαν γι' αυτό το σκοπό. Στη συνέχεια όμως δειλά-δειλά ξεκινούν οι εργασίες ανέγερσης προσφυγικών συνοικισμών, οι οποίοι θα στεγάσουν μόνιμα τους μικρασιάτες πρόσφυγες στην πόλη της Πάτρας και του Αιγίου. Οι εργασίες ξεκίνησαν το μήνα Φεβρουάριο του έτους 1923 περίπου πέντε μήνες ύστερα από την άφιξη των προσφύγων. Με το πέρασμα των ετών οι

συνοικισμοί ολοκληρώθηκαν και οι πρόσφυγες με αρκετές δυσκολίες κατάφεραν να εγκατασταθούν μόνιμα. Οι πρόσφυγες σιγά σιγά κατάφεραν να εδραιώσουν την παρουσία τους το νομό Αχαΐας και να γίνουν εντέλει ένα ενιαίο σώμα με τους γηγενείς πληθυσμούς. Το προσφυγικό στοιχείο αποτέλεσε δύναμη αιχμής για το νομό Αχαΐας και ειδικότερα για την Πάτρα, η οποία με δυσκολία και εντάσεις απορρόφησε ένα μεγάλο ποσοστό των Μικρασιατών προσφύγων. Οι πρόσφυγες μέσα από το αδούλωτο πνεύμα, τις πύρινες δοκιμασίες, τον λεοντόκαρδο χαρακτήρα τους, την έμφυτη κλίση τους προς τα γράμματα και τις τέχνες αλλά και την φιλοπατρία τους κατάφεραν να επιβιώσουν και να επηρεάσουν καθοριστικά την εξέλιξη της πόλης συνδράμοντας με το δικό τους τρόπο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική άνοδο της πόλης.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Διαδικτυακές πηγές:

-Βικιπαίδεια, «*Βαλκανικοί Πόλεμοι*», 27.11.2020, διαθέσιμο στο:

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%92%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF_%CE%A0%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CE%B9, ημερομηνία προσπέλασης 10.12.2020

-Βικιπαίδεια, «*Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*», 5.12.2020, διαθέσιμο στο:

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%84_%CE%A0%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%A0%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82, ημερομηνία προσπέλασης 20.12.2020

-Βικιπαίδεια, «*Μικρασιατική Καταστροφή*», 23.10.2020, διαθέσιμο στο:

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE, ημερομηνία προσπέλασης 10.1.2021

-Ανώνυμος αρθρογράφος, «*Μικρασιατική καταστροφή 1922: Η μεγαλύτερη συμφορά του ελληνισμού*», στην ιστοσελίδα *in*, 19.12.2020, διαθέσιμο στο:

<https://www.in.gr/2018/09/25/plus/features/mikrasiatiki-katastrofi-1922-megalyteri-symfora-tou-ellinismou/>, ημερομηνία προσπέλασης 20.1.2021

-Βικιπαίδεια, «*Προσφυγικό ζήτημα (Μικρασιατική καταστροφή)*», 9.11.2020, διαθέσιμο στο:

[https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1_\(%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1_(%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE)), ημερομηνία προσπέλασης 25.2.2021

2. Εφημερίδες:

-*Νεολόγος*, Πατρών: 26.5.1922, 3.9.1922, 11.9.1922, 21.9.1922, 22.9.1922, 23.9.1922, 29.9.1922, 30.10.1922, 18.1.1923, 23.1.1923, 24.1.1923, 8.2.1923, 23.2.1924, 14.7.1924, 25.5.1925, 26.5.1925, 2.8.1925, 15.9.1925, 30.11.1925, 19.12.1927, 10.1.1930, 26.8.1934, 3.12.1934, 12.12.1934, 14.12.1935, 20.12.1935, 2.6.1936, 7.12.1938

-*Έρευνα*, Αίγιον: 31.7.1922, 11.9.1922, 2.10.1922

3. Περιοδικά:

-Ρίζες

4. Εγκυκλοπαίδειες:

-Δομή

-Πάπυρος Larousse Britannica

B. Βιβλιογραφία

-Αγγελομάτης Χ., *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας*, Αθήνα 1971

-Αιγίδης Α., *Η Ελλάδα χωρίς τους πρόσφυγες*, Αθήνα 1934

-Ανδριώτης Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1949 Αφιξη, Περίθαλψη και αποκατάσταση*, Αθήνα 2020

-Βακαλόπουλος Α. Ε., *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη 2005

-Βακαλόπουλος Κ. Α., *Το νέο Ελληνικό έθνος 1204-2000. Νέα Ελληνική ιστορία από τη Φραγκοκρατία ως τις μέρες μας*, Αθήνα 2001

-Γιώτα Κ. Μ., *Η πολιτική ένταξη των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: 1922-1940*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, 2005

- Γκιζελή Δ. Βίκα, «*Επίταξις ακινήτων κατοικουμένων ή οπωσδήποτε χρησιμοποιουμένων*», *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα – Οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα*, Επιστημονικό Συμπόσιο 11-12/4/1997, Εταιρεία Σπουδών και ΝΕ Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1999
- Δρογίδης Δ. Α., *Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία 1453-1997*, Θεσ/νίκη 1997
- Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Γ' Γενικού Λυκείου, 2016
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*
- Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000*
- Κατσάπης Κώστας, «*Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*», Πέρα από την Καταστροφή – Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (επιμ. Γ. Τζεδόπουλου), Αθήνα 2003
- Κατσάπης Κ., «*Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Το γενικό περίγραμμα*», Πέρα από την Καταστροφή – Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (επιμ. Γ. Τζεδόπουλου), Αθήνα 2003
- Κοινωνία των Εθνών, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Γενεύη 1926
- Κοντογιώργη Ε., «*Η αποκατάσταση 1922-1930*», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* (επιμ. Β. Παναγιωτόπουλου), Αθήνα 2003, τ. 7
- Λάζαρης Β., *Πολιτική Ιστορία της Πάτρας*, Πάτρα 1986
- Λαμπιδής Γ. Ν., *Οι πρόσφυγες του 1922 : η προσφορά τους στην ανάπτυξη της χώρας*, Θεσ/νίκη 1992
- Μαρασλής Α., *Ιστορία της Πάτρας*, Πάτρα 1983
- Μαρινέλλης Λ. Χ., *1922 Οι πρόσφυγες στην Πάτρα*, Πάτρα 2009
- Μικρούδης Γ., *1919 Το μετέωρο βήμα στη Μικρασία*, Αθήνα 2019
- Μιτζάλης Ν., *Η Πάτρα του Μεσοπολέμου. Στεγαστική Αποκατάσταση των προσφύγων και μεταλλαγές του αστικού χώρου*, Πάτρα 2006

- Μιτζάλης Ν., *Προσφυγικά Η συνοικία της σιωπής στην Πάτρα του Μεσοπολέμου*, Πάτρα 2009
- Μιχαηλίδης Ι. Δ., *Μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα 2019
- Μούλιας Χ., *Η διάσταση Αυτοχθόνων – Ετεροχθόνων στην Μεταεπαναστατική Πάτρα*, Πάτρα 1992
- Μπακουνάκης Ν., *Πάτρα. Μια Ελληνική πρωτεύουσα στον 19^ο αιώνα*, Πάτρα 1995
- Σιδερόπουλος Ι., *Ποντίων μνήμες στην Πάτρα*, Πάτρα 2007
- Συλλογικό έργο, *Προβλήματα της Νεοελληνικής Ιστορίας Το 1922 και οι πρόσφυγες: μία νέα ματιά*, Αθήνα 2011
- Σωτηρίου Δ., *Ματωμένα Χώματα*, Αθήνα 1962
- Σωτηρίου Δ., *Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 1975
- Τζανακάρης Β. Ι., *Στο όνομα της προσφυγιάς*, Αθήνα 2009
- Τζανακάρης Β. Ι., *Σμύρνη 1919-1922 Αριστείδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσόστομου*, Αθήνα 2019
- Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, *Στέγασις αστών προσφύγων 1922. Το έργο της εξαετίας 1952-1957*, Αθήνα 1957
- Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999
- Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757- 1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001
- Ψυρούκης Ν., *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Λευκωσία 2000
- Bierstadt E. H., *Η μεγάλη προδοσία, Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λοζάνης*, Αθήνα 1997
- Woodhouse C. M., *Η Ιστορία ενός λαού. Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008

Παράρτημα

ΜΙΚΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΕΡΙΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΑΘΟΥΣΜΩΝ

"Έντυπον υπ' αριθ. 1

Αριθ. Πρωτοκόλλου 57912
Ημερομηνία 16-12-27

Όπος Γημίας Σείνα

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

Συναρτάται εις τὸν αὐτόντοπος ἐὰ μὴ κέρη δῆλωσιν ἀνακρίβη ἢ ἀπερβολικὴν, ὅσα τούτα θὰ εἶναι ἀκριβῆδες ἢ ἐπὶ ἀνακρίβειά του

ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΩΣ

Ὁ ὑποφαινόμενος παρακαλῶ τὴν Μικτὴν Ἐπιτροπὴν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐπ' ἀφελείᾳ μου ἐκκαθάρισιν τῆς κἀτοῦ καθορισμένης ἀκινήτου καὶ κινητῆς περιουσίᾳς μου συμφώνως πρὸς τὴν ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1923 Ἑλληνοτουρκικὴν Σύμβασιν περὶ ἀντάλλαγῆς τῶν κτητοσμένων

Ι) ΤΑΥΤΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ

1. Ὄνοματεπώνυμον Λεωνίδας Παναγιωτακόπουλος

2. Τόπος καταγωγῆς (πόλις ἢ χωριόν) Σείνα
Καθεὶς Βασιλεὺς Ἑλλάδος
Σαντζάκι 407 Ἐπισημοῦ

3. Σήμερινὴ κατακίᾳ (ὄδιον, συνοικίᾳ, πόλις ἢ χωριόν, ἑποδιοίκισις, νομός).
ἑπὶ τῆς ἀπορίας τῆς Ἐπαρχίας Ἐπαρχίας

4. Ἐπάγγελμα Παιδαγωγός

Εικ. 1: Βικιπαίδεια, «Προσφυγικό ζήτημα», 28.6.20, διαθέσιμο στο:

[https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1_\(%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1_(%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE)), , ημερομηνία προσπέλασης 4.5.21

Εικ. 2: Οικογένεια Μικρασιατών προσφύγων, εν ονόματι Ατταλόγλου, η οποία έφτασε στην πόλη της Πάτρας το 1922 δίχως τον πατέρα. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *1922 Οι πρόσφυγες στην Πάτρα*, Πάτρα 2009, σ. 61

Εικ. 3: Το λοιμακαθαρτήριο των προσφύγων στην πόλη της Πάτρας το 1922, οι απαθήκες Κρόββ. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *ό. π.*, σ. 105

Εικ. 4: Πρόσφυγες πρώτης, δεύτερης και τρίτης γενιάς κάτοικοι του προσφυγικού συνοικισμού του Γηροκομείου. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *ό. π.*, σ. 107

Εικ. 5: Α΄ προσφυγικός συνοικισμός, οδός Σμύρνης. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *ό. π.*, σ. 194

Εικ. 6: Εσωτερική αυλή οικίας του Β΄ προσφυγικού συνοικισμού στην πόλη της Πάτρας. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *ό. π.*, σ. 197

Εικ. 7: Στενό δρομάκι που οδηγεί σε οικίες του Α΄ προσφυγικού συνοικισμού. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *ό. π.*, σ. 201

Εικ. 8: Ισόγεια κατοικία του Γ΄ προσφυγικού συνοικισμού. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *ό.π.*, σ. 209

Εικ. 9: Το σχολείο Καρανικολού το οποίο μετατράπηκε σε καταυλισμό προσφύγων το έτος 1922. Πηγή: Μαρινέλλης Λ. Χ., *ό.π.*, σ. 239

Περίληψη

Ο Σεπτέμβριος του 1922 είναι μία μαύρη σελίδα στην Ελληνική ιστορία. Το Ελληνικό έθνος έζησε μία από τις μεγαλύτερες καταστροφές της ιστορίας του, καθώς η Μικρασιατική καταστροφή ήταν μία Εθνική τραγωδία ανυπολόγιστων διαστάσεων. Το πλήθος των προσφύγων ήταν πολύ μεγάλο για τις πενιχρές έως τότε δυνατότητες της Ελλάδας. Οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας. Μία από αυτές ήταν και η Πάτρα, αλλά και οι ευρύτερες περιοχές του νομού Αχαΐας. Το προσφυγικό στοιχείο αποτέλεσε δύναμη αιχμής για το νομό Αχαΐας και ειδικότερα για την Πάτρα, η οποία με δυσκολία και εντάσεις απορρόφησε ένα μεγάλο ποσοστό Μικρασιατών προσφύγων.